

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

„Ami az erdélyi nyelvatlaszban van, az száz év múlva már nem lesz meg.” Murádin László kolozsvári nyelvész kérdezi Tánczos Vilmos

Balázs Géza – Minya Károly – Pölcz Ádám: Közösségi nyelvészet

Bacsá-Bán Anetta: Terminológia a műhelyben – a szakképzés nyelvi kihívásai

Látics Barbara – Gombos Péter: Olvashatósági formulák és adaptálhatóságuk magyar nyelvre

H. Tóth István: Egy irodalomtankönyv Toldi-fejezetének szakszóalakzatai

Lócsi Tamás: Abduktív érvelés a reklámfilmekben

Klein Ágnes – Márkus Éva: A magyarországi német gyermekirodalom

Büky László: Egy Kosztolányi-regényalak ábrázoltsága az *Aranysárkányban*

E. Bártfai László: Zsandár, csendőr, rendőr

Villányi Péter: A galgamácsaiak ingerkedése szlovák és német szomszédaikkal anekdoták és mondókák tükrében

Cs. Jónás Erzsébet: Minya Károly: Derűs nyelvművelés. 66 írás az anyanyelvhasználatról

Csáki Éva: Liszkay Zoltán: Nyelvünk törökségi gyökereiről

Balázs Géza: Egy átfogó művészetelmélet felé. Voigt Vilmos (1940–2025) életműve

Balázs Géza – Minya Károly: A Nyelvőr postája
Új szavak, kifejezések

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(januárban, áprilisban, júliusban és októberben)

Alapítva 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza
(Színház- és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE),
Hidasi Judit (BGE), Horváth Péter Iván (NKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem),
Kovács László (ELTE TÁTK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem),
Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv=0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Telefon: +36-1-767-8262

Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft (2023-tól).

GOND SÓRA

Regisztráljon, és érezze magát biztonságban!

Készült Magyarország Kormányának megbízásából.

gondosora.hu

TARTALOM

„Ami az erdélyi nyelvatlaszban van, az száz év múlva már nem lesz meg.” Murádin László kolozsvári nyelvészt kérdezi Tánczos Vilmos	445
---	-----

Tanulmányok

<i>Balázs Géza – Minya Károly – Pölcz Ádám: Közösségi nyelvészet</i>	455
<i>Bacsa-Bán Anetta: Terminológia a műhelyben – a szakképzés nyelvi kihívásai</i>	471
<i>Látics Barbara – Gombos Péter: Olvashatósági formulák és adaptálhatóságuk magyar nyelvre</i>	486
<i>H. Tóth István: Egy irodalomtankönyv Toldi-fejezetének szakszóalakzatai</i>	503
<i>Lócsi Tamás: Abduktív érvelés a reklámfilmekben</i>	514
<i>Klein Ágnes – Márkus Éva: A magyarországi német gyermekirodalom</i>	531
<i>Büky László: Egy Kosztolányi-regényalak ábrázoltsága az Aranyasszonyban</i>	544

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>E. Bártfai László: Zsándár, csendőr, rendőr</i>	559
<i>Villányi Péter: A galgamácsaiak ingerkedése szlovák és német szomszédaiakkal anekdoták és mondókák tükrében</i>	563

Szemle

<i>Cs. Jónás Erzsébet: Minya Károly: Derűs nyelvművelés. 66 írás az anyanyelvhasználatról</i>	570
<i>Csáki Éva: Liszkey Zoltán: Nyelvünk törökségi gyökereiről</i>	577

Nyelvőr-hírmondó

<i>Balázs Géza: Egy átfogó művészetelmélet felé. Voigt Vilmos (1940–2025) életműve</i>	581
<i>Balázs Géza – Minya Károly: A Nyelvőr postája</i>	590
<i>Új szavak, kifejezések</i>	595

CONTENTS

“What is in the Transylvanian language atlas will no longer exist in a hundred years.” Murádin László, linguist from Cluj-Napoca, is interviewed by Tánczos Vilmos	445
---	-----

Papers

<i>Balázs Géza – Minya Károly – Pölcz Ádám: Community Linguistics</i>	455
<i>Bacsa-Bán, Anetta: Terminology in the Workshop – Language Challenges in Vocational Education and Training</i>	471
<i>Látics, Barbara – Gombos, Péter: Readability Formulas and their Adaptability to Hungarian</i>	486
<i>H. Tóth, István: Technical Terms in the Toldi Chapter of a Literature Textbook</i>	503
<i>Lócsi, Tamás: Abductive Reasoning in Commercials</i>	514
<i>Klein, Ágnes – Márkus, Éva: German Language Children’s Literature in Hungary</i>	531
<i>Büky, László: The Portrayal of a Character from a Novel by Kosztolányi in Aranyasszony (The Golden Dragon)</i>	544

Explanation of words and phrases

<i>E. Bártfai, László: Gendarme, Constable, Police Officer</i>	559
<i>Villányi, Péter: The Galgamácsa People’s Teasing of their Slovak and German Neighbours as Reflected in Anecdotes and Sayings</i>	563

Reviews

<i>Cs. Jónás, Erzsébet: Minya, Károly: Cheerful Language Cultivation. 66 Writings on the Use of Mother Tongue</i>	570
<i>Csáki, Éva: Liszkey, Zoltán: On the Turkish Roots of our Language</i>	577

The News of Magyar Nyelvőr

<i>Balázs, Géza: Towards a Comprehensive Theory of Art. The Life and Work of Voigt Vilmos (1940–2025)</i>	581
<i>Balázs, Géza – Minya, Károly: The Postbox of Magyar Nyelvőr</i>	590
<i>New Words and Phrases</i>	595

MAGYAR NYELVŐR

149. ÉVF. * 2025. OKTÓBER–DECEMBER * 4. SZÁM

„AMI AZ ERDÉLYI NYELVATLASZBAN VAN,
AZ SZÁZ ÉV MÚLVA MÁR NEM LESZ MEG”

MURÁDIN LÁSZLÓ KOLOZSVÁRI NYELVÉSZT KÉRDEZI TÁNCZOS VILMOS

Murádin László (1930–2022) nyelvész, nyelvjáráskutató. Harasztoson született. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen 1954-ben szerzett magyar nyelv

Murádin László

és irodalom szakos tanári oklevelet. 1954–1958 között az egyetem magyar nyelvészeti tanszékének gyakornoka, majd tanársegéde, 1958-tól a Román Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, ugyanitt 1964-től nyugdíjazásáig tudományos főkutató. Hatvan éven át, 1957–2016 között munkatársa, (fő)szerkesztője az egyetlen romániai nyelv- és irodalomtudományi szakfolyóiratnak, a *Nyelv és Irodalomtudományi Közleményeknek*. Nyelvjáráskutatói munkásságának fő eredménye és élete fő műve *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* című, 11 kötetből álló kiadvány (Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, I–XI. kötet, Budapest, 1995–2010). Közreműködött a moldvai magyar nyelvjárás atlasza anyá-

gának összegyűjtésében és kiadásában is. Folyóiratokban évtizedeken át közölt nyelvismereti és nyelvművelő írásokat. Kötetei: *Babér és borostyán: kalandozások anyanyelvünk csodálatos világában* (Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2012); *Hókuszpókusz. Nyelvművelő írások* (Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2014); *Az asszony nem ember? Nyelvművelő írások* (Nagyvárad, Europrint Könyvkiadó, 2017.) Több helyen is „Erdély nyelvművelőjének” nevezik.

Irodalmárnak készültél, hogyan kerültél a nyelvészek közé?

Egyetemi hallgatóként azt tapasztaltam, hogy az irodalommal az van, hogy az egyik így mondja, a másik úgy mondja, a harmadik pedig egészen más oldalról közelíti meg ugyanazt. Hát mondom, kérem szépen, ez nem tudomány! A nyelvészetben olyan nincsen, hogy mindenki azt mond, azt lát, amit akar. Mert egy szó eredete vagy szláv vagy olasz vagy német vagy valami. Olyan nincs, hogy így is lehet és úgy is lehet. Hát ezért lettem nyelvész. Valahogy így szerettem meg. S annak ellenére szerettem meg, hogy elég rosszul kezdtem a nyelvészetet, mert elsőéves koromban Márton Gyula tanította a *Bevezetés a nyelvtudományba* című tárgyat, és ott bizony egész évben Sztálin elvtárs a *Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései* című cikkét elemeztük. Vizsgázni is kellett belőle, és én olyan bosszús voltam, hogy szóról szóra bemagoltam az egészet. Fel is mondtam Márton Gyulának a vizsgán, még az is benne volt a vizsgafeleletemben, ahol Sztálin azt mondta, hogy „nyet, nyet”. Láttam rajta, hogy nem akarja elröhögni magát, pedig szeretné. De végül úgy lettem nyelvész, hogy másodéves koromban Szabó T. Attila tanította a nyelvtörténetet, Gálffy Mócsi pedig az eszközfonetikát, valamint a leíró nyelvtant, és azokat nagyon megszerettem.

A tanszéki karriered valamiért mégsem alakult jól. Hogyan és miért kerültél át onnan az akadémiai intézetbe?

Két évig voltam a nyelvészeti tanszéken gyakornok, aztán szintén két évig tanársegéd lettem. Szeminarizáltam a magyar-pedagógia szakon, aztán a román szakon is volt egy magyar kurzus, s nyelvjárastan is volt. A dolog úgy történt, hogy Márton Gyulával egy kicsit faséba kerültünk. A baj az, hogyha nekem véleményem van, annak hangot is adok. Márton Gyula ugyanis diktátor volt. Mi ahányan voltunk ott a tanszéken, mind be voltunk fogva, mint hat ló a szekérbe, és mindenkinek azt kellett csinálnia, amit ő elképzelt. A nyelvföldrajz és csakis a nyelvföldrajz. Vámszer Márta is ezt csinálta, Gálffy Mózes, Bura Laci, Vöő Pista, Kósa Ferenc, jómagam – mindenki. Még Szabó Zoltánnak is, akinek fogalma sem volt a faluról, ki kellett mennie Háromszékre, hogy kikérdezze a változó névszótöveket. Össze volt állítva hozzá a kérdőív betűrendben. Így kezdődött: *adó, adója vagy adaja?* Hát mondom neki: – Zoli, kérlek, ne kezd falun mindjárt az adóval, mert akkor rögtön vége lesz az egész nyelvészeti gyűjtésnek. Az emberek azonnal becsukódnak, ha ezt a szót meghallják. Az ötvenes években voltunk ugyebár.

1919-ben a borévi (borrévi, Kolozs m.) sziklán, balról jobbra:
Emil Petrovici, Murádin László, Benkő Loránd, Gazda Ferenc,
Lőrincze Lajos (Murádin László archívumából)

A gyakornoknak, a tanársegédnek a terepen sem szabadott azzal foglalkoznia, azt kutatnia, amivel a professzor is foglalkozott?

Mindenkinek megvolt a maga területe, és ha más ment oda, akkor azt nem viselték el. Mintha kiskirályok lettek volna. A nyelvészeti tanszék az én koromban nem volt egy baráti társaság. Először is Szabó T. Attila lenézett mindenkit. Még Márton Gyuláék is bunkók voltak az ő gondolkodása szerint. Akkor Gyula lenézett minket, mi pedig lenéztük a nem tudom kiket. És ez így ment végig. Egy példát mondjak: Vöő Pistával együtt járt egy Kajcsa nevű fiatalember, aki Háromszékre került tanárnak. Egy alkalommal elmentünk Háromszékre gyűjteni. Ott volt Vöő Pista, én, Gyula és még nem tudom ki. Hát ültünk ott a vendéglőben, mert Gyula mindig szerette a vendéglőket, s akkor azt mondta a pohárral a kezében Kajcsának, a helyi tanárnak, a fiatal kölyöknek: – Na, szervusz, Kajcsa! – Tehát felajánlotta, hogy tegeződjenek. És utána odafordult Vöő Pistához, a kollégájához: – Vöő elvtárs, menjen, legyen szíves, és kérjen még egy üveg bort! – Hát nem lehetett nálunk tegeződni a tanszéken! Hát hogy lehet az, hogy a tanársegéd tegezze a professzort?! Még ahhoz is el kellett negyven évnek telnie, amíg Gálffy Mózsi és Márton Gyula Szabó T. Attilával összetegeződtek. Ők is magázódtak! Arról nem is beszélve, hogy Attila nem a kollégáival tartotta a barátságot. Ő Jakó Zsigmonddal és Benkő Samuval kirándult vasárnaponként.

Ez volt az úgynevezett mitikus „bükki akadémia”.

Igen, a „bükki akadémia”. És mi, nyelvészek pedig le voltunk tojva a sárga földig. Itt Kolozsvárt nem volt se Kruzsok, se semmi. Én amikor egyszer elmehettem Budapestre, az akkor már öreg Pais Dezsőnek elmondhattam, hogy ki és mi vagyok. Két év múlva megint mentem, és megint elkezdtem a bemutatkozást. Erre azt mondta: – Fiam, ne hülyéskedj, hát ezt már mind elmondtad ezelőtt két évvel! – Nyolcvannégy éves volt ekkor. És meghívott engem a Kruzsokba. – Gyere, fiam, a Kruzsokba, szívesen látlak. – Mert ő mindig beült oda, ő volt a legelső. És akkor jöttek sorra mind a nyelvészek. Akkor ismertem meg Bárczi Gézát, Bóka Lászlót, Eckhardt Sándort. Emlekszem, Pais Dezső bemutatott nekik: – Itt van ez a fiatalember Kolozsvárról, Romániából. – Erre azt mondta Eckhardt: – Te Dezső, Kolozsvár mióta Románia? – Aztán elmentünk egy másik asztalhoz, és ott dedikált nekem a könyveiből. Ideadta a *szer* szó etimológiájáról szóló könyvét. Ebben a szóban minden benne van: hogy *szerre* teszi az ember a fát a tűzre, hogy Alszegeben a *szeren*, még a *szereket* és a *szerelem* is. Tudniillik összefonódást jelent a *szereket* és a *szerelem* is. Nagyon szép! Ő mindig nagyon rendszeres volt, pontokba szedett mindent. És most mégis azt írta a dedikációjában nekem, hogy itt van ez a könyv, aminek *Szer* a címe, de amiben több a szertelenség, mint a szer. 1967-ben voltam először Magyarországon. Kimentem magánúton, és persze elmentem az egyetemre, az Akadémiára, összeismerkedtem ott mindenkivel. Aztán később is tartottam velük a kapcsolatot. Persze az én korosztályom most már mind el van temetve ott is. Négy évvel ezelőtt jártam ott legutóbb a feleségemmel. Olvastam a neveket az ajtókon a Nyelvészeti Intézetben, de nem találtam senkit a régiekből, mind új nevek voltak ott. A feleségem meg is kérdezte: – És a te kollégáid hol vannak? – Erre mondom: – Nézd, ott vannak mind a falon sorban!

Hogyan kerültél át az Akadémiára?

Emil Petrovici igazgató, az akadémikus létesített egy magyar nyelvatlaszcsoportot, ahol Szabó T. Attila lett a főnök félnormával, és alkalmazott két gyűjtőt is, Nagy Jenőt és Gazda Ferencet. Amikor mindez szépen megtörtént, akkor Gazdát 1957 elején a szeku elvitte és lecsukták. Azért vitték el, mert talán az ő írógépén gépelték le ennek a Dobainak a folyamodványát az ENSZ-hez. Szóval Gazdát elvitték. És akkor ott maradt egyedül Nagy Jenő. Ő pedig engem mindig kölcsönkért, úgyhogy vele együtt gyűjtöttünk vagy 10-12 falut, mégpedig úgy, hogy én kérdeztem a Gazda részét, ő pedig a saját magáét.

Aztán 1959-ben őt is letartóztatták, és akkor rám maradt az egész. Úgy volt elképzelve, hogy legalább 200-250 falu legyen ebben benne. De hát egy embernek minden faluban 3500 kérdést kikérdezni egy kicsit nehéz volt, hülyére dolgoztam magam. Akárhogy tiltakoztam is, ősszel egyszer mégiscsak jött a papír, hogy át vagyok helyezve az Akadémiára, mert Márton Gyulánál, ugye, az „ötödik kerék” voltam, „lesipuskás”, miegymás. A mostani fejemmel úgy gondolom – csak hát olyan az ember, hogy mindig utólag gondolja meg, hogy mit kellett volna tennie –, hogy akkor el kellett volna menjek Szabó T. Attilához, és azt mondjam neki, hogy né, professzor úr, ha maga úgy gondolja, hogy én nem vagyok jó ezen a tanszéken, akkor mondja meg, rúgjon ki, de nekem senki ne mondja meg, hogy én hova menjek dolgozni. Össze kellett volna tennem azt az izét, azt a papírt. De nem ezt tettem, hanem átmentem.

De ha nem teszed meg, akkor mit csinálsz? Hova mész?

Hát elmehettem volna valahová tanárnak. Vagy újságírónak, mit tudom én. Szóval Márton Gyula így passzolt el engem, és a helyembe az *Igazságtól* felvette Balogh Dezsőt. Erről Balogh Dezső mindig azt mondta, hogy azért tettek ki engem, mert ő volt a jó nyelvész. Volt a nyavalyát jó nyelvész, de annyit tudott, hogy még a padlót is feltörülte Márton Gyula körül. Gyula ugyanis szerette, ha egy kicsit tömjénezik. Dezső pedig rendes, kedves fiú volt, de ha jól megnézzük, nem maradt utána semmi. Hát hogy lehet Horváth Imre szókincséről írni doktori dolgozatot, amikor az még nem halt meg, és amikor én lezárom a doktori dolgozatot, az meg utána még ír egy csomó verset? Miféle tudományos hozzáállás az, amikor úgy kutatok, hogy már előre tudom, hogy az egész munkám megy majd a francba. Hát így rendezte Szabó T. Attila, Márton Gyula a dolgokat, és én most is mondom, hogy nem szeretem a diktatórikus módszert. Az igaz ugyan, hogy Márton Gyula prorektorként mindent megtett, hogy embereket hozzon a tanszékre, hogy azok előlépjenek és így tovább. Ő valóban a tanszéken gondolkodott, de ezt csinálta Joszif Visszárionovics Sztálin is, róla sem mondhatjuk, hogy nem szerette a Szovjetuniót. Vagy Hitler is szerette Németországot. Diktátor volt mind a kettő, és én nem szeretem a diktatúrát még az óvodában sem. Na, mit szólna? Rosszat mondtam, ugye?

De most beszéljünk A romániai magyar nyelvjárások atlaszáról is egy kicsit! Ha jól értettem, az ún. „nagy kérdőív” már az akadémiai intézetben készült, és már azelőtt készen volt, mielőtt Te odakerültél.

A nagy atlasz kérdőívében közel 3400 kérdés szerepel. Ezt ők, Szabó T. Attila, Gazda Ferenc és Nagy Jenő közösen állították össze. És ez két füzetbe volt

osztva, az egyiket kérdezte az egyik gyűjtő, a másikat a másik. Ez 5 példányban le volt gépelve és össze is volt kötve. Én már a 130. falu gyűjtőmunkáját végeztem, amikor mondtam Szabó T. Attilának, hogy a 3400 kérdés közé be kellett volna tenni még másokat. Például be kellett volna tenni nemcsak a *burgonyát*, hanem a *csicsókát* is. Mert van, ahol *bojóka* a 'burgonya' és *pityóka* a 'csicsóka'. Vagy ott vannak a szekér részei. Hát azt a részt Gazda Ferenc állította össze, és ő a székely szekeret vette alapul. No, de hát a székely szé-násszekéren nincsenek nyársak, nincsenek gyaksák. Mert a székely úgy rakja fel az oldalrudakra a szénát, hogy nincsen nyárs, amibe beleakasztaná, amit sok helyen *gyakának* vagy *gyaksának* neveznek. Vagy a csíkiak és általában a székelyek sohasem mennek terüvel felfelé a hegyre, hanem mindig lefelé jönnek, de a Mezőségen ez nem így van, mert ott dimbes-dombos, hegyes-völgyes az egész határ. Ezért néha hegyre fel is meg kell állítani a szekeret, hogy pihenjenek az állatok egy kicsit. Ilyenkor, hogy ne tartsa a marha a terhet a nyakán, a nyújtón van egy *macska*, amit megálláskor leeresztenek, az bele-vágódik a földbe, a szekeret megtartja, és a marha nyaka a járomban felszabadul. Van, ahol *kutyának* mondják. Hát ezek például a kérdőívből hiányoztak. Amikor ezt Szabó T. Attilának elmondtam, azt mondta a professzor, akit már régen felmentettek tisztségéből: – Igaza van, de könnyű utólag okosnak lenni. – 137 falu nyelvjárását gyűjtöttem össze, és 136 falu szerepel az atlaszban, ami elég szépen lefedi az erdélyi magyar településterületet. Mi hiányzik? Most úgy érzem, hiányzik még körülbelül egy tucat falu. Talán nem kellett volna ott akkor abbahagyni, de már úgy ki voltam fáradva, hogy már nem tudtam többet csinálni. Mert nem úgy gyűjtöttem, hogy egyszerre teljesen megcsináljak egy tájat. Hanem úgy, hogy volt egy csíki, aztán jött egy bihari, aztán egy bánsági és így tovább. Mert így a hangokat egymáshoz tudtam hasonlítani. Mert ha én egy tájegységen megcsinálok az egészet, és utána elmegyek egy másik helyre, akkor már nem tudom mihez viszonyítani. Ez egy nagyon jól kitervelt dolog volt így. Moldvából például négy falut vettem fel, de legalább nyolc kellett volna legyen. Bogdánfalva mellett Trunkot is fel kellett volna venni föltétlenül, Diószeg mellett Szitást is. S Klézsét, továbbá Külsőrekecsint és Gajcsána-Magyarfalut is.

És sokszor emlegetted, hogy északon Szabófalva mellől hiányzik Kelgyest.

Hát igen, persze! Vagy ha lemegy az ember a Szeret folyó mentén, akkor ide tartozna Ploszkucén is. Vagy pedig Erdélyben nincsen benne a Sóvidék peremvidéke. Ugyanígy hiányzik Nyárádselye, azaz a Nyárádmente felső része. Ha nem 137 falut, hanem 175 falut csináltam volna meg, akkor keresztet is vethetnék rá, hogy tökéletes. No, de nem lehetett.

Azt hiszem, most már nem is lehetne ezt befejezni. Az emberek nem is ismerik már ezeket a tárgyakat, fogalmakat.

Miután az ember elmúlt 45 éves, utána már nem lehet ilyesmit csinálni, a gyűjtés már fárasztó számára. Láttam már Nagy Jenőnél, hogy ez neki olyan teher volt, hogy borzalom. Az embernek 25 éves korától 45 éves koráig be kell fejeznie az ilyen munkát. Utána slussz! Mert mi történik? Bemész egy faluba, és nem ismeresz senkit. Leszállsz az autóbusról a templom előtt, és akkor elmész vagy a paphoz vagy az igazgatóhoz vagy a tanítóhoz vagy a néptanácsához. És akkor megszervezed a gyűjtést, kiválogatod az adatközlőket, biztosítod a szállásodat, biztosítod a kosztodat. Hát ez nem egy könnyű mesterség. Rengeteg munka. Igazán nem mondhatok semmit, mert általában napokig eltartottak mindenütt. Mindig mondtam is a református püspöknek, hogy a református papok nekem rengeteget segítettek. Sokszor a szegény pap nem is tudta, hogy vajon ez kicsoda. Hiripen, Szatmárban, Nagybánya környékén azt mondta nekem később a pap: – Tanár úr, az elején meg voltam győződve, hogy maga egy szekus. Mind néztem, hogy a homlokán és a fején nincs-e ott a nyoma a katonasapkáknak. – Vagy Háromszéken az egyik unitárius pap egyszer azt mondta: – Tanár úr, én őszintén szólva nem hittem el, hogy maga itt mer aludni nálam. – Ezt is értettem, mert sokszor előfordult valóban, hogy jött is ott a szekus nyomban. Olyan is, aki holtrészeg volt. Sokszor mondták, hogy írjam le a nevemet, mert ha majd ő is jön Kolozsvárra, akkor meg akar majd látogatni. Akart a fenét, csak hát be kellett számoljon, és szüksége volt a nevemre.

Azt hiszem, a mai fiatal nyelvészek ezt képtelenek volnának megcsinálni. Autóval közlekednek, maradnak néhány órát egy-egy faluban, és aztán elmennek.

Azt a 3379 kérdést, amíg végigkérdezted, ahhoz idő kell. 400 lapos füžeteim voltak, perforálva voltak, és mellette ott volt a nem perforált lap. Tettem indigót is, mert ezeket a lapokat úgyis kiszaggattam, hogy maradjon másolat is. Általában egy füzetet kérdeztem ki egy személytől, és ez a 400 kérdés körülbelül olyan kétórás munka volt. De aztán mindig megtörtént, hogy bizonyos kérdéseknél az adatközlő bizonytalan volt. Hát az ilyen feleleteket bekarikáztam, és megkérdeztem mástól is. Így 400 kérdésből mindig maradt 40-50, amelyeket másoktól is megkérdeztem. Főleg az elvont fogalmakat jelölő válaszoknál volt erre szükség. Például: hogy nevezik azt az embert, aki keveset eszik és nagyon sovány? Na, erre mit mondasz? A kérdőívben az van, hogy „kákabélű”. De hát ezt hányan mondják? Ehelyett van egy csomó hapax, azaz olyan, hogy csak őtőle hallottam. Gyűjtöttem én mindenütt. Ha

akarod a kocsmában, ha akarod a templomban. Kászonban, a vendégházban, ott, ahol a traktoristák is voltak, ha este eloltottam a villanyt, millió bolha jött reám. Akkor felöltöztem, kiültem a padra, ott égett a villany, jött az öreg bakter, hoztam a füzetemet és gyűjtöttem. Vagy voltak halotti siratók, ahonnan kijöttek az emberek, és én gyűjtöttem tőlük a nyelvészetet. Lőrincze Lajos jól megírta az adatközlők típusait. Van köztük remek is. Volt egy fiatalasszony, a vállán volt a favilla és a gereblye, ment „takarni”. De a kedvemért letette a szerszámokat, megállt az ajtóban, és én kikérdeztem mind a 400 kérdést. És olyan szépen, értelmesen mondta el, hogy csoda! Még csak azt sem mondta közben, hogy most már elég, nekem menni kellene a mezőre. Aztán van más is. Van, hogy kérdezed tőle a hét napjait. Kérdezed például, hogy vasárnap után mi jön. Erre azt mondja, hogy péntek. Én ránézek csúnyán, ő pedig felkacag: – Hát a tanár is tudja jól, most mit kérdezi tőlem?! – Vagy az „elkopik” ígére vonatkozó kérdés így szól: „Mi történik a cipő sarkával, ha az ember köves úton jár?” Ilyenkor általában kijön az „elkopik”, de nem mindig. Egyszer egy öreg azt mondta nekem: – Nem történik vele semmi, tanár úr, mert verünk rá vasspiccet. – Na ilyenek is vannak. Történt olyan is, hogy kérdeztem valamit, amire az illető mondott valami egészen nagy furcsaságot. Ránéztem, nem értettem, amire aztán bevallotta: – Ezt csak azért mondtam, hogy a tanár úr örüljön neki. Még azt is tapasztaltam, hogy minél eldugottabb faluban voltam, annál jobban lehetett dolgozni, és annál jobban megbecsülték az embert.

Mi néprajzosok téged néprajzosnak is tartunk. Te mit gondolsz erről?

A tájnyelvi gyűjtés olyan, hogy mint nyelvésznek értened kell a falusi szokásokhoz, ismerned kell azt a kultúrát. Például egyszer, amikor elkezdtem az osztovátát és a vászonfajtákat kikérdezni, az öregasszony bement a tisztaszobába, kihozta nekem az egészet, és akkor mondani kezdtem neki, hogy ez ötnyüstös, ez négyenyüstös, ez pedig csak kétnyüstös. Amikor látta, hogy így értek hozzá, akkor már egészen másként válaszolt. A problémák inkább a nyelvtani kérdésekkel voltak, de azok el voltak szórva a kérdőívben, mert egy csoportban lehetetlen lett volna kikérdezni.

El kellett számolnod ott a gyűjtésekkel? Számontartotta valaki, hogy mit dolgozol?

Nem, dehogy. Miután Nagy Jenő elment, Szabó T. Attilát is felmentették az állásából, és a magyar nyelvjárástudományi szekcióban egyedül maradtam. Én voltam a beosztott, és én voltam a főnök is. Ez volt a szerencsém.

A szótárosok más szekciót, az irodalmárok pedig megint más szekciót alkottak. Ez az önállóság pedig nekem szinte megérte az egyetemet. Mert önmagammal soha nem kerültem ellentétbe.

De mi van akkor, ha a helyedben valaki olyan van ott, aki nem szeret dolgozni? Akkor nyilván nem lesz meg az atlasz.

A sofőr mondta nekem, hogy hát tanár úr, amikor magával megyek, maga reggeltől estig mindig gürcöl. De amikor ezekkel megyek – és itt sorolta a román kollégákat –, ők bezzeg csak két-három napig dolgoznak, és aztán egy hétig üdülnek. Magyar sofőr volt. Nézd, én csökönyös vagyok a tudományos munkában: amint kezdek csinálni valamit, akkor azt csinálom, nincs kiugrás, nincs szétmenés. Hát a főnökeim annak örvendtek volna, ha én nem gyűjtök, hanem itt Kolozsvárt a Darvasban iszom a pálinkát. A szerencsém csak az volt, hogy én nem követelöztem, nem hívtam fel magamra a figyelmet soha. Tudtam, hogy vigyázz, itt nem szabad senkinek a tyúkszemére lépni, mert akkor baj lesz.

Miért nem valósult meg az európai nyelvatlasz?

Összeálltunk, hogy a 60-as években lesz európai nyelvatlasz müncheni központtal. Megvolt a kérdőív is hozzá. Két bevezető kötetet még ki is adtak. De ott az történt, kérlek szépen, hogy kellett volna legyen minden országból legalább egy ember, aki tudja, hogy mit kell csinálni. Már az elején botrány volt, hogy hány falu legyen. A görögök például azt mondták, hogy náluk egyáltalán nincs nemzetiség, ott csak egy nyelv van. Görögországban nincsenek törökök sem, mindenki csak görög. Nálunk pedig a románoknál a szegény bukaresti professzor azt mondta, hogy hát legalább hét faluban kellene gyűjtsünk. Na jó, lehívnak az Akadémia bukaresti központjába, és ott egy kis termetű pártfunkcionárius, egy kicsi pasaska hozza a párthatározatot, hogy Romániából 60 vagy 70 falut kell felkutatni, közöttük legyen 3 magyar és 2 német is. De ki volt kötve, hogy a három magyarból egy legyen székely és a másik csángó. Hát jó. A mi javaslatunk Bogdánfalva volt, egy háromszéki székely falu, Kézdiálmás és a mezőségi Torockó. Ennyi embert nem lehetett összefogni. Hát már a megjelent kiadvány címlapján is ott van vagy 30-40 név, akik mind csak a főnökség. És aztán egyebek: már a kérdőív összeállításakor nem lehetett megegyezni, mert mindenki csak a saját nyelvét nézte, a saját kutatási területére volt kíváncsi. Például volt ott három vagy négy finn professzor, akik azonnal beírtak a kérdőívbe vagy 40 halnevet. Nálunk Harasztoson még patak sincs!

Itt nálunk Erdélyben még magyar nyelvjárás is több van, mint három.

Itt nálunk, Erdélyben végül is öt nyelvjárást lehet találni: a székelyt, a mezőségit, ezenfelül a partiumi részen még van három másik, de azok mind átnyúlnak a határon: van északkeleti, bihari és bánági. És ott van még a moldvai csángó.

Végül is Te egy ún. „egyszemélyes intézmény” voltál.

Ennek a tudománynak kellett volna legyen legalább egy névtanos kutatója az intézetben. Mert akárhogy is nézzük, ha az irodalmat, mondjuk Arany János költészetét kutatja valaki, akkor száz év múlva is Arany János költészete lesz. De amit én ebben az atlaszban lefektettem, az száz év múlva már nincs meg. És az a helynév, amit én most felgyűjtök, az már nem Középlak lesz, hanem Allahakbar. Háromszék helyneveiből hiányzik 40 falu helynévanyaga. Hát hogy nincs egy fiatalember, aki azt megcsinálja? Ha én 40 éves lennék, akkor mennék, de most már nem mehetek. Márpedig az, hogy ott milyen helynevek vannak, az nagyon érdekes. Vagy a mezőségi román falvak tele vannak magyar helynevekkel. Románul mondják, de magyar nevek. És azért az fontos lenne, hogy megmaradjon.

Az interjú 2018. január 23-án készült Murádin László kolozsvári lakásán. Megjelent: „Ami az erdélyi nyelvatlaszban van, az száz év múlva már nem lesz meg.” Tánczos Vilmos beszélgetése Murádin László nyelvészszel. Székelyföld XXIII. 2019. 10. 60–85; Valamint: Ami az erdélyi nyelvatlaszban van, az száz év múlva már nem lesz meg. Beszélgetés Murádin László kolozsvári nyelvészszel. In: Tánczos Vilmos: A történetek színe és visszája. Beszélgetések erdélyi tudósokkal. Csíkszereda, Székelyföld Alapítvány, 2024. 473–504. Jelen rövidített közlés a Magyar Nyelvőr interjúsorozata számára készült.

Tánczos Vilmos
néprajzkutató, egyetemi tanár,
az MTA külső tagja
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
E-mail: tanczosvilmos@yahoo.com

BALÁZS GÉZA – MINYA KÁROLY – PÖLCZ ÁDÁM

KÖZÖSSÉGI NYELVÉSZET

Kivonat

A közösségi tanulmány azt vizsgálja, hogy a magyar nyelvtudomány sokáig erőteljesebben közösségi (társadalmi, népszerű) paradigmája a rendszerváltozás (1990) környékén miként vált az elméletek és a nemzetköziesítés hangsúlyozásával és különösen a tudománymetria erőltetésével belterjessé. A tanulmány felvázolja a tudománymimelés (a tudományoskodó, a tudományt öncéllal másoló tevékenység), valamint a megoldásként kínálgató „lélekszerű” nyelvészet jellemzőit. A szerzők alapvetően egyetértve az elméleti és a nemzetközi szempontok figyelembevételével, ám éppen a mai, a társtudományokban már felbukkanó nemzetközi törekvések (közösségi pszichiátria, régészet, film, irodalom) kapcsán felhívják a figyelmet a közösségi szempontok érvényesítésére a magyar nyelvtudományban, valamint ehhez már meglévő példákat is felsorolnak.

Kulcsszavak: tudománymimelés, lélekszerű nyelvészet, tudománymetria, népi nyelvészet, közösségi nyelvészet, közösségi (részvételi) film/régészet/pszichiátria/irodalom, retorika, anyanyelvi piknik, szómagyarító

Az elveszett sokszínűség

Az 1990-es évekig a nyelvtudomány két régi, meghatározó, reprezentatív folyóirata, a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv* tele volt színes, érdekes nyelv- és művelődéstörténeti „apróságokkal”, szómagyarázatokkal, nyelvjárási-nyelvi adatokkal, könyvismertetésekkel, beszámolókkal, sokfelől érkező írásokkal, hozzászólásokkal, az ezekre történő válaszokkal. Ha valaki (akár nem nyelvészként) előveszi ezeket a számokat, nem fogja letenni, mert annyi érdekességet talál bennünk. Ma viszont aligha akad olyan nyelvészeti folyóirat, amelyet nem nyelvészek böngésznének, igaz, már a nyelvészek többsége sem, hiszen a legtöbben kizárólag a saját, szűk kutatásaikhoz kapcsolódó írásokat olvasnak (ráadásul egy adott tudományos irányzat, másként „szekértáboron” belül).

Pusztán a példa kedvéért gyűjtöttünk néhány jellemző tanulmánycímet a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv* 1910. évi évfolyamából:

Magyar Nyelvőr, 1910	Magyar Nyelv, 1910
Beke Ödön: Megfejtetlen névragok	Simai Ödön: Kazinczy Ferenc nyelvújítása
Bíró Sándor: Mikszáth mondatszerkesztése	Gombocz Zoltán: Csiribiri
Borsodi László: Magyar köszöntések	Tolnai Vilmos: Délibáb, délibábos
Csúry Bálint: A metafora	Kóssa Gyula: Régi magyar gyógyszernevek
Fábián Imre: A tatatvárosi nyelvjárás	Bacsó Gyula: Az adavidéki nyelvjárás szókincséből
Györffy István: Az alföldi szarvasmarhák megjelölései	Rubinyi Mózes: Mikszáth nyelve
Horger Antal: Egy ismeretlen magyar hangtörvény	Lehr Albert: A részegség kifejezései
Kertész Manó: Az egyenrangú mondatrészek történetéhez	Berczik Árpád: A magyar szókincs pusztulása
Mikszáth Kálmán: A népmese	Szily Kálmán: A magyar természettudományi műnyelvről
Simonyi Zsigmond: Hangrövidítő képzők	Horger Antal: A szakadati nyelvjárás-sziget
Szűcsi József: Petőfi költői nyelve	Trócsányi Zoltán: A szentek szerepe a magyar nyelvben
Viski Károly: Komjáti Benedek nem bibliafordító	Melich János: A magyar nyelv szláv jövevényei
Zolnai Gyula: A Budapesti és németújvári glosszák	Gönczy Béla: Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez
Antibarus: Hibás szórend	Pais Dezső: Boráldó

Tehát valamikor a rendszerváltozás táján eltűnt az a sokszínű, kulturális nyelvészet, amely a kezdetektől jellemezte a magyar nyelvtudományt. A nyelvtudomány újabban egy nagy („érvényesnek” kikiáltott) tudományos divatirányzatnak rendeli alá magát: strukturalizmus, generatív és posztgeneratív grammatika, kognitív nyelvészet. Hiányzik a nyelvészeti közéletből a szélesebb körű, leginkább kulturálisnak nevezhető, több irányzatot magában foglaló, vagyis integratív nyelvészeti megközelítés. S hogy ez a jövőben még inkább így lesz, elegendő rápillantani egy egyetemi magyar nyelvészeti tanszék korábbi és mai tantárgylistájára. A korábbi, integratív tárgyak gyakorlatilag eltűntek, vagy csak nyomokban vannak: általános nyelvészet, hangtan, nyelvtörténet, leíró nyelvtan, jelentéstan, szókészlettan, irodalmi nyelv, stilisztika, nyelvművelés, helyesírás. Egyes egyetemi tanszékek szinte kizárólagossá tettek egy-egy területet: a generatív vagy kognitív nyelvészetet vagy éppen a névtant.

Az embereket minden korban érdekelte, így most is érdekli a nyelv. Legalább annyira, mint a történelem, a földrajz, a csillagászat. De ha megnézzük az igen tekintélyes nyelvtudományi szakirodalmi termést, azt tapasztalhat-

juk, hogy a kutatások, a megjelent művek, tanulmányok jó része messze eltávolodott a mindennapi emberek érdeklődésétől. Bár találkozunk olyan könyvcímekkel, amelyek még azt sugallják, hogy létezik sokszínű nyelvészet. Például magában a címben is: A sokszínű alkalmazott nyelvészet (2012). Vagy: A folyton megújuló nyelvészet (2011). Persze tartalmukban már nem tükrözik ezt. Természetesen akadnak olyan nyelvészeti munkák, amelyek aktuális, friss témákban színvonalasan és vonzó stílussal szólnak a nagyközönséghez, pl. Horváth Péter Iván: *(Ny)elvi kérdések* (2015), Grétsy László: *Anyanyelvünk tájain* (2016), H. Varga Márta: *Változó anyanyelvünk* (2019), Kemény Gábor: *Tanuljunk magyarul is!* (2020), Adamikné Jászó Anna: *A gondolatokhoz odataláló nyelv* (2020), Kicsi Sándor András: *Osztályozó nyelvészet* (2021), Nádasdy Ádám: *Szmoking és bermuda. Nyelvészeti írások* (2024), Minya Károly: *Derűs nyelvművelés* (2024).

Sok mindenről valamit, egy valamiről mindent – de mindig az egészre figyelve

A magyar nyelvtudomány szervezeti megalapozása és megerősödése a 19. században történt. Ha megnézzük az 1872-ben indult és ma is megjelenő *Magyar Nyelvőr* című folyóirat első évtizedeit, látjuk, mennyivel sokrétűbb, színesebb volt az akkori nyelvtudomány érdeklődési területe. Például sokkal többen, nem nyelvészek is írtak a lapba (vö. Balázs 2022a). Az egyes tudományterületek változása – bővülése vagy szűkülése – természetes folyamat. Kétféle tudományos érdeklődés van: az egyik szerint sok mindenről tudjunk valamit, a másik szerint egy valamiről tudjunk mindent. A tudomány mindenhatóságába vetett hit már a múlté, illetve az öntelt, gőgös emberek sajátja. Marad a valamiről tudjunk valamit, esetleg a mindenről tudjuk valamit, akárcsak parányi részletet, de mindig fontos a visszacsatolás, hogy ne vesszünk el a részletekben, a részletekből következtessünk (akár feltételes módon is, vagyis hipotetikusán) az egészre.

A 20. század végi tudomány elvész a parányi részletekben, és nem kíván az egészről beszélni. A nyelvészeknél már korábban elkezdődött ez a folyamat. A nyelvésznek indult Sebestyén Géza korábban így jellemezte ezt a helyzetet: „A nyelvben a nagy belső összefüggéseket keresni, ez a nyelvészetnek talán legméltóbb, de egyben legnehezebb feladata. Hallatlan nehézségének az az oka, hogy egyszerre két dolgot követel meg a tudóstól: igen nagy anyagismeretet és igen nagy áttekintő, szintetizáló képességet. Az utóbbi szárnyakat ad, az előbbi megment az üres spekulációktól” (Sebestyén 1939: 98). A tudományos világ nagy része a specializáció felé haladt, melynek betetőződése a posztmodern bizonytalanság, dekonstrukció, társadalmi konstruktivizmus,

morális relativizmus, sőt előírt beszédkód és a történeti-társadalmi zavarokat követően a lélektani és nyelvi elbizonytalanodás. A jelen helyzetet pontosan jellemzi Tánczos Vilmos (2007) kolozsvári néprajzkutató: „Manapság mindenki relativizál, dekonstruál, és ott gyengíti a hitet, a közösségi tudatot, ahol csak lehet. Ezt teszi a nyelvész, az irodalmár, az antropológus...”

A nyelvészet tévútja = nem társadalmi, nem hasznos

Persze erre mondhatjuk, hogy a tudománynak elsőrendű feladata a kutatás, új összefüggések, megoldások keresése, nem pedig az érdeklődő nagyközönség kiszolgálása. De azért az mégiscsak furcsa, hogy az egyik leginkább „embertudomány” mennyire elszakadt a mindennapi embertől. Persze a nyelvtudomány igyekszik olyan kérdésekkel foglalkozni, amelyek látszólag valós társadalmi problémák. De túlbonyolít, túlmagyaráz, elvész az elméletekben és a részletekben, és a megállapításai (ha egyáltalán vannak) nem vezetnek sehová. A legtöbb nyelvészeti kutatási program állami (kutatási) támogatással valós társadalmi problémát feszeget és kutat (anyanyelvoktatás, szövegértés, sérültek, romák nyelvi egyenlősége, a határon túli magyar nyelv helyzete, a jogi nyelv, az álhírek kérdései, a nyelvtechnológia és a mesterséges intelligencia). Am ezeknek a valóban fontos, izgalmas és hasznos témáknak a kutatása többnyire nyelvtudományi belügy marad, nem vált ki semmilyen közéleti hatást, vitát, figyelemfelhívást, nem megy át belőle semmi a gyakorlatba. A kutatási eredmények tisztességesen ki vannak mutatva, pályázati jelentésekben porosodnak, a kutatás el van számolva, de ha megvizsgálánk, hogy adott területen javult-e a helyzet, azt találnánk, hogy nem, vagy inkább romlott. A legtöbb esetben jobb is ez, merthogy a kutatási eredmények eleve alkalmatlanok is voltak bármilyen gyakorlati hasznosításra, leginkább csak a kutató és a kutatás reprezentálására szolgáltak. Vagyis a kutatás bármennyire is azt a látszatot kelti, hogy mennyire aktuális, fontos társadalmi kérdéssel foglalkozik, hasznosítható eredményre nem vezet.

A nyelvészet manapság (tisztelet a kivételnek) nem akar szólni közérdekű nyelvi jelenségekről, nyelvi problémákról, nem akar segíteni az emberek nyelvi konfliktusaiban, de még csak kíváncsivá sem akar tenni senkit a nyelvi kérdések iránti érdeklődés felkeltésével.

Befelé forduló nyelvészet

Eltűnt a filológiai (történeti és mai nyelvi jelenségekkel, szavakkal, szövegekkel aprólékosan foglalkozó) nyelvbúvárlat, amelynek nem volt célja valami nagy fölfedezés, pusztán adatokat keresett és talált, amelyeket esetleg

mások felhasználhattak. Viszont hasznos volt a történészek, irodalmárok, nyelvészek, de olykor még az orvosok vagy műszaki szakemberek számára is. Eltűntek a nyelvészeti lapokból az etimológiák, a szó- és szólásmagyarázatok. Az akadémiai nyelvészek áltudománynak, sőt károsnak minősítették a hagyományos nyelvművelést, így az is visszaszorult, gyakorlatilag eltűnt. Ma bármikor lehet sikeres dolgozatot írni az anyanyelvoktatásra visszavezethető nyelvi diszkriminációról, viszont aligha lehet megjelentetni olyan dolgozatot, amely a nyelvhelyességről szól. Pedig a nyelvművelés az ókori kezdetektől végigkísérte a nyelvtudományt, és legfőbb jellemzője az volt, hogy odafigyelt a mindennapi nyelvi gyakorlatra, felhívta a figyelmet a nyelvi változásokra. Persze sokféle nyelvművelőtípus volt. Egyesek olykor kíméletlen igazságosztó szerepben léptek föl, a tudós nyelvművelők viszont megértően alakították nyelvünket. Ilyen volt: Lőrincze Lajos, Kovalovszky Miklós, Tompa József, Szepes Gyula, Rácz Endre, Kemény Gábor, Murádin László, Grétsy László. Ennek a széles körű nyelvművelő tevékenységnek elméleti alapjait is megteremtették a kétkötetes *Nyelvművelő kézikönyv* grandiózus, nyelvtani-stilisztikai alapokon álló rendszerével. Az 1990-es évekig természetes volt, hogy a nyelvészeti folyóiratokban és a lapok nyelvi rovataiban (szinte minden lapnak volt valamilyen nyelvi rovata) folyamatosan szó esett friss nyelvi jelenségekről, a nyelvi divatról, a tömegkommunikáció nyelvéről, a reklámyelvről, a feliratokról, a nyelvi viselkedésről (illemről), nyelvi durvaságról, az iskolai nyelvhasználatról, a vallási nyelvi jelenségekről. Korábban a *Magyar Nyelvben* és a *Magyar Nyelvőrben* olyan írások is megjelenhettek, amelyek a firkálások, tetoválások, jelszavak, ruhafeliratok nyelvi megnyilvánulásait tárgyalták – ma ilyen nincs. Pedig a ma már csak kevesen lévő nyelvművelők az elmondhatóik annak, hogy a társadalom felől mekkora érdeklődés, figyelem irányul mindig a nyelvi kérdésekre, s hogy ez milyen szép szolgálat, egyben ötletadó és felhajtóerő számukra.

Talán mégsem természetes és semmiképpen sem célravezető, hogy a magyar nyelvtudomány annyi területről visszavonult, és különösen az utóbbi évtizedekben a mérhető, elszámolható, ismételhető, valamint a divatosnak kikiáltott nemzetközi tudományi trendekhez szigorúan és szolgáian ragaszkodva öncsonkítást hajtott végre.

A részterületekre bomlott nyelvtudomány annyira „eltudományosodott”, hogy elvesztette a közönségét, az anyanyelvi beszélőket.

Miért jutottunk ide?

Az elmúlt két évtizedben a tudományokban eluralkodtak az „akadémiai” kritériumok, számonkérlik a nemzetközi elismertséget, a nemzetközi tudo-

mányos irányzatokhoz való kapcsolódást, a nemzetközileg elfogadott tudományos eljárások (módszerek) alkalmazását. A tudománynak nemzetközi szintén kell helyt állnia. Ám ha csak mindig a nemzetközi szintre tekintünk, azzal összevetve viszonyítunk, akkor bizonyos témák, területek, műfajok háttérbe szorulnak. Egy példa. Ha ma valaki egy „trendi”, a nemzetközi és ennek nyomán a tudományos közösség által elfogadott, bejáratott „jelzővel” ellátott nyelvészeti diszciplínában, szigorúan annak elvei alapján, a leginkább ismert nevekre és eljárásokra hivatkozva bont ki valamit, akkor annak sokkal nagyobb esélye van a megjelenésre, mint annak, aki az írását nem öltözteti fel egy adott diszciplína terminológiájával, hivatkozási kultúrájával. Például éppen azért, mert van egy ötlete, meglátása („almája”, „álma”), ami nem kapcsolódik már bejáratott diszciplínához. Tehát az ötlet, a meglátás (a kreativitás és ennek nyomán az innováció) mintha háttérbe szorulna (holott ma már a csapból is az innováció folyik) – hiszen nincs még igazolva (verifikálva és falszifikálva), tehát ki tudná azt megítélni, meg egyébként is... Régen nem voltak ilyen tudományelvek, és mégis mindent meg tudtak ítélni.

Egyébként pedig – bár minden nemzetköziesíthető – vannak speciális helyi, ha úgy tetszik: nemzeti témák, amelyek adott helyen sokkal fontosabbak, mint a nemzetközi térben. Például a nyelvújítás érdekes lehet nemzetközi szinten is, de a mai magyar nyelvújítás már jóval kevésbé.

Noam Chomsky, a világhírű amerikai nyelvész nem szépeleg, hanem Orwellre utalva mondja, hogy bizonyos tudományos viselkedésmód „olyasfajta maszturbációs fantáziáláshoz hasonlít, amelyben a tények világa aligha számít” – idézi Chomskyt Sokal és Bricmont (2008: 344); és leleplező adatokat közölnek a posztmodern gondolkodás, az ismeretelméleti, kognitív és kulturális relativizmus, a „ködös korszellem” külföldi pápáiról (könnyen ráismerhetünk hazai követőikre, csak a hivatkozásokat kell nézni). (A „tudománymívelésről” és a „tudománymímelésről” lásd Balázs 2023, 2024.)

A tudomány egyetemesnek tartott nemzetközi mércéje már régen eltorzult. Alan Sokal és Jean Bricmont *Intellektuális improsztorok* című könyvében találjuk:

„Az az elképzelés, hogy a tudománynak rögzített és egyetemes szabályok szerint lehet és kell működnie, egyfelől irreális, másfelől veszélyes [...], naiv az az elképzelés, hogy léteznek kontextusfüggetlen szabályok egy elmélet verifikálására és falszifikálására; vagy másképpen fogalmazva, az igazolás kontextusa és a felfedezés kontextusa párhuzamosan fejlődik a történelemben” (Sokal–Bricmont, 2008: 105, 108).

Egészen egyszerűen minden tudományos kutatás nem szorítható egyetlen járomba; elég ha Newton almájára, Kekulé „álmára” vagy Bolyai Jánosnak a matematikát megújító fölfedezésére gondolunk. A legújabb Nobel-díjasaink is sokat tudnak erről.

Napjainkban teljesen egy kaptafára születnek tudományos dolgozatok: Bevezetés, Anyag és módszer, Eredmények, Következtetések. Az elvárásokba nem fér bele egy vadonatúj (még bizonyítatlan, elsőre talán teljesen meghökkenítő) ötlet, elképzelés. Bizonyos műfajokat, kisebb írásokat egyáltalán nem jegyez a tudományos munkát értékelő rendszer (tudománymetria). (A témához lásd Várady Tibor interjúját és tanulmányát: Balázs 2022: 289–307, különösen: 303–7.) Nem tudományos munka a szerkesztés, a szótárkészítés, a tankönyv-írás (oktatási segédanyag), a tudománytörténet, a könyvismertetés, a kritika, az ismeretterjesztő írás (olvasott lapokba vagy közösségi médiába). Ezért tűntek el a nyelvészeti folyóiratokból a meglepetést okozó tanulmányok, illetve a kisebb nyelvi adalékok, gyűjtések, szófejtések, könyvismertetések.

Ha végignézzük a két százévesnél is idősebb nyelvészeti folyóirat, a *Magyar Nyelvőr* és a *Magyar Nyelv* korábbi évfolyamait, állíthatjuk, hogy elődeink (a modern tudománymetrikai, azaz minőségbiztosítási elveket nem ismerve) mindig jó érzékkel döntöttek. Nincs szégyenkeznivalójuk az egykori szerkesztőknek, holott nem tudták, hogy mi a tudománymetria. Ha pedig tévedtek valamiben, az sem szégyellnivaló, hiszen a tudomány útja folyamatos „tévedéseken” át vezet. Ha kipróbálunk egy utat, és az nem tűnik sikeresnek, akkor lehet választani egy másikat, s legalább kizártunk egy fölösleges irányt...

Mi hiányzik?

Hiányoznak a mai nyelvészeti folyóiratokból a nyelvi kérdésekre utaló friss reflexiók, az izgalmas vitatémák: nyelv- és néprokonság, rovásírás, moldvai csángó, székely, palóc nyelvjárás(történet). Hiányzik a mai magyar nyelvészetből a népköltészetre és az irodalomra (a populáris irodalmat is beleértve) való reflektálás. A populáris kultúra nyelvéről jórészt semmilyen nyelvészeti reflexió nincs (leszámítva néhány nyelvművelő megjegyzést), holott valószínűleg a rap, a slam poetry, a valóságshow-k, valamint a berobbanó közösségi média influenszereinek, youtubereinek nyelvi világa megérné a folyamatos elemzést. Utóbbi témák egyetemi szakdolgozatokban még felbukkannak, de a nyelvészeti folyóiratok szerkesztőinek ingerküszöbét nem érik el. Anyanyelv-pedagógiai írások bőven születnek, viszont nem kapcsolódnak a napi nyelvi problémákhoz. Jóval többet kellene foglalkozni az anyanyelv-oktatás kimondottan gyakorlati kérdéseivel, hiszen minden jó szándékú

elméleti, pedagógiai kutatás, publikáció ellenére ma tömegesen jönnek ki az általános iskolákból írni-olvasni, előszóban fogalmazni nem vagy csak alig tudó fiatalok. És szükség lenne a korábban már említett, de nem értékelt tudománytörténeti búvárkodásokra: jeles elődök pályájának kutatására és bemutatására, mert a felejtés már szakmán belül is óriási. Ahol megszűnik egy tudományág érdeklődése a saját múltja iránt, ott a tudomány megreked. A tudományhoz hozzátartozna a különféle szellemi és személyi „mozgások” követése: ki, mikor, mit kutat, miről ad elő. Ugyanez a hiány tapasztalható az ismertetések-kritikák körében is. A kritika gesztusa és műfaja az elengedhetetlen tudományos dialógus (véleményütköztetés, álláspontok pontosítása, módosítása) nélkülözhetetlen eszköze. Kritika nélkül nincs hatékony társadalmi és tudományos működés. Persze olyan társadalmi és tudományos közegben, ahol senki sem tűri a bírálatot, viszont minden a zabolátlan érzelmek hangoztatásáról szól, elég nehéz érveken alapuló, megfontolt bírálatot írni. S ahogy a tespedő társadalmakban szokott lenni: bírálat csak „lefelé” lehetséges, fölfelé csak dicsérni szabad. Arra viszont akad több példa is, pedig teljesen idegen a tudomány világától, hogy egy kritika hatására nyilvános elhatárolódásra, aláírásgyűjtésre hívjanak föl.

Közösségi nyelvészet, közösségi nyelvművelés

Hankiss Elemér az 1980-as években több, nagy visszhangot kiváltó írásában hiányolta a közösségeket. Újra és újra megjelentette munkáit, mert közösségek a rendszerváltozás után sem akartak létrejönni. A tudományos közösségek is inkább osztódni kezdtek, egyre apróbb szekértáborokká, sőt már (ahogy a társadalomban is) inkább beszélhetünk egókról, személyekről. Jó lenne, ha az a színes, érdekes, hasznos, társadalmilag elkötelezett tudomány, azon belül a nyelvészet, amelyet eleink képviseltek, nem halna ki teljesen. (Ennek a lélekszerű nyelvészetnek az alapjairól Szilágyi N. Sándor nyomán: Balázs 2022c, 2022d: 9–16.)

Vegyük példaként számos tudományterületen a „közösség” megjelenését! Előbb a néprajzban, folklórban és irodalomban is előforduló közösségi költészetet:

Közösségi költészet: Régi folklorisztikai-irodalomtudományi kategória

„a költészet olyan fajtáinak megnevezésére, amelyekben a hivatásos irodalomhoz képest nem az egyéni alkotó, hanem valamely közösség játszik fontos szerepet. Tipológiai értelemben ilyen jellegű a primitív irodalom, az ősköltészet, sőt ebbe a kategóriába sorolhatjuk a népköltészetet is. [...]

Folklorisztikánkban a közösségi költészet elnevezés inkább esztétikai, mint művészetszociológiai szempontból használatos, és a népköltészet közösségi jellegét hangsúlyozzák általa” (Voigt 1980: 330–1).

Következzenek a mai közösségi tudomány, közösségi gyakorlat formációi:

Közösségi régészet:

„Világszerte egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek a lokális kezdeményezések, amelyek adott esetben mikroközösségi szinten biztosítanak lehetőséget a múlt megismerésére. A közösségi régészetnek hívott módszer lényege, hogy a régészeti munkát civil önkéntesként is segíthetik. A Soproni Múzeum 2018 óta nagy sikerrel üzemelteti közösségi régészet programját” (URL1).

Közösségi pszichiátria: A közösségi pszichiátriai gondozás elsősorban a krónikus pszichiátriai zavarokkal élő személyeket célozza meg, akik folyamatos gondozást igényelnek. A közösségi pszichiátriai gondozás magába foglalja a hozzátartozók bevonásával végzett házi gondozást, házi ápolást, akár az intenzív ellátást jelentő házi hospitalizációt, a 24 órás elérhetőséget, a kliensek nyomon követését. A közösségi pszichiátriai gondozó szorosan együttműködik a háziorvossal és más szolgáltatókkal, munkatársai mobilisak és a terápiás és rehabilitációs igények szerint kapcsolatba lépnek más segítőkkel (például a nappali klub, a drogambulancia, a családsegítő, a kórház munkatársaival), akikkel a teammunka elvei szerint együtt dolgoznak. A közösségi pszichiátriai gondozás ily módon a leghatékonyabb pszichoszociális rehabilitációt képes megvalósítani (URL2).

Közösségi filmkészítés, részvételi film (participatory video, film):

„Donald Snowden kanadai kutató alkalmazta először a Fogó szigeten egy elszigetelt halászközösség tagjaival 1967-ben. Snowden meggyőződése az volt, hogy egy adott közösség, a modern médiát használva, saját történeteit és problémáit személyes filmekben és videóüzeneteken keresztül feldolgozva képes leginkább az érdekérvényesítésre. A halászok egymás filmjeit nézve szembesültek azzal, hogy hasonló problémákkal küzdenek, és közösen fellépve változtatni tudnak a sorsukon. A filmeket megmutatták befolyásos döntéshozóknak és politikusoknak is, aminek az lett az eredménye, hogy párbeszéd indulhatott el a kormány és a fogói lakosság között. A film segítségével egy addig alulreprezentált közösség a saját hangján tudott megszólalni, és a kommunikáció ezen új eszköze képessé tette őket konkrét problémák kezelésére. [...] (A) PV-ként emlegetett, participatory video módszer erénye abban rejlik, hogy összekovácsolja a közösséget saját problémáik és szükség-

leteik közös felismerésére, önreflexióra késztet, amelyben a folyamat, a közös alkotás élménye sokkal fontosabbá válik, mint maga a végtermék. A módszert világszerte alkalmazzák különböző területeken a felzárkóztató projektektől kezdve terápiás és kommunikációs célokig. Nincsenek köbe vésett módszertani szabályai, szabadon adaptálható az adott közösség igényeihez.” (További gazdag példatár itt: URL3.)

A közösségi film(készítés) másik megnevezése: részvételi film. A részvételiség-alapú mozgóképkészítés közös eleme a hátrányos helyzetű csoportokkal történő közös tudástermelés a mozgókép médiumának segítségével, filmes facilitátorok és más szövetségesek közreműködésével. (A kérdésről részletesen lásd a *Replika* című folyóirat 2022-ben megjelent 124. számát, pl. Müllner 2022).

Közösségi irodalom: Az irodalmi befogadás, élmény elmélyítésére és sokszorozására szolgáló sokféle tevékenység. Ennek egyik formája a Juhász Anna által egy évtizede elindított, a formális könyvbemutatóktól különböző „irodalmi szalon”.

„Hatalmas igény volt arra, hogy legyen egy olyan találkozási pont, ahol tényleg irodalomról lehet beszélni. Sok embernek világossá vált, hogy az olvasás nem magányos tevékenység, hanem közösségi élmény: megosztjuk mindazt, amit egy-egy mű kinyit bennünk, ez alapja lehet egy jó diskurzusnak vagy akár egy randevúnak is. Értelmes dolgokról beszélgetni, személyesen – ez akkor nagyon hiányzott a városból és ezt szerettem volna behozni egyfajta rendezőelvként a szalonba. [...] Ma már ugyanolyan divat könyvek mentén beszélgetni, ahogy koncertre, színházba vagy kiállításra járni, valódi közösségi élménnyé vált. A könyvbemutató régen egy másik műfaj volt, nem volt meg az a közösségi irodalmi élmény, ami a többi művészeti ághoz felzárkózik, ez tudott kibontakozni a Szalonból. [...] az irodalom összeköti azokat, akik máskülönben nem is találkoznának egymással. Ennek a sikere adta az ötletet, hogy ezt a könyvklubot fordítsuk át valódi közösséggé, legyen hely a karantén után is arra, hogy beszéljünk” (Füredő 2020).

Közösségi nyelvészet, nyelvművelés

A továbbiakban nem elemezzük a népi pszichológia, avagy a nyelvészet témakörébe is vágó népi nyelvészet, népetimológia, népi terminológia leginkább „fölső”, elit nézőpontú, elítélő szemléletét, hanem fölvetjük a lehetőségét a nyelvi kérdések iránt nyitott, nyelvészeti szempontból is támogatható, értékelhető törekvéseknek, amelyeket a hasonló mintájára közösségi nyelvészetnek (nyelvművelésnek) nevezünk el.

A közösségi nyelvészet új terminus, és a tevékenység kiindulópontja az a (jó értelemben vett) naiv vagy népi nyelvészeti érdeklődés, amelyet leginkább jellemez a nyelv eredete, egyedisége (sajátossága), működése, változása iránti érdeklődés, talán legjobban az új nyelvi jelenségek iránti érzékenység. Erre az érdeklődési motivációra reflektál (ha szükséges: épül rá) türelmesen, de szakszerűen a nyelvész, így kapcsolatot teremt a tudomány és a felhasználók (az anyanyelvi beszélők) között. A közösségi nyelvészet széles társadalmi hatóköre így érintkezik a népi és a tudományos (szakmai) nyelvészettel.

1. ábra. A közösségi nyelvészet kapcsolatai, hatóköre

Ez a kapcsolat természetesen nem szervezeten eddig is megvolt, de ezt – a meglévők mellett – új közösségi tevékenységi formákkal érdemes bővíteni, működtetni. A korábban is meglévő formák: nyelvi rovatok, ismeretterjesztő előadások, programok és írások ritkán váltak közösségi alkalommá. A nyelvészek korábban évtizedeken át működő társasági összefüggések, a „Kruzsok”, valamint az azt feltámasztani igyekvő Szarvas Gábor-asztaltársaság megszűnt. 1967 óta minden évben megrendezik az áprilisi magyar nyelv heti sorozatot, de ennek korai nagy sikere ma már a múlté, pedig sokféle új kezdeményezés kapcsolódott hozzá. A 2011-ben induló nyelvésztábor, ma már Élő magyaróra tábor sikeres közösségi program, viszont csak kevesekhez jut el. Szerencsére 2008-tól működik a Magyar Nyelv Múzeuma sokféle tartalommal, rendezvénnyel.

Az 1960-as években Grétsy László és Vargha Balázs által nagy sikerrel működtetett anyanyelvi játéklklub ugyancsak megszűnt, pedig a nyelvi fejlődők, próbák iránti érdeklődés folyamatos. Szerencsére Grétsy László (1974, 2012) két könyvben is összefoglalta az anyanyelvi játékok lényegét:

„felelősséggel állíthatom, [...] hogy az emberiség jelentős része [...] vonzódik [...] a nyelvi játékokhoz, még akkor is, ha ezt észre sem veszi. [...] a különféle nyelvi játékok, feladványok kiváló pedagógusok szakavatott magyarázatai ré-

vén a nyelvművelésnek és az anyanyelvi ismeretterjesztésnek tevélegese részévé válhatnak. Így például a betűjátékok többek között a hang és a betű viszonyának megértéséhez nyújthatnak segítséget; a helyesírással kapcsolatos játékok már eleve a helyesírási ismeretek megszilárdítására is szolgálhatnak; a betű-, szó- és képtalányok a nyelvi fantáziát, találékonyságot fejlesztik, ezenkívül a szójelentéstani ismeretek terjesztésének hasznos eszközei; a különféle versjátékok a fogalmazás és a stilsztika mezszyéire kalauzolják el a nyelvi játékok kedvelőit, résztvevőit” (Grétsy 2012: 16–7).

Egy másik ilyen, szövegtani tudományos megközelítésből fakadó gyakorlat a Petőfi S. János (Petőfi–Benkes 2006) által kifejlesztett kreatív nyelvi gyakorlatok.

Különösen a közösségi nyelvészet részévé kell tenni a retorikát mint közösségi tudományt és művészetet, amely Magyarországon a 2000-es évek elején kezdett visszatérni az iskolákba (az anyanyelvoktatástól az egyetemig), de mint szervezett és szerves tananyag méltó helyét a mai napig nem foglalhatta el. A retorika eredete szerint is közösségi jellegű, mert vizsgálati tárgyát a jelenléti vagy virtuális közösségi alkalmak működése (retorikai szituáció), a közös tudás megteremtése, megismétlése adja (Pölcz 2019). Sőt újabban a retorikát már nem pusztán mint a szövegalkotás eszköztárát, hanem mint társas intelligenciát, viselkedést, magatartást fogják föl. Utóbbi szerint a retorika olyan jelenség,

„amely az egyén számára a közösségbe való belépés készségeit, az önérvényesítés és mások megértésének képességeit nyújtja. Körébe tartoznak ezért azok az etikai megismerő készségek és tudnivalók, amelyekre szükség van a társas helyzetek értelmezéséhez, alakításához” (Aczél 2017: 8).

A retorikai szituációban óriási szerep hárul a megszólalóra: saját jelenlétének megteremtéséhez, a szóban forgó téma keretezéséhez elengedhetetlen, hogy tisztában legyen a hallgatósága ismereteivel, elvárásaival, nyelvi mintázataival – mindezt annak érdekében, hogy ne ejtsen érvelési hibát, és magát is jó színben tüntesse föl (Major 2024). A jelenlét – vagy népszerűbb szóval: a karizma – összehozza az embereket, hiszen összegyűlnék, egymásra figyelnek (egymáshoz kapcsolódnak), és élvezik, ha olyan valakit hallgathatnak, aki érdekes, a szívükhöz szól (Chance 2022). A retorika holisztikus tudomány: az egész emberről szól – értelemről és érzelemről egyaránt. Kiváló közösségi alkalma ennek az immár negyedszázados Kárpát-medencei Kossuth-szónokverseny, amely 2022 óta több intézmény és szervezet (Nemzeti Színház, ELTE TÓK, Petőfi Kulturális Ügynökség, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) együttműködéseként valósul meg. Valójában minden anyanyelvi

verseny – ha korszerű, korosztályhoz illeszkedő módon valósul meg – a közösségi nyelvészet része.

A közösségi nyelvészet ötvözni kívánja a nyelvi játékok iránti érdeklődésben rejlő motivációt, cselekvési hajlandóságot a szakmai programokkal. Ebből fakadt az Anyanyelvi piknik rendezvénysorozat gondolata, amely több részből álló, interaktív, cselekedtető, játékos program. 2023-ban, a magyar nyelv hetén a Nemzeti Színházban bontott zászlót, és az elmúlt időszakban fáradhatatlanul járja az országot, eljutott a határon túlra is, és mindenütt örömmel fogadják kicsit és nagyok. A program nyelvi játék része még szinte korlátlanul bővíthető (titkosírás, eszperente), de kiterjeszthető akár más jelrendszerekre is (tervbe is van véve A magyarság jelei című sorozat is).

2023	Budapest (Nemzeti Színház), Sátoraljaújhely, Berettyóújfalu, Kaposcs (Művészetek Völgye), Aranyosapáti, Ragály, Zamárdi, Kiscsösz, Tusnádfürdő (bálványosi szabadegyetem), Nagyvárad (Nagyvárad-Rét református közösség)
2024	Budapest, Berettyóújfalu, Szenna, Kaposvár (Takáts Gyula- emlékház) Szőlősgyörök, Nagyrákos, Devecser, Tihany (pütkösdi liget), Széphalom (Magyar Nyelv Múzeuma), Anarcs, Lónya, Biharnagybajom, Szlovénia: Lendva, Göntérháza; Románia: Nagyvárad, Paptamási; Berente, Zalasabar, Debrecen (javítóintézet), Érd
2025	Kunszentmárton, Románia: Réty, Gelence, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda; Győr-Ménfőcsanak, Kisvárd, Aranyosapáti, Eger, Budapest, Szlovákia: Várhosszúrét

Közösségi szókincsbővítő játéknak tekinthető a Szómagyarító honlap (www.szomagyarito.hu). Ezen a fórumon bárki beírhatja az adott idegen szóra javasolt magyarítását, kiegészítheti magyarázattal és példamondattal, véleményezheti a mások által beküldött szavakat. Sokszor párbeszéd, vita alakul ki a nyelvhasználók között. Tekinthető egy folyamatosan bővülő digitális szótárnak is, ahol bárki kibontakoztathatja nyelvi kreativitását, szóalkotó leleményességét. A folyamatosan bővülő oldalon jelenleg (2025. június 11-én) 16 819 idegen szó 21 413 magyarítása olvasható, és bár ritkán terjednek el (társadalmiasulnak) az itt megalkotott kifejezések, de legalább van rá esély, valamint sajátos „fordításként”, szinonimaként lehet válogatni közülük.

16 819 idegen szóra	21 413 magyarítás
---------------------	-------------------

A közösségi nyelvészetben, nyelvművelésben azonban ezek a rendezvények csak kiindulását, ösztönzését jelenthetik a helyi, kisközösségi,

a nyelvi és néphagyományokhoz, kulturális szokásokhoz kapcsolódó további egyedi és a lehetőségekhez mérten folyamatos („hagyományteremtő”) tevékenységeknek.

A *Magyar Nyelvőr* 2022 óta erre a programra, útra törekszik (például a 2022. évi első számtól folyamatosan: Nyelvőr postája, az Új szavak, kifejezések vagy Az év szavai összeállításokkal, lásd: Minya 2025, Az év szavai, 2024. stb.) A társadalmiasító törekvések része a lapbemutatókon túl az anyanyelvi rendezvények (pl. az anyanyelvi piknik sorozat), a magyar nyelv hete, a magyar nyelv napi, az anyanyelvek napi rendezvények.

Szakirodalom

- Aczél Petra 2017. *Neked van igazad? Érvelés és meggyőzés a gyakorlatban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest
- Az év szavai, 2024. *Magyar Nyelvőr* 297–8.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.2.297>
- Balázs Géza 2022a. *A Magyar Nyelvőr viharos története 1872–2022*. MNYKNT–IKU. Budapest. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.527>
- Balázs Géza 2022b. „A kisebbségi politika célja: a nyelv és kultúra fenntartása”. Várady Tibor jogászprofesszort kérdezi Balázs Géza. *Magyar Nyelvőr* 289–307. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.289>
- Balázs Géza 2022b. Lélekszerű nyelvészet In: Nagy Sándor István szerk.: *A nyelv mint lelkünk tükre. Szavak, szövegek, gondolatok*. MTA Modern Filológiai Társaság. Budapest. 22–30.
- Balázs Géza 2022d. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok*. IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2023. Tudományművelés és tudománymímélés.. In: Balázs Géza – Nagy Dániel (szerk.): *Valósághajlítás. Tudomány, művészet, média*. Bolyai Műhely Alapítvány. Budapest. 23–33
- Balázs Géza 2024. Tudományművelés és tudománymímélés. *MeDok* 2/5–14. <https://medok.ro/hu/publication/medok-2024-2/tudomanymiveles-es-tudomanymimeles>
- Balázs Géza – Minya Károly 2025. Új szavak, kifejezések. *Magyar Nyelvőr* 440–2. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.440>
- Chance, Zoe 2022. *A bűvös kérdés és más meggyőzési stratégiák*. Libri Kiadó. Budapest.
- Fürdös Zsanett 2020. „Az olvasás nem magányos tevékenység, hanem közösségi élmény” – interjú Juhász Annával, az Irodalmi Szalon alapítójával. <https://welovebudapest.com/cikk/2020/10/09/az-olvasas-nem-maganyos-tevekenyseghanem-kozossegi-elmeny-interju-juhasz-annaval-az-irodalmi-szalon-alapitojaval/> (Letöltés: 2020. 10. 09.)
- Grétsy László 1974. *Anyanyelvünk játéka*. Gondolat Kiadó. Budapest.

- Grétsy László 2012. *Nyelvi játékaink nagykönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Major Hajnalka 2024. Jelenlét és érvelés Perelman retorikai rendszerében. *Magyar Nyelvőr* 179–202. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.2.179>
- Minya Károly 2025. A Nyelvőr postája. *Magyar Nyelvőr* 436–9. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.436>
- Müllner András 2022. Bevezető a Replika Részvételi film című tematikus blokkjához. *Replika* 124/7–17. <https://doi.org/10.32564/124.1>
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 2006. *A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megformáltságának megközelítése kreatív gyakorlatokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Pölcz Ádám 2019. A retorika közösségi jellege. *E-nyelv Magazin* 11/4. <https://e-nyelvmagazin.hu/2019/12/04/a-retorika-kozossegi-jellege/>
- Sebestyén Géza 1939. *Nyelv és nyelvtudomány. A nyelvelmélet alapelvei*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja. Budapest. (Minerva-könyvtár 54. szám.) (Reprint: Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2020. Utószó: Simoncsics Péter.)
- Sokal, Alan – Jean Bricmont 2008. *Intellektuális imposztorok. Posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal*. Második, javított kiadás. Typotex Kiadó. Budapest.
- Tánczos Vilmos 2007. Határhelyzet. Régheny Tamás interjúja Tánczos Vilmossal. *Ökotáj*. <http://okotaj.hu/szamok> 37–8.
- Voigt Vilmos 1980. Közösségi költészet. *Magyar néprajzi lexikon*, 3. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai, Budapest. 330–1.
- URL1. <https://sopronimuzeum.hu/szolgalatasok/kozossegi-regeszet>
- URL2. <https://ebredesek.hu/modszereink/mi-az-a-kozossegi-pszichiatia/>
- URL3. https://medium.com/@_SkanDiary_/participatory-video-avagy-k%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi-filmk%C3%A9sz%C3%ADt%C3%A9s-5de31d8f41a1

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Doktori Iskola,

Németh Antal Drámaelméleti Intézet, Budapest

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Minya Károly

nyelvész, főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

E-mail: minya.karoly@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

Pölcz Ádám

egyetemi docens

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: polcz.adam@tok.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-7039-8323>

Abstract

BALÁZS, GÉZA – MINYA, KÁROLY – PÖLCZ, ÁDÁM

COMMUNITY LINGUISTICS

This community study examines how the long-standing community (social, popular) paradigm of Hungarian linguistics became internalised around the time of the regime change (1990) with an emphasis on theory and internationalisation, and in particular with the promotion of science metrics. The study outlines the characteristics of science imitation (scientific behaviour, the copying of science for its own sake) and the ‘spiritual’ linguistics offered as a solution. The authors fundamentally agree with the consideration of theoretical and international perspectives but draw attention to the importance of community perspectives in Hungarian linguistics in light of current international trends in related disciplines (community psychiatry, archaeology, film, literature) to the importance of community perspectives in Hungarian linguistics and list existing examples of this.

Keywords: science imitation, soulful linguistics, science metrics, folk linguistics, community linguistics, community (participatory) film/archaeology/psychiatry/literature, rhetoric, mother tongue picnic, word explorer

TERMINOLÓGIA A MŰHELYBEN – A SZAKKÉPZÉSI NYELV KIHÍVÁSAI

Kivonat

A tanulmány a magyar szakképzési szókincs rétegzettségét és változását vizsgálja a társadalmi, gazdasági és technológiai hatások tükrében. Az elsősorban tantervi dokumentumokból, szakpolitikai anyagokból, valamint nyelvészeti és oktatásméleti szakirodalomból származó példák nyomán az eredmények feltárják a terminológia bővülését, az idegen nyelvi átvételek, digitális terminusok térnyerését, valamint a párhuzamos fogalomhasználat okozta kommunikációs zavarokat. A tanulmány igazolja, hogy a szakképzési nyelv kulcsszerepet tölt be a szakmai tudás átadásában és a tanulási folyamatok irányításában. A pontos terminológia fejlesztése javítja az oktatás hatékonyságát és a szakpolitikai diskurzus koherenciáját.

Kulcsszavak: szakképzés, szakképzési nyelv, terminológia

Bevezetés

A szakképzési nyelv és a szakképzés szakszókincsének kérdése akkor került érdeklődésem előterébe, amikor mint egyetemi oktató rendre megfogalmaztam azt az elvárást a szakmai pedagógus szakos hallgatók felé, hogy oktatói szerepükben ne csupán a köznyelvet, hanem saját szakterületük szakszókincsét is használják, s tegyék azt pontosan és tudatosan. Ez a gondolatsor vezetett el ahhoz a mélyebb kérdéshez, hogy vajon létezik-e a szakképzés egészét átfogó, sajátos szakképzési nyelv, amely önálló nyelvi regiszterként értelmezhető, vagy inkább szakterületi szakszókincsek szétartó halmazával találkozunk. A kérdés azért is időszerű, mert a szakképzés oktatási gyakorlatában a köznyelv és a szaknyelv egyidejű jelenléte a tanári szerep részévé válik. A cél a szakképzési szókincs rétegzettségének, változásainak és funkcióinak feltárása. A vizsgálat fókusza az iskolarendszerű szakképzéshez kötődő magyar szakszókincs történeti és funkcionális elemzése. A példák tantervi, szakpolitikai és nyelvészeti forrásokból származnak, időbeli és technológiai változásokat is tükrözve.

A szakképzési szakszókincs jellemzői nyelvészeti szempontból

Kiindulópontunk, hogy a szakképzéshez köthető nyelvhasználat részben egységesíthető nyelvváltozatként írható le, amelyet a *szakképzési nyelv* fogalmával jelölünk (Kiss 2004: 245). Ez nem önálló nyelvi rendszer, hanem a szaknyelv funkcionális változata, amely – Kurtán (2003: 41) és Fóris (2006) nyomán – regiszterként is értelmezhető. Tanulmányunkban a szakképzési nyelv a teljes nyelvhasználatot, míg a szakképzési szakszókincs annak terminológiai rétegét jelöli.

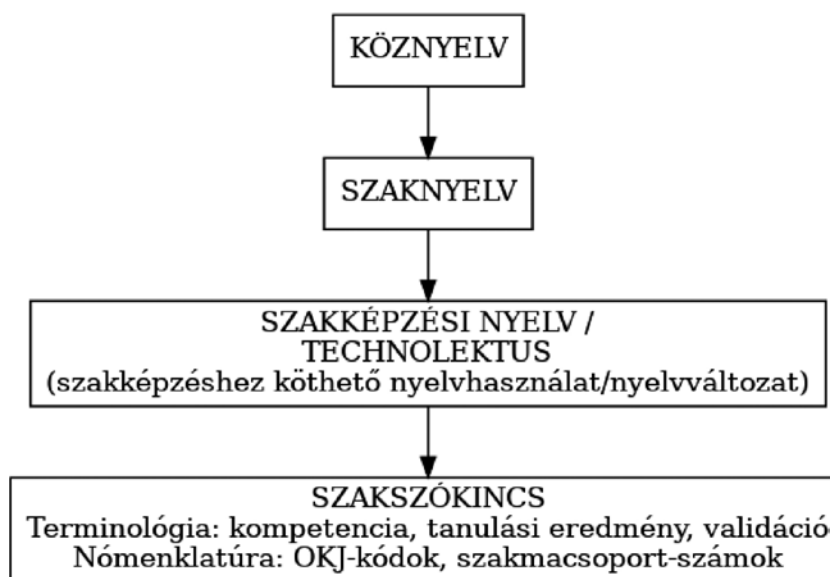
A szaknyelv a szakmai beszélőközösségek sajátos célú nyelvhasználataként definiálható, amely világosan tükrözi a valóságnak azt a részét, amellyel a közösség foglalkozik (Kurtán 2003: 50). A szaknyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem a társadalmi munkamegosztás, a gazdasági funkciók és a szakmai identitás kifejezője is (Grétsy 1988: 92; Kiss 2009). Fejlődése a társadalmi és gazdasági változásokkal párhuzamosan zajlik (Bańczerowski 2004: 446; Kovács 2011).

A szaknyelv a köznyelvtől elsősorban szókészletében különül el, nyelvtana és hangtana megegyezhet azzal (Seregy 1989: 22; Kugler–Tolcsvai Nagy 2000: 235; Kurtán 2006: 935). A terminológia egy-egy tudományág, szakma foglalmainak, kategóriáinak és módszereinek megnevezéseit tartalmazza (Kugler–Tolcsvai Nagy 2000: 235). A terminológiai réteg stilisztikailag semleges, világos jelentéstartománnyal bír, és rendszerint egyetlen terminus jelöl egy meghatározott szakmai realitást (Fóris 2006: 738; Pusztai 1980: 9; Kovács 2011).

Írásunkban az alábbi ábra (1. ábra) mentén közelítjük meg a szakképzési nyelvet és a szakszókincset.

A szakképzési szakszókincs a szaknyelvek rendszerén belül sajátos, dinamikusan változó réteg, amely részben zárt (hagyományos terminusai révén), részben nyitott az oktatáspolitikai, jogi és technológiai változások hatására (Sturcz 2020). A terminológia egyik jellegzetessége a főnevesítés (pl. *kompetenciaalapú oktatás, tanulószervezés*), amely a szakmai folyamatokat tárgyiasítja, és a szaknyelvek fogalmi rendszerező funkcióját erősíti (Fóris 2014). A terminusok fogalmi hálózatban értelmezhetők, jelentésük a kontextustól függ (Temmerman 2000: 32). A *kompetencia* terminus például csak a hozzá kapcsolódó fogalmak (*készség, attitűd, tudás, viselkedés*) kontextusában nyeri el teljes jelentését (Chrappán 2011).

A szakképzési nyelv és a köznyelv határán jelentkező interferenciák nyelvpolitikai és oktatásméleti kérdéseket vetnek fel (Benő és Péntek 2023: 239). A szakmai fogalmak köznyelvi használata pontatlanságot, míg

1. ábra. A szakképzési nyelv – szakszókincs terminológia viszonya

Forrás: saját szerkesztés

a köznyelvi elemek szaknyelvi kontextusba emelése terminológiai torzulást okozhat (Heltai 2014: 305; Kovács 2011). A történeti fejlődés során gyakori a latin, német, újabban angol eredetű terminusok honosított formáinak használata (Fóris 2006; Rixer 2023).

A nyelvészeti szempontú vizsgálatok szerint a szakképzési szókincs nemcsak lexikai, hanem pragmatikai szinten is strukturált: a terminusok a jelentés közvetítésén túl a kommunikációs célokhoz igazodó retorikai funkciókat is betöltenek (Fóris 2006: 738; Sturcz 2020; Tamás 2023). A szaknyelvi vizsgálatok így hozzájárulhatnak nemcsak a nyelvi változások megértéséhez, hanem az oktatáspolitikai és szakmai kommunikáció hatékonyságának növeléséhez is (Pusztai 1980: 6; Minya 2004: 251).

A szakképzés és a szakképzési nyelv történeti rétegei

A szakképzés a társadalom által elvárt, a gazdasági és technológiai igényekhez igazodó szakmai ismeretek, készségek és kompetenciák intézményesített átadásának szervezett formája. Célja, hogy elősegítse a tanulók felkészülését egy adott foglalkozás gyakorlására, valamint hozzájáruljon a munkaerőpiacon való eredményes részvételükhöz (Benedek 2021).

Magyarországon modern értelemben a 19. század második felében az iparosodás és gazdasági modernizáció nyomán alakult ki, szükségessé téve az államilag szabályozott szakmai képzést. A szakképzési rendszer az oktatási intézmények, programok és jogszabályok összessége, amelyek biztosítják a szakképesítések megszerzését, a képzés munkaerőpiaci relevanciáját és az élethosszig tartó tanulás lehetőségét. Fő elemei a szakképző iskolák, technikumok, szakképzési centrumok és országos irányító intézmények, például az Innovatív Képzéstámogató Központ (Cedefop 2024). A szakképzés intézményesülése és tartalmi változásai jól követhetők a legfontosabb történeti mérföldkövek és jogszabályi változások mentén (1. táblázat).

1. táblázat. A magyar szakképzés korszakolása

Korszak	Meghatározó szabályzók	Intézménytípusok
Céhes időszak	1307: első céh, 1777: Ratio Educationis, 1872: céhrendszer megszűnése	céhek
Ipariskolák, tanonciskolák	1870: első ipariskola, 1884: tanonciskolai tv., 1935: egységes vizsgák	ipariskola, tanonciskola
Szocialista időszak	1945: államosítás, 1961: szakmunkásképzők, 1974: szakközépiskolák	szakmunkásképző, technikum
Rendszerváltás utáni átalakulás	1993: közoktatási tv., 1996: szakképzési tv., 2003: OKJ	szakközépiskola, szakképző iskola
2011/2019-es reformok	2011 és 2019: új szakképzési tv.	technikum, szakképző iskola

Forrás: Patyi 2021, saját szerkesztés

A magyar szakképzés gyökerei a középkori céhes rendszerig nyúlnak vissza. A 14. században megjelenő céhek nemcsak a szakmai minőség és hagyományok őrzői voltak, hanem az oktatás szinterei is: az inasok a mesterektől sajátították el a mesterség alapjait, majd legényként dolgoztak, és végül mestervizsgát tettek. A tanoncok iskolai oktatását először a *Ratio Educationis* (1777) írta elő, a céhes képzés hanyatlása a 19. századi iparosodással kezdődött meg. Az 1884. évi tanonciskolai törvény már az állami felügyelet erősödését jelezte, országos szinten szabályozva az ipari tanulók képzését (Patyi 2021).

A szakképzés a 20. században az állami és gazdasági igények szerint alakult, a tanonciskolák hálózata kiépült, a szakmai vizsgákat és tanterveket 1935-ben egységesítették. A második világháború után a szakképzés államosítása és központosítása következett. Létrejötték a szakmunkásképző is-

kolák, amelyek a gyors iparosítás munkaerőigényét szolgálták ki. 1961-ben az egységes szakmunkásképző iskolák létrehozása új szintre emelte a szakmai oktatást, majd bevezették a szakközépiskolákat, amelyek érettségit és szakmát is adtak (Sanda 2022).

A rendszerváltás után a szakképzés többször megújult: az 1993-as közoktatási törvény, az 1996-os szakképzési törvény és a 2003-ban egységesített Országos Képzési Jegyzék (OKJ) a moduláris, kompetenciaalapú képzést és az élethosszig tartó tanulás elvét erősítette. A 2010-es években újabb jelentős reformok történtek. 2011-ben új szakképzési törvény lépett életbe, amely a duális képzés, a szakképzési centrumok és a gazdasági szereplők bevonását célozta. 2019-ben újabb átfogó reform következett: bevezették a technikumokat és szakképző iskolákat, lehetővé tették a rugalmasabb tanulási utakat, valamint a munkaerőpiaci igényekhez való szorosabb igazodást (Lükő 2020).

A szakképzési szókincs fejlődése a gazdasági, társadalmi és oktatási változásokkal párhuzamosan zajlott, jelentései kibővültek, szűkültek vagy újraértelmeződtek, miközben tükrözték az adott kor politikai, gazdasági és kulturális állapotát is (Karcsey 1981: 330).

A szaknyelvek jellemzője a fogalmi pontosság és tömörség (Csányi 2022: 54), ami a szakképzésben különösen fontos, hiszen a nyelv tudásközvetítő és cselekvést irányító funkciót tölt be. Ez a funkció a céhes korszak szóbeli utasításaitól az iparosodás kori tankönyvi és szabványosított formáig fejlődött, ma szabályozott és dokumentált. Kiemelten fontos a tanulási eredmények, vizsgák és tanulói tevékenységek irányításában, például a munkautasítások vagy vizsgaleírások nyelvhasználatában („készítse elő”, „ellenőrizze” stb.). Ez a nyelvhasználat a pedagógiai gyakorlat része (Csernicskó–Szabó Mihály 2023: 224; Benő–Péntek 2023: 249).

A szakképzési szókincs fejlődése a céhes rendszertől a 19–20. század fordulójáig

A szakképzés nyelvi múltjának egyik legfontosabb öröksége a céhes rendszer idejéből származik. A mesterségek évszázadokon át saját, zárt nyelvi kódrendszert alakítottak ki, amelynek funkciója nemcsak a szakmai ismeretek átadását, hanem a közösséghez tartozást is szolgáltatta. E nyelvi kódok jellemzője volt a gyakorlatiasság, a metaforikus kifejezések és a szóbeliség dominanciája. A nyelvi formák jelentős része a munkaeszközökhöz, munkafolyamatokhoz kötődött, így a nyelv szorosan illeszkedett a tevékenységek struktúrájához. Ebben az időszakban a szaknyelvi szövegek gyakran nem írásos formában, hanem szóbeli hagyományozás útján öröklődtek, ami saját

tos nyelvi állandóságot és változatosságot egyaránt eredményezett (Grétsy 1988: 101). A szóbeliség hangsúlyozása fontos volt a tanulók beavatásában és a mester-inas viszony fenntartásában.

A 19. századtól kezdődően a szakmai képzés formálódása és intézményesülése új nyelvi kihívásokat is hozott. A szakmai oktatás írásbelivé válása és a tananyagok egységesítése fokozatosan elkezdte strukturálni a szaknyelvet. Ezt a folyamatot a modernizációval együtt járó technológiai és fogalmi bővülés is ösztönözte. A szakmák nyelvének írásos rögzítése – szótárak, tankönyvek, szakmai lapok révén – a nyelvi normák létrejöttéhez vezetett. Ebben az időszakban vált általánossá például az *iparostanonc*, *segédlevél*, *mestervizsga*, *tanonciskola* kifejezéseinek használata. E szavak egyrészt tükrözték a tanulási folyamat lépcsőzetességét, másrészt jól illeszkedtek a kor nyelvújítás utáni, normatív nyelvhasználati törekvéseihez.

A terminológia jelentős része német hatásra alakult ki, főként az ipari szakmák esetében. A *mester* és *tanonc* kifejezések a céhes időszakból öröklődtek, ugyanakkor jelentésük az intézményi változásokkal együtt átalakult.

A szocialista időszak szakképzésének szókincse

A szocialista időszak szakképzése a központosított oktatáspolitikai keretei között valósult meg, amely egy erőteljes normatív és ideológiai kontrollt is jelentett a tananyagok, vagyis a szakmai nyelvhasználat felett is. A szaknyelv a tudás átadásán túl az állami ideológia közvetítője is volt, egységes és egyszerűsített formában, amely gyakran a terminológiai árnyaltság kárára valósult meg.

A korszak szaknyelvi kultúráját mind az ipari technológiák gyors fejlődése, mind a politikai narratívák meghatározták. Ez nemcsak új fogalmak megjelenését, hanem a meglévők újraértelmezését is jelentette. A terminológia központi irányítása révén a szaknyelv egyfajta „technolektussá” vált: specializált szakterületek sajátos nyelvi világai jöttek létre, amelyek kevésbé illeszkedtek a köznyelvi logikába (Fóris 2023).

A tanárképzés és a szakképzés nyelvi kultúrája közötti kapcsolat ma is kulcsfontosságú a szakmai oktatásban (Nagyné Kondor 2024). A szaknyelv oktatásához a pedagógusoktól olyan nyelvi-kommunikációs kompetenciák szükségesek, amelyek meghaladják a köznyelvi tudást (Einhorn 2021; Benő-Péntek 2023). A szocialista időszakban e kompetenciák fejlesztése háttérbe szorult, így a szaknyelvi tudás gyakran ösztönös vagy gyakorlatban szerzett maradt.

A szakmai szövegek stílusa ebben az időszakban gyakran formalizált, merev és standardizált volt, ami teljes mértékben megfelelt a korszak központi

oktatáspolitikai irányításának. A szakmai kifejezések használata az írásos tananyagokban és a tankönyvekben gyakran nélkülözte a valós munkahelyi nyelvhasználatot, így a diákok számára a gyakorlati és elméleti nyelvhasználat között szakadék alakult ki – ez a kettősség máig ható probléma.

Az 1960-as évektől a szakképzés szóhasználata az iparosítás ideológiai és gazdasági céljaihoz igazodott. Az oktatás gyakorlatorientált és kollektív szemléletét tükrözték az olyan terminusok, mint *ipari tanuló, szakmunkásképző iskola, kisipar, üzemi gyakorlat, termelési gyakorlat*. A nyelvhasználat kollektivizáló és funkcionálisan pragmatikus jellegű volt: a tanuló az államszocialista gazdasági rendszer „fogaskerekeként” jelent meg. Az olyan fogalmak, mint *közösségi nevelés, munkafegyelem* vagy *szocialista erkölcs*, szorosan kapcsolódtak a korszak pedagógiai diskurzusához.

A szakképzés szókincsének fejlődése a rendszerváltozástól napjainkig

A rendszerváltás utáni évtizedekben a szakképzési rendszer nyelvi kultúráját a gazdasági szerkezetváltás, a piaci igények átalakulása és a nemzetközi integráció határozta meg, ami a szaknyelv fejlődésére is jelentős hatást gyakorolt. A szocialista korszak egységesített nyelvezetét felváltotta a nyelvi diverzitás és terminológiai pluralizmus, amely új kihívásokat teremtett a szakképzés szereplői számára. Az ideológiai töltetű kifejezések háttérbe szorultak, helyettük az európai uniós integrációhoz kapcsolódó terminusok terjedtek el, mint a *kompetenciaalapú képzés, moduláris tananyag, duális szakképzés, kreditrendszer, portfólióalapú értékelés* (Balázs 2004: 283–4; Fischer 2025: 336–7). Az EU-csatlakozás nemcsak gazdasági és jogi harmonizációt kívánt, hanem új elvárásokat támasztott a terminológiai megfeleltetés és a többnyelvű terminológia terén is. Ez egyaránt kínált lehetőséget a nemzetközi szakszókincs adaptálására és okozott nehézséget a magyar megfelelőik kialakításában (Dróth 2004: 275; Fischer 2025). Magas az angol szaknyelvből történő átvételek száma, amelyek sokszor tükörfordításként (pl. *life-long learning* → *élethosszig tartó tanulás*), máskor változatlan formában kerültek be a szakmai diskurzusba (*soft skill, mentoring, benchmarking*). Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb szerephez jutottak a rövidítések és mozaikszók is: OKJ, TÁMOP, SZC, IKT, EQF.

A rendszerváltás után a nyelvi kultúra fragmentálódása a szakmai elit újradefiniálódásával járt (Kiss 2009), miközben a szakmai diskurzusban globalizált elemek jelentek meg (Fóris 2006). A szaknyelvi kompetencia fejlesztése az oktatás és tudományos kommunikáció hatékonysága miatt is elengedhetetlen (Fóris–Bölcskei 2019; Prószyky és mtsai 2023), különösen a kétnyelvű és nemzetközi tanulási terek korában (Benő–Péntek 2023: 245).

A 2019-től életbe lépő új szakképzési struktúra tovább bővítette a terminológiát. Az iskolarendszerű szakképzésben új és „rég-új” elnevezések jelentek meg, pl. *technikum*, *szakképzési centrum*, *szakmajegyzék*, amelyek a korábbi terminológia átrendeződését is eredményezték: a *szakma* immár nem csupán egy tevékenységet, hanem hivatalosan jegyzett oktatási egységet is jelöl (Schindler 2021).

A szókincs jelenlegi rétege és változási irányai

A magyar szakképzési nyelv több, párhuzamosan működő rétegből áll: magában foglalja a hagyományos (pl. *tanműhely*, *szakmai vizsga*, *gyakorlati képzés*), a korszerűsített (*technikum*, *szakképzési centrum*, *projektalapú tanulás*), valamint a nemzetközi hatásra beépült újabb terminológiát (*mentorpedagógus*, *dual training*, *outputorientált oktatás*, *EQF-szintek*).

Lexikai bővülés és új fogalomképzés

A szókincs egyik fő jellemzője ma a folyamatos lexikai bővülés, amely nemcsak a terminológiát gazdagítja, hanem szemléletváltást is jelent. A korábbi, általánosabb fogalmakat (*mesterlevél*, *ipari tanuló*, *vizsgabizottság*) új, sokszor angol mintát követő vagy EU-s szakpolitikai forrásból származó terminusok egészítik ki: *digitális kompetenciatérkép*, *tanulásmenedzsmentrendszer*, *moduláris tanulási egység*, *tanulási portfólió*, *tanulási ökoszisztéma*. Az új fogalmak főként szakmai dokumentumok közvetítésével kerülnek a hazai szaknyelvi diskurzusba, pl. kerettantervek, stratégiák, EU-ajánlások révén (Fóris 2024: 4; Fischer 2025).

A fogalomalkotás két fő útja: egyrészt a terminusok adaptálása (*lifelong learning* → *élethosszig tartó tanulás*, *assessment* → *értékelés*), másrészt a hazai szakképzési kontextusban létrejött új elnevezések (*szakmai oktató*, *tanulási útvonal*, *szakképzési centrum*). Ez utóbbinál gyakori a terminológiai instabilitás, ugyanarra a fogalomra több kifejezés is használatos (*vállalati partner*, *duális képzőhely*, *munkáltatói együttműködés*), ami a szabályozás hiányosságaira utal (Fischer 2025: 335).

A terminológiai bővülés minőségi változást is jelez, az új kifejezések mögött új oktatáspolitikai célok és szemléletek húzódnak meg. Az új terminológia a rugalmasság, átjárhatóság, egyéni tanulási utak, outputorientált-ság fogalmain alapul, szemben a korábbi merevebb struktúrákkal (Einhorn 2021), hiszen a szakszókincs változása a tudományos és oktatáspolitikai szemléletváltás lenyomata is (Prószéky és munkatársai 2023).

Idegen nyelvi hatások és nyelvi adaptáció

Az idegen nyelvi, elsősorban angol eredetű terminusok az ezredforduló után váltak meghatározóvá a magyar szakképzési szókincsben, az uniós csatlakozással járó harmonizáció hatására (Balázs 2004a: 283; Fischer 2025; Fóris 2014). A Cedefop, az Európai Bizottság és az OECD dokumentumai számos olyan szakképzésben használatos kifejezést vezettek be, amelyek – részben vagy egészben – angol nyelvi alakban kerültek a magyar szaknyelvbe.

Különösen elterjedtek az új oktatáspolitikai és tanulás-szervezési modellek fogalmai: *mentoring, coaching, learning outcomes, benchmarking, best practice, skills mismatch*. Egy részük idegen alakban rögzült, másokat próbáltak magyarosítani (kimeneti követelmény, jó gyakorlat, értékelés), ám a kettős terminológia sokszor bizonytalanságot okoz, leginkább az oktatási gyakorlat szintjén, ahol nem mindig világos, melyik változat a standard vagy hivatalos (Fóris 2023; Rixer 2023).

Az idegen nyelvi hatás, bár kihívásokat jelent, összességében előmozdítja a szaknyelvi fejlődést. A magyar szakképzési nyelv rugalmasan alkalmazkodik a nemzetközi tendenciákhoz, miközben törekszik nyelvi önazonossága megőrzésére. Ahogy Prószéky és mtsai (2023) hangsúlyozzák, a terminológia-politikanak a nyelvészeti és szakpolitikai szempontokat egyaránt össze kell hangolnia a fenntarthatóság érdekében.

Digitalizáció és új szóképzési modellek

A digitális technológia térhódítása jelentős hatást gyakorolt a szakképzés nyelvi struktúrájára is (Szűts 2020). Az új oktatási környezethez alkalmazkodva a szaknyelv olyan kifejezésekkel bővült, amelyek a digitalizáció és az infokommunikációs technológiák integrációját tükrözik: *digitális tananyag, e-learning, hibrid oktatás, online modul, mikrotanulás* stb. Ezek a terminusok döntően szószerkezetek, és produktív szóalkotási mintákat követnek.

A digitális szókincs fejleményeit jól illusztrálják az olyan fogalmak, mint a *digitális portfólió, távoktatási platform, tanulási útvonal-tervezés*, amelyek az utóbbi évek dokumentumaiban, tanmeneteiben és pályázati anyagaiban gyakorta előfordulnak. Az e-képzés és az IKT-alapú oktatás nemcsak módszertani újításokat hozott, hanem a szakképzés terminológiai rendszerét is átalakította.

A digitalizáció hatására kialakuló új terminusok gyakran az angol nyelvi előzmények alapján (Fóris 2006) jönnek létre (*learning management system* → *tanulásmenedzsment-rendszer, blended learning* → *hibrid tanulás*), vagy

idegen nyelvi szerkezetűek magyar nyelvi elemekkel vegyítve (pl. *digitális-kompetencia-fejlesztés*). Ez a fajta szóalkotás (Fóris és Bölcskei 2019) a magyar szaknyelv innovatív alkalmazkodóképességét mutatja, de terminológiai inkonzisztenciát is okozhat. A digitális terminusok esetében gyakori az azonos jelentésű, de eltérő nyelvi formájú szavak párhuzamos használata, mint például *online tananyag ~ digitális tananyag ~ e-learning tartalom*, ami a terminológiai standardizáció hiányát jelzi (Balázs 2009; 2023: 32, 135, 165).

A digitalizáció nemcsak új terminusokat, hanem új szóalkotási modelleket is hozott, jelezve a szaknyelv dinamikus természetét és alkalmazkodóképességét. A terminusok jelentése gyakran nyelvhasználatról, szövegkörnyezetről és dokumentumtípustól függ, adaptációjuk változó az oktatás különböző szintjein (Szűts–Szűts–Novák 2023; Arató–Balázs 2023). E szókincs változása egyúttal jelzi a szaknyelv élő, dinamikus természetét és a technológiai változásokhoz való alkalmazkodásának képességét is.

Terminológiai rétegződés és fogalmi hálózatok

A magyar szakképzés nyelve nem egységes terminológiai rendszer, hanem különböző történeti és funkcionális rétegek átfedése jellemzi (Balázs 2004b, 2014). A kommunikációs helyzet és a nyelvhasználó kompetenciája határozza meg, mely réteg aktiválódik (Grétsy 1988: 97). A régi kifejezések gyakran a gyakorlatban élnek tovább, míg az új terminusok inkább a szakpolitikai dokumentumokban jelennek meg (Fóris 2014). Előfordul, hogy egy kifejezés új jelentést kap: a *technikum* például egykor felsőfokú műszaki képzést jelölt, ma az érettségit is adó, korszerű szakképzési formát értjük alatta (Schindler 2021). Más esetekben ugyanaz a terminus több területen is használatos, de eltérő jelentéssel. A *mesterképzés* például egyszerre utalhat a kézműves hagyományokra és a felsőoktatási rendszer szintjeire. E párhuzamos használat rámutat arra, hogy a szakképzés nyelve nemcsak örököl és újít, hanem állandóan alkalmazkodik is.

A szakképzés nyelvhasználata nemcsak egyes kifejezések összessége, hanem olyan rendszerek hálózata is, amelyben a szavak jelentése szoros kapcsolatban áll más fogalmakkal. A terminusok nem elszigetelten, hanem szemantikai mezők és fogalmi hálózatok részeként működnek (Temmerman 2000: 95). Így például a *kompetencia* kifejezés a *tudás*, *készség*, *képesség*, *attitűd* fogalmakhoz kapcsolódik, míg más mezők a tanulási formákhoz (*e-learning*, *tanulási útvonal*) vagy a képzésszerkezethez (*ágazati alapvizsga*, *modulrendszer*) kötődnek. A szaknyelv hatékonyságát az is biztosítja, hogy ezek a fogalmi kapcsolatok átláthatók legyenek (Fóris 2023), támogatva az egységes tantervi gondolkodást és az átjárhatóságot (Benő–Péntek 2023).

Összegzés

A tanulmány a szakképzés szaknyelvének nyelvészeti vizsgálatát végezte, feltárva annak rétegzettségét és változásait. Az áttekintés alapján megállapítható, hogy a szakképzés nemcsak különálló szakterületekhez köthető szókincsek halmazával dolgozik, hanem létezik egy olyan nyelvi réteg, amely sajátosan a szakképzés világához kapcsolódik. Ez a szaknyelv több rétegből épül fel, és egyszerre őrzi a múlt kifejezéseit, követi a szakpolitikai változásokat, valamint reagál az oktatási és technológiai újdonságokra is.

A történeti elemzés rámutatott arra, hogy az egyes korszakok eltérő terminológiát és szemléletmódot hoztak a szakképzésbe. A szakképzés mai, jelenkori szókincse többféle hatás – elsősorban az angol szaknyelv és a digitalizáció – nyomán még tovább bővül és rétegződik.

Megállapíthatjuk, hogy a szakképzési nyelv nemcsak a szakmai tudás átadásának eszköze, hanem formálója is a tanulási folyamatoknak és a tanári szerepnek (Sturcz 2020: 383). Ezért fontos, hogy a pedagógusképzésben kiemelt figyelmet kapjon a szakmai szókincs tudatos használata (Benő–Péntek 2023: 239). A jövő oktatóinak nemcsak a technikai tudásra, hanem a terminológiai tudatosságra is szükségük van ahhoz, hogy képesek legyenek a különböző szakszavak pontos használatára, és a nyelvi változásokat követve a legfrissebb tudományos és szakmai trendeknek megfelelően alakítsák a szakképzési oktatást (Bacsa-Bán 2021: 204; Fóris 2023; Rixer 2023). Az egyértelmű terminológia segíti a szakmai kommunikációt és a tanulók megértését, növelve az oktatás hatékonyságát.

Szakirodalom

- Arató Balázs – Balázs Géza 2023. Hol a tudás, amit elvesztettünk az információban? A digitális pedagógia diszkurzív-intuitív megközelítése antropológiai és jogi nézőpontból. *Magyar Nyelvőr* 755–76. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.5.755>
- Bacsa-Bán Anetta 2021. *Szakmai pedagógusok. Szakoktatók és mérnöktanárok a 21. század első évtizedeinek gyorsan változó világában*. DUE Press. Dunajváros.
- Balázs Géza 2004a. Euroterminológia és magyar nyelv. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II*. MTA. Budapest. 279–87.
- Balázs Géza 2004b. Apáczai – anyanyelv – szaknyelv. In: Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány*. (Kisebbségkutatás-könyvek) Lucidus Kiadó. Budapest. 48–55.
- Balázs Géza 2009. Szaknyelvi nyelvhelyességi ajánlások. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest. 273–86.
- Balázs Géza 2014. A szakmai nyelvhasználat múltja, jelene. És jövője? In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest. 19–26.

- Balázs Géza 2023. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv.* Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Bañcerowski Janusz 2004. A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr* 446–52. <https://epa.oszk.hu/00100/00188/00036/pdf/128406.pdf>
- Benedek András 2021. Szakképzésfejlődési Szakaszok Magyarországon (1870–2020). *Szakképzés-Pedagógiai Tudományos Közlemények* 1/21–35.
- Benő Attila – Péntek János 2023. A terminológiastratégia szintjei és feltételei Erdélyben. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv.* Nyelvtudományi Kutatóközpont. Budapest. 199–235. <https://doi.org/10.18135/term.2023>
- Cedefop 2024. *Szakképzés Magyarországon: rövid leírás.* Az Európai Unió Kiadóhivatala. Luxemburg. <http://data.europa.eu/doi/10.2801/9066090>
- Chrappán Magdolna 2011. Kompetencia a közoktatásban. *Educatio* 10/4: 550–60. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/2011-04_tan8.pdf
- Csányi Eszter 2023. A szaknyelvek jellemzői. In: Szegedi Krisztina (szerk.): *Szemelvények a BGE kutatásaiból II. kötet.* Budapesti Gazdasági Egyetem. Budapest. 53–8. https://doi.org/10.29180/978-615-6342-76-8_6
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2023. Hátrányból előnyt: A magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv.* Nyelvtudományi Kutatóközpont. Budapest. 199–235. <https://doi.org/10.18135/term.2023>
- Dróth Júlia 2004. Adalékok az egységes magyar szaknyelvi terminológia kialakításának alapelveihez és módszereihez. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II.* MTA. Budapest. 267–7.
- Einhorn Ágnes 2021. A szaknyelvoktatáshoz szükséges tanári kompetenciák fejlesztése. *Porta Lingua* 1: 35–48. <https://doi.org/10.48040/PL.2021.3>
- Fischer Márta 2025. Az EU-többynnyelvűség hatása a magyar szaknyelvekre. *Magyar Tudomány* 186: 331–8. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.2.13>
- Fóris Ágota 2024. A felsőoktatás és a tudomány nemzetköziesedésének hatása a magyar anyanyelvű oktatásra és terminológiára. *Anyanyelv-pedagógia* 17/4. <https://doi.org/10.21030/anyp.2024.4.1>
- Fóris Ágota 2006. A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai napjainkban. *Magyar Tudomány* 166: 737–45.
- Fóris Ágota 2014. A szaknyelvek terminológiai szempontú megközelítése. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia – a tudományok, szakmák nyelve.* Éghajlat Könyvkiadó. Budapest. 27–36
- Fóris Ágota 2023. A terminológiastratégia szempontjai a jogi-közigazgatási területen. *Glossa Iuridica* 3: 35–64.

- Fóris Ágota – Bölcskei Andrea 2019. Ajánlások a magyar terminológiastratégiához. In: *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. L'Harmattan–OFFI Zrt. Budapest. 140–64. https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/terminologastrategiai_kihivasok.pdf
- Grétsy László 1978. Nyelvünk szókincse. In: Takács Etel (szerk.): *Tanulmányok a nyelvről*. Országos Pedagógiai Intézet. Budapest. 85–102.
- Grétsy László 1988. A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 85–107.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Eötvös József Könyvkiadó. Budapest.
- Karcsay Sándor 1981. Jog és nyelv. *Jogtudományi Közöny* 36/4: 325–38.
- Kiss Jenő 2009. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 170/1: 67–74. <https://adoc.pub/a-tudomanyos-nyelvek-az-anyanyelv-es-az-ertelmisegi-elit.html>
- Kiss József 2004. A legfontosabb hazai stratégiai kutatási terület a magyar nyelv. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II*. MTA. Budapest. 245–8.
- Kovács László 2011. Szaknyelv kutatás és terminológia. In: Balázs Géza (szerk.): *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Nonprofit Kft. Budapest. 297–300.
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kurtán Zsuzsa 2006. Szaknyelv. In: Kiefer Ferenc és mtsai: *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 932–57.
- Lükő, István. 2020. Mozaikok a szakképzés fejlődés közelmúlt évtizedeiből”. *Opus Et Educatio* 7/1. <https://doi.org/10.3311/oep.362>.
- Minya Károly 2004. Mai magyar szaknyelvújítás In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I–II*. MTA. Budapest. 249–67
- Nagyné Kondor Rita 2024. Vocational Teacher Training – Modeling, Professional Vocabulary Development, Connecting Subjects. *International Journal of Engineering and Management Sciences* 9/2: 61–71. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2024.016>
- Patyi Gábor 2021. A hazai szakképzés történetének vázlata (18–20. század.) Soproni Egyetemi Kiadó. Sopron. <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.1>
- Prószéky Gábor – Fóris Ágota – B. Papp Eszter – Bölcskei Andrea – Lipp Veronika 2023. *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Nyelvtudományi Kutatóközpont. Budapest. <https://doi.org/10.18135/term.2023>
- Pusztai István 1980. A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana. *Magyar Nyelvőr* 3–16.
- Rixer Ádám 2023. Szükség van-e Magyarországon jogi-igazgatási szaknyelvújításra? Gondolatok egy kutatás margójára. *Glossa luridica* 3: 9–31.
- Sanda István Dániel 2022. *A magyar ipari szakképzés története – Különös tekintettel a céhek működésére*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger. <https://habilitacio.uni-eszterhazy.hu/51/1/A%20magyar%20ipari%20szakk%C3%A9pz%C3%A9s%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9nek.pdf>

- Schindler Rózsa 2021. Beszámoló a Magyar Pedagógiai Társaság Szakképzési Kollégiuma által szervezett „Beszélgetések a szakképzésről” online rendezvényorozat első két programjáról. *Opus Et Educatio* 8/2.
<https://doi.org/10.3311/ope.442>
- Schindler Rózsa 2024. Beszámoló a Magyar Pedagógiai Társaság Szakképzési Kollégiuma „Beszélgetések a szakképzésről” programsorozat 2024.április 4-én a Székesfehérvári Szakképzési Centrumban megtartott rendezvényéről. Beszámoló. *Opus Et Educatio* 11/3. <https://doi.org/10.3311/ope.640>
- Seregy Lajos 1989. Mi a szaknyelv? In: Bíró Ágnes (szerk.): *Szaknyelvi divatok*. Gondolat Kiadó. Budapest. 13–27.
- Sturcz Zoltán 2020. Szakmai anyanyelv, szakképzés a közoktatásban, nyelvpedagógiai összefüggések. In: *A nyelv perspektívája az oktatásban*. Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. Eger. 379–92.
<https://doi.org/10.17048/Pelikon2018.2020.379>
- Szűts Zoltán 2020. A digitális pedagógia jelenségei és megnyilvánulási formái. *Új Pedagógiai Szemle* 5–6/15–38. [https://upszonline.hu/resources/volumes/70/issues/05-06/upsz_70\(05-06\)_2020__007__szuts_zoltan__a_digitalis_pedagogia.pdf](https://upszonline.hu/resources/volumes/70/issues/05-06/upsz_70(05-06)_2020__007__szuts_zoltan__a_digitalis_pedagogia.pdf)
- Szűts Zoltán – Szűts-Novák Rita 2023. A social media és az okoseszközök kommunikáció jellemzőinek hatása a pedagógiára. Elméleti alapvetés a kommunikációs és a neveléstudomány kapcsolatáról. *Magyar Nyelvőr* 565–82.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.5.565>
- Temmerman, Rita 2000. *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. John Benjamins Publishing. Amsterdam.
<https://doi.org/10.1075/tlrp.3>
- Tamás Dóra Mária 2023. A terminológiai adatbázisok mint a terminológiastratégia eszközei. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása*. Zöld könyv. Nyelvtudományi Kutatóközpont. Budapest. 57–74.
<https://doi.org/10.18135/term.2023>

Bacsa-Bán Anetta

egyetemi docens

Dunaújvárosi Egyetem

E-mail: bana@uniduna.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4246-5426>

Abstract

BACSA-BÁN, ANETTA

TERMINOLOGY IN THE WORKSHOP – LANGUAGE CHALLENGES IN VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING

This study examines how Hungarian vocational education vocabulary has been stratified and changed in response to social, economic and technological influences. Drawing primarily on examples from curriculum and policy documents, as well as linguistic and educational literature, the results reveal an expansion in terminology, the adoption of foreign terms, and the proliferation of digital terminology, alongside the communication issues arising from the concurrent use of terms. The study confirms that the language of vocational education is crucial for the transfer of professional knowledge and the management of learning processes. Developing accurate terminology improves the effectiveness of education and the coherence of policy discourse.

Keywords: vocational education and training (VET), language of VET, terminology

OLVASHATÓSÁGI FORMULÁK ÉS ADAPTÁLHATÓSÁGUK MAGYAR NYELVRE

Kivonat

Miközben a világ sok részén – különösen angol nyelvterületen – komoly hagyománya van, Magyarországon nem szoktuk meghatározni egy szöveg nehézségét. Nincs pontos mérőeszközünk arra, hogy meg tudjuk határozni, hogy adott életkorú olvasó számára mennyire nehéz egy szövegkorpusz megértése. A tanulmány bemutatja, milyen utat jártak be az Egyesült Államokban, hogyan fejlesztették, alakították a különböző olvashatósági képleteket, indexeket, milyen paramétereket tekintettek fontosnak ezek kidolgozásánál. Bemutatjuk, hogy az angol nyelven eredményesen használt formulák miért nem alkalmasak a magyar nyelvű szövegek minősítésére. A végső cél egy olyan mérőeszköz (képlet) kidolgozása, amely magyar nyelven is pontosan működik. Fontos tényező a szó- és mondathosszúság, a szótagszám, valamint a szófamiliaritás. A pontos magyar mérőeszköz/képlet egyik sajátossága éppen a komplexitása lehet, vagyis hogy megfelelő arányban minél több tényezővel számoljon. Jelenleg olyan modellen dolgozunk, amely gépi tanuló algoritmusok segítségével határozza meg a döntő nyelvi sajátosságokat, így létrehozva a magyar olvashatósági képletet mint mérőeszközt.

Kulcsszavak: szövegértés, olvashatóság, olvashatósági index, Flesch–Kincaid-képlet, gépi tanuló algoritmus

1. Bevezető

A kérdés, hogy mi tesz egy szöveget könnyen olvashatóvá – valójában könnyen érthetővé –, már több mint egy évszázada foglalkoztatja a kutatókat. A 19. században kezdték felismerni az olvashatóság fontosságát: az oktatás szélesebb körökben vált hozzáférhetővé, szükség volt arra, hogy a pedagógusok közérthető nyelven tanítsanak, s ezzel együtt felmerült az igény a különböző korosztályokat megszólító szövegek osztályozására. Az 1930-as évek olvasásszociológiai kutatásai már azt is vizsgálták, hogy mit olvasnak a felnőttek. E korosztály arról panaszkodott, hogy – habár szívesen olvasnának többet – sok könyvet túl nehéznek, vagyis nehezen érthetőnek találnak. Az, hogy a befogadó felől megfogalmazódott egy igény, s hogy ennek volt piaci vonzata is, magával hozta a terület tudományos vizsgálatának fejlődését is. Az első, olvashatósággal kapcsolatos kutatások több szempontot is elemeztek a szövegek kapcsán: tartalmat, stílust, formátumot és szerkezetet. William Gray és Bernice Leary például azt találták, hogy a mondathosszúságot és a nehéz szavakat is magába foglaló *stílus* az egyik legfontosabb tényező (Readable).

Mára nehezen megkérdőjelezhető állítás lett az, hogy a szövegeknek *olvashatónak* kell lenniük ahhoz, hogy érthetők legyenek. Az olvashatóság fogalmát ennek megfelelően nehézségi szintként definiálják, és az érthetőség szinonimájaként utalnak rá (Dale–Chall 1949; Ateşman 1997; Dubay 2007; Zamanian–Heydari 2012; Campos et al. 2014; Rahmawati–Sulistyono 2021; Öksüz–Keskin 2022; Dilenschneider–Horness 2023). Ha a szöveg szintje meghaladja az olvasó képességeit, a tartalom megértése, az információ ki-nyerése nehézséget fog jelenteni. Az olvashatóságot a szöveg mennyiségi paraméterei segíthetik vagy akadályozhatják, ezek leggyakrabban:

- az átlagos mondathosszúság,
- a karakterekben vagy szótagokban mért átlagos szóhosszúság,
- valamint a nehéz szavak aránya (Bailin–Grafstein 2015).

Más források mérésként utalnak az olvashatóságra, „a szöveg nehézségének mérése”-ként (Olney 2022) definiálják, vagy olyan eszközként, amely a szöveg nehézségének mérőszámaként írható le, és különféle olvashatósági képletekkel számítható ki (Srisunakrua–Chumworatayee 2019).

A fogalom taglalásakor rendszerint megemlítik az úgynevezett „olvashatósági képlet”-eket (Srisunakrua–Chumworatayee 2019; Alhusban–Torki 2021; Carcamo 2023; Dilenschneider–Horness 2023; Şahin–Coşkun 2023; Zainurrahman et al. 2024), hiszen ezek – mint objektív mérőeszközök – segíthetnek eldönteni, hogy egy-egy szöveg könnyen vagy nehezen érthető-e az adott korosztály számára.

Az első olvashatósági formulát Lively és Pressey alkotta meg 1923-ban. Céljuk a középiskolás tankönyvek osztályozása volt. Kvantitatív módon mérték a szövegek érthetőségét, olyan tényezők figyelembevételével, mint a mondat-hossz és a gyakori szavak. Habár képletükhöz skála nem kapcsolódott, munkájuk kikövezte az utat az olvashatósági formulák felé (Wang et al. 2022).

Az 1940-es évek nyelvészei már-már versengtek egymással: mindannyian a legegyszerűbb és legmegbízhatóbb mérőeszköz létrehozását tűzték ki célul. Robert Gunning (1944), Rudolf Flesch (1948) és George Spache (1953) munkássága például a későbbi kutatókra is hatással volt. Az évszázad során az olvashatósággal kapcsolatos vizsgálatok új lendületet kaptak, több száz képlet született, melyek később automatizálódtak (forrás: Readable).

A szövegek érthetősége napjainkban is kutatások tárgyát képezi, nyilvánvaló okokból. Az optimális olvashatóság könnyíti a megértést és az információfeldolgozást, kevesebb energiát igényel, s tovább fenntartja az érdeklődést (Szabó 2024). Az olvasástudás legfelsőbb szintje „az, amikor az ember »csak úgy« olvas, vagyis azért, mert számára létszükséglet, örömforrás az olva-

sás. Az ilyen olvasás egyértelműen elmerülés, belefeledkezés [...]” (Balázs 2021: 432). Vajon a flow-élményhez nem járulna hozzá a *befogadó* számára ideális nehézségű szöveg?

Az olvasás-szövegértés tehát nemcsak az olvasótól függ: a szöveg nehézsége is éppoly meghatározó. A tanulásra szánt szövegek összhangban kell legyenek az adott korosztályú tanulók olvasási képességével. Az olvashatósági mutatók mentén görcső alá vehetők a tankönyvek, oktatási anyagok, kötelező olvasmányok szövegei. Vajon megfelelnek a tanulók életkori sajátosságainak és olvasási képességének (Józsa–Steklács 2012; Steklács et al. 2015)? Érdekes módon Magyarországon viszonylag régóta méri a szövegértés (vagyis az olvasó) „szintjét”, ugyanakkor nincs hagyománya a szöveg nehézsége, szintje meghatározásának. Holott ennek – a fentiek miatt – nyilvánvalóan volna jelentősége.

2. Az olvashatósági formulákról általánosságban

Az olvashatóság egyik mérőeszköze az olvashatósági formula (más néven képlet vagy index), amely lexikai és szintaktikai mutatókat kombinál. Ez a megközelítés kisszámú komponenssel hozza összefüggésbe a szöveg nehézségét – ezek lesznek a képlet alkotóelemei (Lukács et al. 2022).

Az olvashatósági indexek képesek előre jelezni (!) a szövegek nehézségi szintjét. Ezek valójában matematikai képletek, melyekbe – leggyakrabban – a szavak és a mondatok hosszúságát behelyettesítve kapjuk meg a szöveg olvashatóságára utaló számértéket. A számérték, vagyis az olvashatósági pontszám mindig egy nehézségi szintet jelöl – évfolyamszintet vagy korosztályt. A formula tehát képes iránymutatást adni, hogy a szöveg melyik korosztály/évfolyam számára ideális, vagyis könnyen olvasható (Józsa–Steklács 2012; Steklács et al. 2015). Az egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb formula, a Flesch–Kincaid-féle is a következő elven működik¹ (Readable).

Flesch–Kincaid-képlet

$$0,39 \left(\frac{\text{összes szó}}{\text{összes mondat}} \right) + 11,8 \left(\frac{\text{összes szótag}}{\text{összes szó}} \right) - 15,59$$

1. ábra. A Flesch–Kincaid-képlet

¹ Természetesen a szavak, szótagok és mondatok *száma* kerül a képletbe.

Helyettesítsük be a képletbe a vizsgált szöveg változóit, vagyis a szavak, a mondatok és a szótagok számát! A szorzótényezők és a kivonandó állandók. Eredményül egy számértéket kapunk, mely évfolyamszintet jelent. Ez lesz a szöveg olvashatósági szintje. A táblázatról az is leolvasható, hogy az egyes Flesch–Kincaid-pontszámok mely korosztályt jelentik. A „jó” olvashatóságot tehát mindig a célközönség határozza meg (Readable).

1. táblázat. Szövegek életkori besorolása a Flesch–Kincaid-pontszám alapján

<i>Flesch–Kincaid-pontszám</i>	<i>nehézségi szint</i>	<i>iskolai szint</i>	<i>életkor (USA)</i>	<i>példakönyv</i>
0–3	alap	óvoda, alsó tagozat	5–8	Hooray for fish! (Lucy Cousins)
3–6	alap	alsó tagozat	8–11	A Graffaló (Julia Donaldson)
6–9	átlagos	felső tagozat	11–14	Harry Potter
9–12	átlagos	gimnázium	14–17	Jurassic Park
12–15	haladó	egyetem	17–20	Az idő rövid története (S. Hawking)
15–18	haladó	posztgraduális	20+	szakszövegek

Az olvashatóságiindex-számítás ma már bizonyos platformokon automatikusan is működhet. A legegyszerűbb szövegszerkesztők is képesek rá – például gépelés közben jelzik a szöveg nehézségét (Benjamin 2012). Az interneten fellelhetők az olvashatóságot számító weboldalak is. A dilemmát számunkra az okozza, hogy a formulákat angol nyelvre tervezték, más nyelvek esetében azonban jellemzően hibás értékelést adnak (Józsa–Steklács 2012). Adaptálásuk éppen a változók miatt jelent kihívást. Az átlagos mondat- és szóhosszúság, vagyis a viszonyítási alap minden nyelv esetében más (Şahin–Coşkun 2023). Az agglutináló nyelvek (például a török vagy a magyar) szavai kifejezetten hosszabbak, így a sztenderd képletek biztosan helytelen eredményeket hoznak (Yildiz et al. 2019).

Bogdán (2022) a kutatásában óvodásoknak és felső tagozatosoknak szánt, magyar szövegek olvashatóságát mérte külföldi formulákkal. Az eredmények szerint még a legkisebbeknek szóló szöveg megértéséhez is felsőfokú végzettség volna szükséges...

Hasonlóan tanulságos Dóra László (2019) vizsgálata, aki négy mű (Rikiki-tévi, Fecskék és Fruskák, Tíz kicsi néger, Egy magyar nábob) olvashatóságát számolta ki klasszikus képletek segítségével. A mesekönyv és a legnehezebbnek számító Jókai-regény között alig volt eltérés, bármelyik formulát

használták. (A kutatás szerint ugyanakkor még a mesekönyv megértéséhez is elengedhetetlen 12,4 évnyi tanulás.) A szakember konklúziói:

- a képletek egyike sem hozott elfogadható eredményeket,
- nyelvünk sajátosságaiból adódóan nem alkalmasak magyar szövegek egyértelmű besorolására (Dóra 2019).

Kétségtelen tehát, hogy a pontos eredményhez a képletek módosítására vagy új formula létrehozására van szükség.

A szakirodalomban fellelhetők olyan kutatások, amelyek a formulák más nyelvre történő adaptálásával kísérleteztek. Ezek többnyire a klasszikus formulák valamelyikét vették alapul, és a bennük szereplő állandók módosításával hoztak létre egy újat. Egyesek párhuzamos szövegeket, míg mások nyelvspecifikus gyakorisági listákat használtak fel vagy alkottak. Továbbá egyéb, modernebb megközelítések is léteznek. Mindezekről a későbbiekben fogunk szót ejteni. Mindenekelőtt azonban az olvashatósági képletek három főbb csoportját mutatjuk be. Ezek és működési elvük ismerete a magyar formula létrehozása szempontjából elengedhetetlen.

3. Az olvashatósági formulák áttekintése

(Tekfi 1987; DuBay 2007; Readable)

A korábban bemutatott Flesch–Kincaid-formula szótagszámláláson alapul, de más típusú képletek is léteznek. A meglévők – habár összetevőikben igen hasonlóak – a mért változók alapján három nagy csoportba sorolhatók: (1) a szavankénti szótagok számára, (2) a szavankénti karakterek számára vagy (3) a szófamiliaritásra helyezik a hangsúlyt. Az utóbbi a nehéz szavak számát számlálja egy előre meghatározott szólistát alapul véve. A legnépszerűbb olvashatósági formulák csoportosítása (Bogdán 2024a):

2. táblázat. Angol nyelvű olvashatósági formulák

Szófamiliaritás	Szóhosszúság	
	Szótagszám	Betűszám
Dale-Chall Formula Space Formula	Flesch Reading Ease Gunning Fog Index SMOG Index Powers Sumner Kearsley Formula Fry Readability Graph Lenscar Write Formula FORECAST Readability Formula	ARI Coleman Liau Index Raygor Readability Graph Lix Readability Formula Rix Readability Formula

3.1. A szótagszámalapú formulák (Readable)

A leggyakrabban használt formulák a mondathosszúságot és a szöveg szótagokban (!) számolt szóhosszúságát veszik alapul. A két legismertebb is így tesz, a Flesch Reading Ease (Flesch 1948) és a Flesch–Kincaid Grade Level. Flesch tézise szerint a szóismeret ugyan fontos tényező, viszont érettebb olvasóknál kevésbé releváns. Olvashatóság szempontjából a magas szótagszámot gondolta inkább mérvadónak. Az eredeti képlet egy 1 és 100 közötti pontszámot adott eredményül. (Minél magasabb ez a pontszám, annál „olvashatóbb” a szöveg.) A pontszámot évfolyammá kellett „fordítani”, amihez egy konverziós táblázatra volt szükség. Az 1970-es években jött létre a továbbfejlesztett verziója, a Flesch–Kincaid Grade Level. Ez már közvetlenül a szükséges évfolyamszintet jósolja meg. A legtöbb szektorban és tudományágban a Flesch–Kincaid-képletet ajánlják.

A Gunning Fog Index (Gunning 1969) is a szöveg megértéséhez szükséges iskolai végzettséget becsüli meg, 0 és 20 közötti számot generál. A képlet szótagalapú: a három vagy több szótagú szavakat számolja. Leginkább kutatók számára ajánlják, tanulmányaik közérthetőségét javítva.

A SMOG Index (McLaughlin 1969) az egészségügy számára a legideálisabb. Gyakori probléma, hogy az orvosok nem írnak elég világosan, így a páciensek nem értik meg őket. E képletek az egészségügyi dokumentumok olvashatóságának javításához nyújthatnak segítséget. A számítás módja viszonylag egyszerű, viszont a mintavételezett szöveg terjedelme minimum 30 mondat kell, hogy legyen. A SMOG komplex szavakat számol, mégpedig azokat, melyek három vagy több szótagból állnak.

3.2. A karakterszám-alapú formulák (Readable)

Az ARI (Smith–Senter 1967) is figyelembe veszi a mondathosszt, ám – a korábbi említettekkel ellentétben – karaktereket s nem szótagokat számol. Minél több betűből áll egy szó, annál nehezebbnek veszi azt. Az ARI-t eredetileg katonai használatra tervezték. A haditengerészet kézikönyvei messze meghaladták a katonák olvasási szintjét, ami régóta fennálló probléma volt. Ahogy a neve (Automated Readability Index) is mutatja, automatizált – s már létrejött-ekor jóval pontosabbnak tűnt, mint „kortársai”. Műszaki írások szintjének meghatározásához talán a legalkalmasabb.

A Coleman–Liau Index (Coleman–Liau 1975) változói szintén a mondatok és a betűk. A kutatópáros szerint a betűkben megadott szóhosszúság jobb előre jelzője az olvashatóságnak, mint a szótaghossz. E képletet előszeretettel használják az oktatásban.

Léteznek gráfalapú olvashatósági képletek is, a Raygor Graph (Raygor 1981) ebbe a kategóriába tartozik. Egy becslési grafikon ábrázolja a szövegek olvashatóságát. Alapfokú anyagok mérésére nem alkalmas, főként a középfokú oktatásban használt szövegekhez ajánlott. Betűszámlálást használ, a hatnál több karakterből álló szavakra fókuszálva.

A Lix (Björnsson 1968) és a Rix (Anderson 1983) ugyanazon olvashatósági képlet két változata – eredményeik korrelálnak egymással. Logikájuk azonos, azonban a Rix évfolyamszinteket ad meg, s valamivel egyszerűbb. Mindkettő hasznos segítséget nyújthat könyvtárosok, tanárok számára, hiszen főként oktatási szövegekhez ajánlják vagy könyvek kategorizálásához. Megbízhatóan működik kisgyerekeknek szóló szövegeknél és felnőtteknek szóló olvasmányoknál egyaránt.

3.3. A szógyakoriság-alapú formulák

A Dale–Chall-féle formula (Dale–Chall 1948) alapja egy gyakorisági szólista. Ez – mára már – 3000 olyan szót tartalmaz, amelyet a negyedik osztályosok 80%-a ismer. A szólistában nem szereplő szavakat határozzák meg „nehéz”-nek. A Dale–Chall-képlet a szövegben szereplő nehéz szavakat számolja. Minél több ilyen szót használ a szöveg, annál magasabb lesz az olvashatósági szint. (A gyakorisági szólistát Thorndike [1921] munkássága ihlette, aki az angol nyelv 10.000 leggyakrabban használt szavát gyűjtötte össze). Dale és Chall formulája még ma is a legnépszerűbbek egyike.

A Spache Formula² (Spache 1953) hasonló elven működik, viszont leg-hatékonyabban negyedik osztályos szintig képes mérni. Gyakorisági listája nagyjából 1000 szóból áll. 1978-ban jött létre a Spache Formula átdolgozott változata. A képlet általános olvashatóságmérésre nem alkalmas, viszont szülők és pedagógusok számára értékes eszköz lehet. A gyerekeknek szóló írásokról gyorsan és pontosan képes megállapítani, hogy megfelelnek-e az adott korosztály számára.

4. Kritikák

A klasszikus formulák még mindig igen népszerűek, bár megjelenésük óta számos kritika érte, éri őket. Napjainkban is több száz képletet használnak, ezek viszont egymástól gyakran eltérő s nem mindig pontos eredményt mutatnak. Ezek kavalkádjában pedig nehéz eligazodni (Lukács et al. 2022).

² Az átdolgozott képlet: $(0,121 \times \text{a mondatok átlagos szószáma}) + (0,082 \times \text{a nehéz szavak százalékos aránya}) + 0,659$

Korábban tisztáztuk, hogy az olvashatósági formulák matematikai képletek: a szöveg mérhető egységeit (szavak, szótagok és mondatok) számlálják, és előfordulásuk gyakorisága alapján számszerűsítik a szöveg érthetőségét. Ebből következik, hogy könnyebbnek számít az a szöveg, amely (átlagosan) rövidebb mondatokból és szavakból áll, s kevesebb nehéz szót tartalmaz. „A legtöbb kritika a számokban kifejezett mérhetőség irrelevanciája miatt veti el a képletek alkalmazását” (Dóra 2019: 23).

Davison és Kantor (1982) ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy ez a technika az érthetőség durva becslését eredményezheti. A képletek még a legösszefüggéstelenebb szöveget is olvashatónak ítélik, amennyiben mondatai és szavai elég rövidek/ismertek. Az összetettebb szerkezeti kapcsolatokat – például a koherenciát – figyelmen kívül hagyják. Ahogy Bogdán (2024a) is utal rá: a képletek a szöveg komplexitását és nehézségét nem mindig tükrözik, s emberi tényezőkkel sem számolnak. Ebből kifolyólag nem mérésre, hanem előrejelzésre használhatók. Kérdés, hogy mennyire felel meg az érvényességnek az a mérőeszköz, amely nem képes mérni azt, amit mérni szeretnénk.

Veszély is rejlik abban, hogy a képletek mindössze két-három féle változót tartalmaznak. A kiadók és a szerzők aligha tudnak ellenállni a kísértésnek, hogy olvashatóbb (eladhatóbb) szövegeket állítsanak elő. Azonban a „formulákra írás” többet árt, mint használ (Schrivier 2000). A jó olvashatósági pontszám nem feltétlenül jár együtt az érthetőséggel. „Nincs biztosíték arra, hogy pusztán a rövidítés révén könnyebben érthető mondatokat kapunk” (Domonkosi 2013: 31). Önmagában nem elég rövidebb mondatokat, ismertebb szavakat előállítani: számos egyéb nyelvi és szövegbeli tényezőt is figyelembe kell(ene) venni (Schrivier 2000).

A „formulákra írás” a hazai gyakorlatban is megjelenik, noha nincsenek is formuláink... Domonkosi Ágnes (2013) a magyar tankönyvszöveg érthetőségét vizsgálta a hatékonyság kritériumait keresve. Említést tesz egy, a tankönyvvé nyilvánítást szabályozó kormányrendeletéről (URL1), melyben konkretizálják a hosszú mondatok arányát és a szakszavak gyakoriságát is mint kritériumokat (3. táblázat).

A rendeletben empirikus kutatásokra azonban nem hivatkoznak – ezek jogosan hiányolhatók (Kojanitz 2008). „A mondathosszúság ilyen korlátozása mellett a szövegezés komplikáltságának tekintetében nagymértékben eltérő szövegek is elfogadhatónak minősülhetnek” (Domonkosi 2013: 29), ami a tankönyvek esetében kimondottan kockázatos.

3. táblázat. A hosszú mondatok kívánatos aránya évfolyamonként

Vizsgálni kell, hogy a tankönyv nyelvezete megfelel-e a tanulók fejlettségi szintjének. Vizsgálni kell, hogy a megnevezett évfolyamok esetében a tényleges tankönyvi ismeretanyagot bemutató szövegekben (idézetek, lábjegyzetek, képletek nélkül) a 150 betűhelynél (karakterek száma szóközökkel) hosszabb mondatok %-os aránya ne haladja meg:	
1–2. évfolyamokon	5%-ot
3–4. évfolyamokon	10%-ot
5–6.. évfolyamokon	20%-ot
7–8. évfolyamokon	25%-ot
9–10. évfolyamokon	25%-ot
9–12. évfolyamokon	35%-ot

Előírás az idegen nyelvi tankönyvek és a szakmai tankönyvek kivételével, hogy a megnevezett évfolyamok esetében az egymástól eltérő speciális szakszavak (tudományos szakszavak, szak kifejezések, amelyek a mindennapi nyelvben nem használatosak) átlagos előfordulási sűrűsége mondatonként ne haladja meg:	
1–4 évfolyamokon	a 0,3 értéket
5–8. évfolyamokon	a 0,5 értéket
9–12. évfolyamon	a 0,8 értéket

Az olvashatósági formulák a szavak és a mondatok szintjére korlátozódnak. Sem a szöveg érdekességéről, sem az olvasót jellemző faktorokról³ nem adnak közvetlen tájékoztatást. Kutatás igazolta, hogy további változók bevezetése statisztikailag nem indokolt: az eredményeken szignifikánsan nem változtatnának (Klare 1984). Azonban a 21. század nyelvészei más véleményen vannak.

Kojanitz (2004) mérvadónak gondolja a mondatok közötti kapcsolatokat és a szöveg szintjét. A szövegérthetőséget a szöveg szerkezete, szerkesztettsége is befolyásolhatja – hangsúlyozza Eőry Vilma (2008). Szerinte a szöveg tagolódása, a szövegegységek kapcsolódása, a mondatok kapcsolódása és zsúfoltsága, valamint a lexikai anyag egyaránt olvashatósági tényezők lehetnek. Hasonló állásponton van Fulcher (1997) is. Ő bizonyos tipográfiai jegyeket (betűméret, betűtípus⁴, színek, illusztrációk, szövegszerkezet) is fontosnak gondol. Bailin és Grafstein (2001) pedig úgy vélik, olyan tényezőket is figyelembe kellene venni, mint a stílus, a koherencia, az olvasó szó-

³ Érdeklődés, kulturális és szociális változók (iskolai végzettség, előzetes tudás, motiváció), pszichológiai faktorok (pl. az olvasó aktuális állapota) (Dóra 2019).

⁴ Egy 2023-as kutatásból kiderült, hogy a betű típusa nem releváns sem a megértés, sem az olvasottak felidézése szempontjából (Gombos–Látics 2023).

kincse és háttérismeretei. Mindezek kölcsönhatásban vannak egymással, és együtt teszik a szöveget könnyebben vagy nehezebben érthetővé. Akárhogy is: két változó önmagában nem elegendő az olvashatóság méréséhez.

5. Adaptálhatóság és megoldási javaslatok

„Az angol nyelvű szövegekre készült olvashatósági formulák módosítás nélkül nem adaptálhatók a magyar nyelvre” (Szabó 2024). Ehelyett más alternatívá(ka)t kell keresni. Egy, a témával kapcsolatos szakdolgozatban a hallgató több járható utat is megfogalmaz: (1) a szógyakoriság-alapú képletekből kellene kiindulni, a gyakoriságszótárakat felhasználva, (2) szóhosszúság-alapú képletek adaptálása (melyhez az átlagos szóhosszúság meghatározása elengedhetetlen), (3) egy teljesen új mérőeszköz kifejlesztése (Szabó 2024).⁵ A továbbiakban Szabó (2024) javaslatait taglaljuk.

(1) A szófamiliaritás egy fontos tényező az érthetőség szempontjából, erre a szakirodalomban is találhatók utalások (Dale–Chall 1948; Cs. Czachesz–Csirik 2002; Leroy–Kauchak 2014; Bogdán 2024). Ez esetben szükség lenne egy magyar nyelvű szófamiliaritási listára. A magyar nyelv leggyakoribb szavait az MTA szövegtára tartalmazza. Ez egy olyan reprezentatív, magyar nyelvi korpusz, amely a hazaiak mellett a határon túli magyar nyelvváltozatokat is felöleli. Gyakorisági listája ötféle alkorpuszt foglal magába: sajtó, irodalmi, tudományos, hivatalos, személyes (Oravetz et al. 2014). A 10–16 éves tanulók leggyakoribb szavait pedig Cs. Czachesz–Csirik (2002) gyakorisági szótára tartalmazza.

(2) Az olvashatóság paralelszöveg-alapú megközelítései igencsak elterjedtek az utóbbi években (Buck et al. 2014). Mivel rendelkezésre állnak magyar–angol párhuzamos szövegek,⁶ a korpuszalapú megközelítés sem elvetendő. A módszertant illetően hasznos iránymutatást adhatnak a témával kapcsolatos kutatások (Antunes–Lopes 2019; Bendová 2021; Sibeko 2023; Bogdán 2024b; Sibeko 2024).

Az (1) és (2) esetben is klasszikus formulán alapulna az új képlet, melynek azonban lennének hiányosságai, ahogy az a 4. fejezetből már kiderült.

⁵ Szabó kiemeli, hogy mindhárom esetben szótövesíteni szükséges a szavakat, a magyar nyelv agglutináló jellegéből adódóan (Szabó 2024). Lukács et al. (2022) javaslata egy morfológiai elemzőprogram használata. „A magyar sajátosságok miatt elengedhetetlen [...]. A magyarban a szavak sokféle toldalékolt alakban fordulnak elő. Emiatt ahhoz, hogy szótövekre kereshessünk, az elemzőnek előbb fel kell bontania a morfológiailag komplex alakokat. Ilyen, specifikusan a magyar nyelvre kifejlesztett program az e-magyar” (Lukács et al. 2022: 82). Az e-magyar (Váradí et al. 2018) a magyar nyelv digitális elemzését teszi lehetővé.

⁶ ld. <https://opus.npl.eu/>

Amennyiben a cél az olvashatóság pontos mérése – s nem csupán hozzávetőleges előrejelzése –, több változó bevonása szükséges, valamint érdemes modernebb módszerhez folyamodni.

A (3)-as javaslat tűnik a leghatékonyabb megoldásnak, mégpedig az úgynevezett természetesnyelv-modellek és gépi tanuló algoritmusok bevonásával.

A természetesnyelv-modellek (például TAASSC) a klasszikus formulákat háttérbe szorították, főként mert sokkal komplexebb képet adnak (Crossley et al. 2019). Esetükben a szókincs és a struktúra nyelvi jegyei képezik a bemenetet (strukturált adatgyűjtés). A szavak hosszúságát, gyakoriságát, eloszlását, a mondathosszt, az anaforák és referenseik közötti távolságot, valamint a szavak közötti szemantikai viszonyokat is figyelembe veszik – tehát jóval több bemeneti jeggyel dolgoznak. Miben különböznek még a formuláktól? Nem alapműveletekkel számolnak, hanem egy – valószínűségi függvényt használó – gépi tanuló algoritmus jósolja meg az olvashatósági indexet, mégpedig a természetes nyelvi jegyekből tanulva (Lukács et al. 2022).

Chen és Meurers (2016) szerint a modern olvashatóságértékelő rendszerek széles körben használtak, és igen hatékonyak bizonyulnak. Példaként említik a Lexile-t, az ATOS-t és a CohMetrixet.

Egy másik lehetséges mérőeszköz a neurális hálókra épülő, mély tanulási (deep learning) modellek. Ezek közvetlenül a referenciaszöveget dolgozzák fel. Az interneten és a digitális szövegtárakban óriási mennyiségű magyar nyelvű szöveg áll rendelkezésre. A neurális hálók még a természetesnyelv-modelleknél is pontosabban képesek megjósolni a szöveg érthetőségét. A neurális hálók „ön-járók”, a nyelvészek és pedagógusok csupán a jól olvasható szöveg kritériumait határozzák meg. Nagy előnyük, hogy használatuk a laikusok számára sem okoz nehézséget (Lukács et al. 2022). „Az automatizált, neurális hálókra épülő szövegfeldolgozó rendszerek a jövőben a magyar nyelvben is a hagyományos empirikus módszerek komoly konkurenseivé válhatnak” (Lukács et al. 2022: 83).

6. Összegzés

Az olvasás, a nyelvi tudatosság és a szövegértés szoros kapcsolatban állnak egymással (Balázs 2006), s bár ezt régóta tudjuk, a közelmúltig nem vizsgáltuk e kérdéskör bizonyos területét. Miközben Magyarországon – nehezen megmagyarázható módon – nincs hagyománya, szokása egy-egy szöveg „nehézsége” (olvashatósága, érthetősége) pontos megállapításának, aligha kell indokolni ennek lehetséges hasznosságát, használhatóságát. Elég csupán azt elképzelni, hogy egy általános iskolás tankönyv szövegeit megnézve a szerkesztőknek

megmutatná egy mérőeszköz, hogy van-e olyan részlet a kiadványban, amelynek a megértése túl nehéz az adott korosztály számára.⁷

Hogy lehetne megalkotni egy ilyen mérőeszközt/formulát/képletet? Tanulmányunkban megmutattuk a lehetséges utakat. Bár külföldön – elsősorban angol nyelvterületen – sok évtizede használnak, fejlesztenek ilyen formulákat, sőt folyamatosan javítják, aktualizálják is azokat, ezek nem működnek magyar nyelven, elsősorban nyelvünk agglutináló sajátosságai és az eltérő nyelvhasználati szokások miatt.

Megmutattuk azt is, hogy milyen úton indulhatnak el azok, akik ilyen formula meghatározására vállalkoznak. A szó- és mondathosszúság, a szótag-számok mellett fontos lehet például a szófamiliaritás figyelembevétele – de a pontos magyar mérőeszköz/képlet egyik fontos sajátossága éppen a komplexitása lehet, vagyis hogy minél több tényezővel számoljon. S ráadásul úgy, hogy ezek súlyozása is megtörténjen, nyelvünk sajátosságainak megfelelően.

A fentiekre figyelemmel mi jelenleg egy olyan modellen dolgozunk, amely gépi tanuló algoritmusok segítségével határozza meg a döntő nyelvi sajátosságokat. Miközben úgy látjuk, hogy ez a módszer lehet a leghatékonyabb, munkánk valódi értékét természetesen majd a tesztelések mutatják meg.

Szakirodalom

- Alhusban, Hamdallah A., Torki, Saad 2021. An Original Computerized and Web-based Method for Assessing Textbook Readability via Lexical Coverage. *TESOL International Journal* 7–30.
- Anderson, Jonathan 1983. Lix and Rix. Variations on a Little-Known Readability Index. *Journal of Reading* 490–6.
- Antunes, Hélder – Lopes, Carla Teixeira 2019. Analyzing the adequacy of readability indicators to a non-English language. In: Crestani, Fabio et al. (ed.): *Experimental IR Meets Multilinguality, Multimodality, and Interaction*. 10th International Conference of the CLEF Association. Lugano. 149–55.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-28577-7_10
- Ateşman, Elder 1997. Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi. *Dil Dergisi* 71–4.
- Bailin, Alan – Grafstein, Ann 2001. The linguistic assumptions underlying readability formulae. A critique. *Language & Communication* 285–301.
[https://doi.org/10.1016/s0271-5309\(01\)00005-2](https://doi.org/10.1016/s0271-5309(01)00005-2)
- Bailin, Alan – Grafstein, Ann 2015. *Readability. Text and context*. Palgrave Macmillan. London.
- Balázs Géza 2006. Szenvedéllyel olvasni... *Édes Anyanyelvünk* 97.

⁷ Érdekes: miközben több mint 30 éve van hazánkban országos kompetenciamérés, a szövegek „szintezése”, nehézségének meghatározása e tesztek készítőinél sem merült fel. Nem ritka például, hogy pontosan ugyanazt a szöveget adták 6. és 8. osztályban, különbséget a kapcsolódó kérdések, feladatok jelentettek.

- Balázs Géza 2021. Így olvasunk. Esszé a sokféle olvasásról. *Vasi Szemle* 431–6.
- Bendová, Klára 2021. Using a parallel corpus to adapt the Flesch Reading Ease formula to Czech. *Journal of Linguistics/Jazykovedný časopis* 477–87.
<https://doi.org/10.2478/jazcas-2021-0044>
- Benjamin George, Rebekah 2012. Reconstructing Readability. Recent Developments and Recommendations in the Analysis of Text Difficulty. *Educational Psychology Review* 63–88. <https://doi.org/10.1007/s10648-011-9181-8>
- Björnsson, Carl-Hugo 1968. *Lesbarkeit durch LIX*. Pedagogiskt Centrum. Stockholm.
- Bogdán Patrik 2022. A gyermekirodalmi szövegek olvashatósági vizsgálata a szöveg grammatikai komplexitásán keresztül. In: Bóna Judit – Murányi Sarolta (szerk.): *A nyelvfejlődés folyamata. Kora gyermekkortól kamaszkorig*. Cser Kiadó. Budapest. 149–65.
- Bogdán Patrik 2024a. Angol nyelvű olvashatósági formulák magyar nyelvi adaptálásának lehetséges irányai. *Iskolakultúra* 69–77.
<https://doi.org/10.14232/iskkult.2024.1.69>
- Bogdán Patrik 2024b. A szövegértés sikerességének előrejelzésére irányuló olvashatósági formula adaptációjának és validálásának folyamata. In: *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 5. Régi témák, új nézőpontok a nyelvészetben és a nyelvi nevelésben*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (PTE BTK) Nyelvtudományi Tanszék. Pécs. 4–4.
- Buck, Christian – Heafield, Kenneth – van Ooyen, Bas 2014. N-gram counts and language models from the common crawl. In: Calzolari, Nicoletta et al. (ed.), *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. European Language Resources Association. Reykjavik. 3579–84.
- Campos Saavedra, Daniella – Contreras Carmona, Paula – Riffo Ocares, Bernardo – Véliz, Mónica – Reyes Reyes, Alejandro 2014. Complejidad textual, lecturabilidad y rendimiento lector en una prueba de comprensión en escolares y adolescentes. *Universitas Psychologica*. 15–36.
<https://doi.org/10.11144/javeriana.upsyl3-3.ctrl>
- Cárcamo, Benjamin 2023. The Issue of Readability in the Chilean EFL Textbook. *HOW* 135–155. <https://doi.org/10.19183/how.30.2.739>
- Chen, Xiaobin – Meurers, Detmar 2016. Characterizing Text Difficulty with Word Frequencies. In: *Conference: Proceedings of the 11th Workshop on Innovative Use of NLP for Building Educational Applications*. San Diego, CA. 84–94.
<https://doi.org/10.18653/v1/w16-0509>
- Coleman, Meri – Liao, T. L. 1975. A computer readability formula designed for machine scoring. *Journal of Applied Psychology*. 283–4.
<https://doi.org/10.1037/h0076540>
- Crossley, Scott A. – Skalicky, Stephen – Dascalu, Mihai 2019. Moving beyond classic readability formulas. New methods and new models. *Journal of Research in Reading* 541–61. <https://doi.org/10.1111/1467-9817.12283>
- Cs. Czachesz Erzsébet – Csirik János 2002. *10–16 éves tanulók írásbeli szókincsének gyakorisági szótára*. BIP. Budapest.

- Dale, Edgar – Chall, Jeanne S. 1948. A Formula for Predicting Readability. *Educational Research Bulletin* 37–54.
- Dale, Edgar – Chall, Jeanne S. 1949. The concept of readability. *Elementary English* 19–26.
- Davison, Alice – Kantor, Robert 1982. On the failure of readability formulas to define readable texts. A case study from adaptations. *Reading Research Quarterly* 187–209. <https://doi.org/10.2307/747483>
- Dilenschneider, Robert – Horness, Paul 2023. Profiling Word Frequency and Readability of Online Learner Dictionary Definitions. *rEFlections* 247–267. <https://doi.org/10.61508/refl.v30i2.267211>
- Domonkosi Ágnes 2013. A tankönyvszöveg érthetőségének vizsgálati szempontjai. In: *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 40. köt.)*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem. Eger. 27–35.
- Dóra László 2019. Olvashatósági tesztek: elmélet és gyakorlat. *Képzés és Gyakorlat* 21–34. <https://doi.org/10.17165/tp.2019.2.2>
- DuBay, William H. (ed.) 2007. *The Classic Readability Studies*. Impact Information. Costa Mesa.
- Eöry Vilma 2008. Milyen a jó tankönyvszöveg? In: Medve Anna – Szépe Görgy (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok III*. Iskolakultúra. Pécs. 7–16.
- Flesch, Rudolf 1948. A new readability yardstick. *Journal of Applied Psychology* 221–33. <https://doi.org/10.1037/h0057532>
- Fulcher, Glenn 1997. Text difficulty and accessibility: reading formulae and expert judgement. *System* 497–513. [https://doi.org/10.1016/s0346-251x\(97\)00048-1](https://doi.org/10.1016/s0346-251x(97)00048-1)
- Gombos Péter – Látics Barbara 2023. A betűtípus és a szöveggértés összefüggésének vizsgálata felső tagozatos tanulók körében. *Anyanyelv-pedagógia* 1–17.
- Gunning, Robert 1969. The Fog Index After Twenty Years. *Journal of Business Communication* 3–13. <https://doi.org/10.1177/002194366900600202>
- Józsa Krisztián – Steklács János 2012. Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai. In: Csapó Benő – Csépe Valéria (szerk.): *Tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 137–88.
- Klare, George R. 1984. Readability. In: Pearson, P. David (ed.): *Handbook of Reading Research*. Longman. Lawrence Erlbaum Associates. Mahwah, NJ.
- Kojanitz László 2004. A pedagógiai szövegek analitikus vizsgálata – a szavak szintje. *Magyar Pedagógia* 429–42.
- Kojanitz László 2008. Tankönyvértékelés, tankönyvanalízis, tankönyvkutatás. In: Simon Mária (szerk.): *Tankönyvdialógusok*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Budapest. 23–32.
- Leroy, Gondy – Kauchak, David 2014. The effect of word familiarity on actual and perceived text difficulty. *Journal of the American Medical Informatics Association* 169–72. <https://doi.org/10.1136/amiajnl-2013-002172>
- Lukács Ágnes – Rác Péter – Kas Bence 2022. Tankönyvi szövegek nyelvi feldolgozhatóságának mutatói és vizsgálati módszerei. *Magyar Pedagógia* 65–88. <https://doi.org/10.14232/mped.2022.2.65>

- McLaughlin, G. Harry 1969. SMOG Grading – a New Readability Formula. *Journal of Reading* 639–46.
- Olney, Andrew M. 2022. Assessing Readability by Filling Cloze Items with Transformers. In: Rodrigo, Maria Mercedes et al. (ed.): *Artificial Intelligence in Education*. 307–18. https://doi.org/10.1007/978-3-031-11644-5_25
- Oravetz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bence 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Ncoletta et al. (ed.): *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik. 1719–23.
- Öksüz, Halil Ibrahim – Keskin, Hasan Kagan 2022. A Study on the Impact of Readability on Comprehensibility. *International Journal of Progressive Education* 322–55.
- Rahmawati, Laili Etika – Sulistyono, Yunus 2021. Assessment and Evaluation on Text Readability in Reading Test Instrument Development for BIPA-1 to BIPA-3. *Asian Journal of University Education (AJUE)* 51–57. <https://doi.org/10.24191/ajue.v17i3.14522>
- Raygor, Alton L. 1981. Validity Studies of the Minnesota Reading Assessment. A New Reading Test for Post-Secondary Programs. *Proceedings of the Annual Conference of the Western College Reading Association* 63–71. <https://doi.org/10.1080/24699365.1981.11669764>
- readable.com
- Şahin, Tuğrul Gökmen – Coşkun, Mehmet 2023. Levels of Readability of the Texts in the 7th Grade Turkish Textbook. *International Journal of Psychology and Educational Studies* 1024–38. <https://doi.org/10.52380/ijpes.2023.10.4.1297>
- Schriver, Karen 2000. Readability formulas in the new millennium. What's the use? *ACM Journal of Computer Documentation* 105–6. <https://doi.org/10.1145/344599.344638>
- Sibeko, Johannes – van Zaanen, Menno 2024. Adapting Nine Traditional Text Readability Measures into Sesotho. In: Rooweither, Mabuya et al. (ed.): *Proceedings of the Fifth Workshop on Resources for African Indigenous Languages*. Torino. 66–76.
- Sibeko, Johannes 2023. Developing Resources for Measuring Text Readability in Sesotho. In: *11th CLARIN Annual Conference*. Belgium. 120–33. <https://doi.org/10.3384/ecp198012>
- Smith, E. A. – Senter, R. J. 1967. *Automated Readability Index*. Wright-Patterson Air Force Base, Ohio.
- Spache, George 1953. A New Readability Formula for Primary-Grade Reading Materials. *The Elementary School Journal* 410–3. <https://doi.org/10.1086/458513>
- Srisunakrua, Thanaporn – Chumworatayee, Tipamas 2019. Readability of reading passages in English textbooks and the Thai national education English test. A comparative study. *Arab World English Journal (AWEJ)* 257–69. <https://doi.org/10.24093/awej/vol10no2.20>

- Steklács János – Molnár Gyöngyvér – Csapó Benő 2015. Az olvasás-szövegértés online diagnosztikus mérések tartalmi kereteinek elméleti háttére. In: Steklács János et al. (szerk.): *Az olvasás-szövegértés online diagnosztikus értékelésének tartalmi keretei*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI). Budapest. 15–31.
- Szabó Csilla 2024. *Olvashatósági index alkalmazása angol nyelvű szövegeknél. A magyar nyelvi adaptáció kérdésköre*. Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem. Kaposvár.
- Tekfi, Chaffai 1987. Readability formulas. An overview. *Journal of Documentation* 261–73. <https://doi.org/10.1108/eb026811>
- Thorndike, Edward L. 1921. *The Teacher's Word Book*. Teachers College, Columbia University. New York City.
- Wang, Shan – Liu, Xiaojun – Zhou, Jie 2022. Readability is decreasing in language and linguistics. *Scientometrics* 4697–729. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04427-1>
- Yildiz, Munise – Kozanhan, Betül – Tutar, Mahmut Sami 2019. Assessment of readability level of informed consent forms used in intensive care units. *Medicine Science* 277–81. <https://doi.org/10.5455/medscience.2018.07.8933>
- Yusuf, Fazri Nur – Sukyadi, Didi – Zainurrahman, Z. 2024. Text readability. Its impact on reading comprehension and reading time. *Journal of Education and Learning (EduLearn)* 1422–32. <https://doi.org/10.11591/edulearn.v18i4.21724>
- Zamanian, Mostafa – Heydari, Pooneh 2012. Readability of texts. State of the art. *Theory & Practice in Language Studies* 43–53. <https://doi.org/10.4304/tpls.2.1.43-53>
- URL1. njt.hu (2004): 23/2004. (VIII. 27.) OM-rendelet a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről. <https://njt.hu/jogszabaly/2004-23-20-45> (Letöltés: 2025. 04. 25.)

Látics Barbara

PhD-hallgató

PTE BTK Oktatás és Társadalom

Neveléstudományi Doktori Iskola

E-mail: lbarbi0604@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-8906-2437>

Gombos Péter

egyetemi docens

MATE Kaposvári Campus

Neveléstudományi Intézet

E-mail: Gombos.Peter@uni-mate.hu

<https://orcid.org/0000-0002-8172-0557>

LÁTICS, BARBARA – GOMBOS, PÉTER

READABILITY FORMULAS AND THEIR ADAPTABILITY TO HUNGARIAN

Abstract

While there is a long tradition of assessing the difficulty of texts in many parts of the world, particularly in English-speaking countries, this is not customary in Hungary. We do not have any precise tools for determining how difficult a text corpus is for readers of a given age. This study presents the approach taken in the United States, how various readability formulas and indices were developed and refined, and what parameters were considered important in their development. We show why formulas that have been used successfully in English are not suitable for classifying Hungarian-language texts. The ultimate goal is to develop a measurement tool (formula) that works accurately in Hungarian. Important factors include word and sentence length, number of syllables, and word familiarity. One of the characteristics of an accurate Hungarian measurement tool/formula may be its complexity, i.e. that it takes into account as many factors as possible in the right proportions. We are currently working on a model that uses machine learning algorithms to determine the decisive linguistic characteristics, thus creating a Hungarian readability formula as a measurement tool.

Keywords: text comprehension, readability, readability index, Flesch–Kincaid formula, machine learning algorithm

EGY IRODALOMTANKÖNYV TOLDI-FEJEZETÉNEK SZAKSZÓALAKZATAI

Kivonat

Tényeket, adatokat és összefüggéseket mutatok be a nyelv- és irodalomtanítást segítő. Tanulságok észrevezésére, tanácsok körvonalazására, eredményesen hasznosuló teendők kidolgozására szándékozom buzdítani a nyelv- és irodalompedagógia tervezőit és a mindennapokban tevékenyen helytálló magyartanárokat egy mai irodalomtankönyvből készült szakszómező-kutatásom eredményeinek hasznosításakor.

Kulcsszavak: szakszómező, szakszóalakzat, frusztráló fogalomhalmozás, Arany János: Toldi, nemzeti alaptanterv, kerettanterv, írói szótár

Írásomban a Radócné Bálint Ildikó –Virág Gyuláné (2016) szerzőpáros *Irodalom 6.* című OFI-könyve Toldi című fejezetének a szövegtípusait, továbbá az itt fellelhető szakszómennyiségéből kialakult szakszóalakzat alapján formálódott szakszómezőt teszem nagyító alá. Részletesen elemzem a Toldi-fejezetet szövegtipológiai aspektusból: az úgynevezett referenciális és poétikai szövegtípusokat vizsgáló szempontok alapján. Ezután értékelem a Toldi-fejezetből feltárt irodalomelméleti, nyelvi-stilisztikai és könyvtárhasználati fogalmak mennyiségi és minőségi jellemzőit. Kutatási szempontjaim:

- a) egy irodalomtankönyv fejezetének a szövegtípusai;
- b) irodalomelméleti, nyelvi-stilisztikai és könyvtárhasználati szakszóalakzat;
- c) a bőség zavara vagy racionalizmushány;
- d) mi a célunk az 5–8. évfolyamokon: irodalomtudósokká vagy szép-irodalom-olvasók nevelése?

Fellelhetők az irodalomtankönyvben a tanítást és a tanulást segítő magyarázó, vagyis didaktikus szövegek, a feladatszövegek, a testvérműzsákat evokáló, így a képző- és zeneművészet bizonyos alkotásait is fel-felvillantó reprodukciók és utalások, valamint a lábjegyzetek, a fogalomtár, továbbá ott vannak az adott évfolyamra vonatkozó megízesített nyelvezetű, szépirodalmi, poétikai alkotások is. Ez a sokszínűség zavarba ejtő, és lehet, hogy az irodalomoktatás egyik káros sarokpontjáról van szó (H. Tóth 1995). Hangsúlyos feladatunk az irodalmi olvasókönyvek/tankönyvek összetevőinek a feltárása, mert:

- a) a gyermekek zöme csupán e kötetekből olvas míves, megízésített nyelvű szépirodalmat;
- b) a növendékek elsősorban ezekből merítik az irodalomelméleti, a nyelvi-stilisztikai és a könyvtárhasználati ismereteiket;
- c) a diákoknak az irodalommal, valamint az irodalmi neveléssel és a szöveg-, továbbá olvasmánymegértéssel összefüggő kompetenciáit ezek felhasználásával formálják a magyartanárok (H. Tóth 2007).

A Radócné–Virágné-féle irodalomkönyv Toldi-fejezetének a szövegfajtaít tanulmányozva fedeztem föl, hogy a 6. évfolyamos (11–12 éves) olvasókat egyetlen fejezetben 1664 adattal, vagyis irodalomelméleti, nyelvi-stilisztikai, valamint könyvtárhasználati fogalommal kívánják megismertetni a szerzők.

Mit nevezek adatnak? A szövegtipológiából ismert, referenciális szövegtípus csoportba soroltam be az itteni tankönyvírók által konstruált magyarázó, elemző szövegeket, továbbá a feladatszövegeket, valamint a fogalomismertetéseket, illetőleg a lábjegyzeteket, ezeken kívül a fotókat, a fotóaláírásokat és az Arany János elbeszélő költeményéhez készített didaktikus jellegű illusztrációkat is. Ezek adatszám 1628, ami az összes adat 97,837%-a. A poétikai szövegtípus csoportba emeltem be magát a Toldi című költői beszélyt, valamint a szépirodalmi illusztrációkat, azaz az idézeteket is. Ezek adatszám 36, ami az összes adat 2,163%-a.

A szövegtípusokból összegyűjtött fogalmakat úgynevezett irodalomelméleti, műfajelméleti, szerkezzetani, nyelvi-stilisztikai, verstani, könyvtárhasználati tételekként kezeltem, és megszámláltam az előfordulásukat is, majd az összesítésben feltüntettem, hogy ezek az adatok hányszor fordultak elő tételként. Megállapítottam, hogy a referenciálisnak nevezhető szövegtípusokból nyerhető fogalmak adatainak összege 1628, a szépirodalmi alkotások és a belőlük nyerhető fogalmak adatszám 36, vagyis együtt: 1664, amely adatszámot az irodalomelméleti, műfajelméleti, szerkezzetani, nyelvi-stilisztikai, verstani és könyvtárhasználati kategóriák 301 tételébe soroltam be. Így tárult fel az adatok mentén, hogy az általam megvizsgált irodalomkönyv Toldi-fejezetét mely fogalomalakzatokból álló fogalommező jellemzi.

Kategóriák		Tételek	%	Adatok	%
A)	Irodalomelmélet	102	38,775	412	24,760
B)	Műfajelmélet	51	16,887	750	45,072
C)	Szerkezzetán	41	13,576	112	6,731
D)	Stilisztika	62	20,861	160	9,615

E)	Verstan	37	12,252	118	7,091
F)	Könyvtárhasználat	8	2,649	112	6,731
Együtt		301	100,00	1664	100,00

Magyarázó példa: az ének szavunknak 63 előfordulása van a megkutatott irodalmi tankönyv Toldi-fejezetében. Az ének az Arany János-féle Toldi című elbeszélő költeményben a 12 részt megnevező jelentésben álló szavunk, így ez 12 adat, emellett még 51 megjelenése van a különböző referenciális szövegekben az általam vizsgált tankönyvi fejezetben, de mindenképpen az irodalomelméleti kategóriába sorolható fogalommal van dolgunk.

A Toldi-fejezet nyelvi-stilisztikai fogalomapparátusa is feltárult a kutatóm során, és megállapíthattam, hogy a kigyűjtött 62 tételt 160 adat-előfordulásban számlálhattam össze. Mivelhogy háromnál többszöri az előfordulásuk, tipikusan nevezhetők a nyelvi-stilisztikai tételek és adataik: allegória (8), el-lentét (5), költői kifejezőeszköz (5), megszemélyesítés (6), megszólítás (4), metafora (5), metonímia (5), nyelvi alakzat (4), szókép (4), túlzás (5) (H. Tóth 2021) – minden további, vagyis még 54 tétel 1-3 adatként kerül a tanulók és magyartanáraik elé az irodalomkönyv Toldi-fejezetéből. Egyetlen tankönyvi fejezetből alakítottam ki ezt a jelentős adatbázist, amely 301 tételt tartalmaz 1664 adattal. Ezt a bázist számtalan aspektusból közelíthetjük meg. A leghasznosabbnak a hazai és a nemzetközi textológiai és stilisztikai szemlélet mentén történő elemzés tűnik. A realizáció, vagyis a közeg alapján (Szikszainé 1999) vagy a nyelv rétegei és kora figyelembevételével (Szathmári 2005). A kognitív nyelvészetre figyelő stilisztikai alapállás (Tolcsvai Nagy 1996), a szemantikai és a szemiotikai rendszerezés (Petőfi S. 1990) vagy a szövegantropológiai (Balázs 2007) sem tűnne felesleges kutatásnak. A költői nyelv szintjeivel (H. Tóth 1993) és a stilisztikai fogalomapparátussal (Péter 1974; Szathmári 2005) való szembesítés is termékeny következtetésekhez vinne közelebb, ugyanígy a stílus fejlődéstörténete vonatkozásában is (Szathmári 2004). A szövegek kifejtett (explicit) hálózati struktúrája és bennfoglalt, másképpen: sugallt (implicit), vagyis az alkotó által kifejtetlen hálózati struktúrák elemzése is figyelemre méltó (Balázs 2024) elemzésre készítheti az olvasókat, és ebben a jelentésfaggatásban, az újabb következtetések kialakításában a műalkotás körül kialakítható, kialakult fogalommező is az olvasó-befogadó, illetőleg az értelmező segítségére szolgál.

Kandidátusi értekezésem nyilvános akadémiai védésén dr. Kernya Róza, az egyik opponensem többek között azt fejtegette, hogy az adattáram összeállítása, az egyes tételek elemzése, minősítése és besorolása értelmezési különbségekre, különbözőségekre nyújthat alkalmat szakmai körökben,

ugyanakkor a tények és az adatok sokfélesége és igen magas száma kétségtelenül megmutatja a nyelv és irodalom tanításának és tanulásának az egyik neuralgikus pontját, jelesen a **frusztráló fogalomhalmozást**. Ez az opponensi vélemény és állásfoglalás most is helytálló (lehet). Ugyanakkor az is rögzíthető, hogy az elmélet vagy inkább az elméletieskedés tűnik itt előbbre valónak, mint a gyakorlat és a hasznosíthatóság kritériumai, a tanulók szép-irodalom-olvasói igényének a formálása.

Számomra ebben a kutatásban is az adatok funkcionális megközelítése tűnt hírértékűnek szövegtipológiai, valamint nyelv- és irodalompedagógiai szempontból egyaránt (H. Tóth 1997). Jakobson kommunikációs modelljének pó-lusaival, továbbá ezek funkcióival (Jakobson 1969; Balázs 2022: 53, 63.) és a tudástechnológiai kategóriákkal (Nagy 1985) szembesítettem az irodalom-könyv Toldi-fejezetének szövegfajtáit, így gyűjtöttem össze ezt a fogalomap-parátust, azaz a 301 tételt és az 1664 adatot – egyetlen tankönyvi fejezet szakszókészletéről van szó, amellyel 11–12 éves tanulóknak kell szembenézniük.

A mostani kutatásom elvégzésére egy erős tanterv- és tankönyvpolitikai hasonlóság adott lehetőséget. Az 1990-es évek elején-közepén elvégzett fogalomkutatásom során is egyetlen irodalomtanterv volt a négy felsős (5–8.) évfolyamon, ennek folyományaként egy-egy irodalomtankönyv állt a nyelv- és irodalomtanítás rendelkezésére – eltekintek most a Nyelvi-irodalmi és kommunikációs nevelés tantervétől (Zsolnai 1988) és annak a tankönyveitől, mert ezek a dokumentumok és taneszközök is a szűken értelmezett választ-hatóság körében szerepeltek, vagyis kétségtelenül hasonlít az akkori és a mai helyzet egymásra.

A kutatásaim keretében gyűjtött adatok rendszerezésekor, tüzetes értékelésekor alakítottam ki a **szakszóalakzat** és a **szakszómező** terminusokat. Ezekre támaszkodtam ezúttal is, hogy még plasztikusabbá tehessem az akkor volt, ugyanakkor a mai tankönyvi világképpel lényegében azonosítható, de legalábbis hasonló állapotokat: túldimenzionált az elmélet jelentősége, mi-közben alig támogatott a szépirodalmi szövegmű világában való értő-értel-mezői, azaz olvasói elmélyedés.

Szakszóalakzatnak nevezem az irodalom-, művészetelméleti és könyvtár-használati fogalomosztályokból irodalomtankönyvben és tanulói műismer-tetésben sajátosan (körvonalaiiban meghatározott jelentésben) alkalmazott terminus technicusok körét, amely elemeinek egymáshoz viszonyított helyét a tudományos érvényességű, rendszerszemléletű kategóriák (irodalomelmé-let, műfajelmélet, szerkezetan, stilisztika, verstan, könyvtárhasználat) jelö-lik ki. Ezek a tankönyvi szakszóalakzatok ezúttal is felfoghatók úgy, mint

a Toldi című Arany János-mű körül kialakult asszociációs környezet szegmensei, amelyek a tanulók irodalomelméleti, nyelvi-stilisztikai és könyvtárhasználati háttértudását teremtik meg, és úgy is értelmezhetők, mint az ezeknek a szakszóalakzatoknak az összefoglalt gyűjteménye, azaz szakszómezőként is alkalmazható.

Radócné Bálint Ildikó és Virág Gyuláné irodalomkönyve Toldi-fejezetének szakszóalakzataiból építkező szakszómező:

A) Az irodalomelmélet körébe sorolható tételek (betűrendben) és előfordulásuk adatmennyiségei (zárójelben)

alak (1), alakrajz (1), alkotás (3), álom (4), arányosság (1), ars poetica (1), belső táj (1), beszélő (1), bosszú (3), búcsú (6), bujdosás (2), bűn (5), bűnbocsánat (1), bűnhődés (1), büntetés (1), cáfolat (1), cél (2), cselekedet (3), cselekmény (14), csoda (1), csoportkép (1), derű (1), drámai (2), elbeszélő (17), (az) elbeszélő magatartása (1), (az) elbeszélő nézőpontja (1), elbukás (1), életút (1), eltérés (1), ének (63), epikus (2), erény (1), erkölcsi világrend (1), érv (5), érvelés (1), érzelem (6), esemény (9), eszme (1), feloldozás (1), forma (4), főhős (10), gondolat (8), gondolatmenet (1), gondolatterkép (3), gonosz (1), helyszín (8), helyzet (5), hős (11), idő (9), indulat (4), író (3), irodalmi alkotás (4), irodalom (2), jellem (7), jellemvonás (3), jellemzési mód (2), jellemző helyzet (1), kaland (11), költemény (10), költészet (1), költő (9), költői képzelet (1), költői tehetség (1), környezet (3), körülmény (2), külső (1), lelki alkat (1), lelkiállapot (2), lelkiismeret (1), lelkivilág (1), líra (1), lírai (1), megbocsátás (1), megtisztulás (1), mellékalakok (1), mesélő (1), mesés elem (2), mondanivaló (3), motívum (2), mű (40), műrészlet (2), népköltészet (2), nézőpont (1), önvád (1), összetűzés (1), segítőtárs (1), sors (1), szellem (1), szerep (5), szereplő (20), tabló (2), táj (3), tér (1), tett (2), történetmondó (1), tulajdonság (6), vágy (3), valóság (2), viszony (2), véletlen (1), vándorlás (1), viadal (1) – Összesen: 102 tétel 412 előfordulási adattal.

B) A műfajelmélet körébe sorolható tételek (betűrendben) és előfordulásuk adatmennyiségei (zárójelben)

ballada (3), betyárnóta (1), elbeszélés (2), elbeszélő költemény (7), életkép (4), életrajz (4), előhang (1), epika (1), epikai (4), episztola (1), feladat(szöveg) (210), felidézés (1), film (2), hangoskönyv (1), história (3), históriás ének (4), hitvallás (2), humor (1), idézet (10), irodalmi vita (1), ismertetés (1),

jellemábrázolás (3), jellemzés (7), költői beszély (1), költői elbeszélés (1), költői levél (3), könyvajánló (1), környezetrajz (1), közmondás (1), lábjegyzet (Arany Jánostól) (22), lábjegyzet (szerzői) (298), leírás (10), lélekábrázolás (2), levél (11), lovagi epika (2), mese (5), monda (6), mottó (1), mottó (Ilosvai Selymes Pétertől) (13), műfaj (4), műnem (2), népmese (2), népmonda (1), regény (2), regénytrilógia (1), szemelvény (Arany Jánostól) (12), szerzői szöveg (39), szólás (3), szöveg (6), természeti rajz (1), történet (26) – Összesen: *51 tétel 750 előfordulási adattal.*

C) A szerkezettan körébe sorolható tételek (betűrendben) és előfordulásuk adatmennyiségei (zárójelben)

akadály (2), befejezés (2), bemutatás (1), bevezető (1), bonyodalom (3), (a) cselekmény kibontakozása (3), csúcspont (1), diadal (2), előhang (5), előkészítés (3), előszó (1), epilógus (2), epizód (6), erőpróba (1), expozíció (1), felépítés (1), fordulat (2), fordulópont (8), győzelem (6), jelenet (2), késleltetés (5), kiindulóhelyzet (2), kiindulópont (1), konfliktus (2), küzdelem (12), lezárás (1), megoldás (7), mesei erőpróba (1), mozzanat (1), összeütközés (1), párbeszéd (4), próba (5), próbatétel (4), szerkezet (2), szerkezeti egység (4), szimmetria (1), találkozás (5), tetőpont (3), utóhang (6), utószó (1), végkifejlet (1) – Összesen: *41 tétel 112 előfordulási adattal.*

D) A stilisztika körébe sorolható tételek (betűrendben) és előfordulásuk adatmennyiségei (zárójelben)

allegória (8), anyagbeli érintkezés (1), bonyolítás (1), beszéltet (1), bemutat (1), cselekedtet (1), életszerűség (1), ellentét (5), ellentétpár (1), eltérés (2), erősítés (3), eufemizmus (1), felkiáltás (2), felsorolás (3), feszültség (4), figura etymologica (1), fokozás (3), hangulat (5), hangulatos (1), hasonlat (3), hasonlító (1), hasonlóság (6), humoros (1), időbeli érintkezés (1), irodalmi nyelv (1), ismétlés (2), jelző (1), képszerű (1), kérdés (5), kettősség (1), költői kép (6), költői kifejezőeszköz (5), körülírás (4), közlésmód (1), különbség (2), megszemélyesítés (6), megszólítás (4), metafora (5), metonímia (5), mozgalmasság (1), művészi (2), nagyítás (1), népies (3), népnyelv (2), névátvitel (1), nyelv (8), nyelvi alakzat (4), nyelvi elemek (1), nyomatékosítás (1), ok-okozati érintkezés (1), paraszti nyelv (1), párhuzam (2), régies kifejezés (2), stílus (3), stílus eszköz (1), szembenállás (1), szemléletes (3), szépítő körülírás (1), szókép (4), szótőismétlés (5), térbeli érintkezés (1), túlzás (5) – Összesen: *62 tétel 160 előfordulási adattal.*

E) A verstan körébe sorolható tételek (betűrendben) és előfordulásuk adatmennyiségei (zárójelben)

felező tizenkettes (1), hangsúly (1), hangsúlyos szótag (2), hangsúlyos verselés (1), hangsúlytalan szótag (2), időmértékes verselés (1), időtartam (rövid – hosszú) (1), magyaros verselés (1), négyütemű felező tizenkettes (2), nyomaték (2), ősi tizenkettes (1), összecsendülés (1), páros rím (2), rím (1), rímelés (1), rímképlet (1), ritmizálás (2), ritmus (4), sorfajta (1), sormetszet (2), sortípus (1), sorvég (1), szabályos váltakozás (2), szótag (7), ütem (2), ütemhangsúlyos verselés (3), ütemhatár (1), vers (14), verselés (4), versforma (2), versláb (1), verssor (8), versterjedelem (1), verszárlat (2), versszak (37), zenei hatás (1), zeneiség (1) – Összesen: 37 tétel 118 előfordulási adattal.

F) A könyvtárhasználat körébe sorolható tételek (betűrendben) és előfordulásuk adatmennyiségei (zárójelben)

cím (3), fotó (kódexrészlet, könyvoldal, múzeumbelső, műalkotás, tájkép, tárgy stb.) (54), illusztráció (didaktikus rajz az Arany-mű alapján) (35), internet (5), kéziszótár (1), könyv (4), könyvtár (6), nagylexikon (4) – Összesen: 8 tétel 112 előfordulási adattal.

Disszertációmban (H. Tóth 1997) az akkori idők Toldi-tanítását meghatározó, hatodik évfolyamos irodalomkönyv vonatkozó fejezetének a sajátosságait is bemutattam (Goda–Horvát –M. Boda 1981). Eközben feltártam azt is, hogy öt általános iskolai tanulócsoport (Csorna: 27 fő; Jánoshalma: 26 fő; Kelebia: 21 fő; Kiskunhalas: 24 fő; Kisszállás: 22 fő) 120 hatodik évfolyamos tanulója az önálló műelemző dolgozatába 70-féle irodalomelméleti, nyelvi-stilisztikai és könyvtárhasználati fogalmat (tételt) épített be 3506 előfordulásban. Ezeknek az adatoknak az ismeretében alakult ki az adott népesség (N=120 fő) fogalomhasználatának a gyakorisági mutatója: $\bar{x}=29,22/\text{fő}$. A vizsgálatba bevont öt iskola 120 hatodik évfolyamos, azaz 11–12 éves tanulójának a Toldiról szóló műelemző írásművében ezek voltak a tudatosan, világosan, pontosan alkalmazott terminus technicusok (tételek) a gyakorisági mutató tanúságtevése alapján: a költő magatartása, a szereplők érzelmei/tettei, alliteráció/betűrím, belső beszéd/monológ, bonyodalom/konfliktus, cselekménysor/a cselekménysor alakulása, elbeszélés közlésforma, elbeszélő költemény, előkészítés/expozíció, esemény, festői/költői jelző, főszereplők, hasonlat, jellemfejlődés, kibontakozás, megoldás, megismerés, mellékszereplők, metafora, négyütemű 12-es / felező 12-es, pár-

beszéd/dialógus, párrímek, stílusesszközök, szereplők/személyek, színhely, szó- és mondataalakzatok, tetőpont/kulmináció, ütemhangsúlyos verselés, verses forma (H. Tóth 1997).

Tanúságtevő a fenti sokoldalú, sokszínű, rendkívül rétegzett szakszókincs. De az alapkérdés éppen ennek nyomán válik radikálissá: tanúságtevő mozaikok-e az itt bemutatott Toldi-fejezet és a tanulói műelemző dolgozatok nyelvi-stilisztikai és szövegtipológiai jellemzői? Kinek és miért válnak tanúságossá ezek a kutatási adatok, amelyek vitathatatlanul keretezik, befolyásolják, erősítik, avagy éppenséggel szakmai-pedagógiai feszültséget keltve csökkentik a tanítási szenvedélyt és a tanulási kedvet? Ne hagyjuk már figyelmen kívül ezeket a felvetéseket sem:

- a) nem irodalomtudósokká tanítása-nevelése az irodalomoktatás, a szépirodalom-olvasás a feladata;
- b) az olvasási készségek, velük szövetségben az olvasástudás kompetenciáinak az alapozása és gondozása a legfőbb küldetése az általános iskolai irodalomtanításnak;
- c) tankönyveket nem azért kell írunk, hogy bizonyítsuk az irodalomtudományban és a pedagógiai-pszichológiai szakirodalom által kiművelt saját tudásbázisunk jelentőségét;
- d) ha tankönyveket, munkafüzeteket, feladatlapokat, sőt feladatbankokat írunk, szerkesztünk akár magunk által, akár a mesterséges intelligencia (MI vagy AI) igénybevételével, gondoljunk az olvasni és kulturáltan vitatkozni vágyó diákjainkra, hogy az olvasás és vele párhuzamosan a szépirodalom világának a megismerése iránti vágyuk felkeltésére-megtartására kész tudásunkat képesek legyünk mozgósítani a 10–14 évesek szellemi-lelki erősödése érdekében.

A magyar oktatási rendszerrel foglalkozva Bogdán Csaba az oktatás tervezését támogató problématerképet készített (Bogdán 2024). Ebből az oktatás rendszerének egészét érintő problémák néven nevezését, ezt követően a kiutkeresést, továbbá a tananyag és a tanítási módszerek kérdéseinek a friss szemléletű, valóban a kor igényeihez és a közeljövő elvárásaihoz kapcsolódó kimunkálását tartom magam is sürgős teendőnek. Fontos, hogy ne csak mindig arra tekintsünk, ami nem működik, hanem koncentráljunk a konkrét szakmai megoldásokra is! A jelszó: problémafókusz és megoldáskeresés.

Az egyik neuralgikus pont az oktatástervezésben a **nemzeti alaptanterv**; ennek inkább a kereteket: elveket, célokat és követelményeket kell megfogalmaznia. Az ennek mentén készített tananyagterveknek sokszínűeknek és

rugalmasaknak kell lenniük, ezáltal is lehetőséget adva a pedagógiai szabadság növelésére, mert így valóban felszabadulna a kreatív-produktív energia és a tanítás iránti szeretet. Mindezek nyomán feltételezhető, hogy több szabadságuk lenne a pedagógusoknak a tananyag differenciált alkalmazásában, elkerülve az egyenruhásítást, azaz az uniformizálást.

Mostanság, amikor alig-óraszámú, de mennyiségében túlsúlyos és szemléletében elméletfetiszáló, vagyis nem olvasmányértelmező és nyelvhasználat-központú a magyar nyelv és irodalom tanterve (Kerettanterv 2020), akkor különösen keresniük szükséges mind a tankönyvíróknak, mind a magyartanároknak a nyelv- és irodalomtanítás olyan kapcsolódási pontjait, mint például a szövegtan, a stilisztika, a retorika és a szépirodalmi kommunikáció (H. Tóth 2021). Arról van szó, és egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egymásra tekintő, a belső és külső szaktárgyi koncentrációra építő tanítás- és tanulásszervezés, valamint tanítás- és tanulásirányítás eredménye felbecsülhetetlen (Beregszászi 2012). Ezért is lenne helyénvaló a szemlélődésre (a kontemplatív jellegű), a hozzáadó feladatépítésre (az additív szemléletű) és a haszonelvűségre (a funkcionalitásra) készítő nyelv- és irodalompedagógiai gyakorlat alkalmazása (H. Tóth 2015).

1986-ban látott napvilágot a Toldi-szótár, szerkesztője Pásztor Emil. Amíg szerepel a tantervekben, a tananyagban, a tankönyvekben Arany János Toldi című elbeszélő költeménye, addig mindig alapirodalomként használandó a Toldi-szótár – tanórán kívül is. Vajon ismerik-e, forgatják-e, hasznosítják-e tankönyvíróink, magyartanáraink a Toldi-szótárt Arany János elbeszélő költeményének tanításával összefüggésben? Ugyanígy időszerű előtérbe állítanom az Arany János költői nyelvének szókészletét három kötetben közlétező Arany-szótárt (Beke–Balázs 2017).

Szándékomban állt, hogy rámutassak a 30 évvel ezelőtti, akkor korszkos jelentőségű irodalomtanterv (Komárné 1978) szemléletformáló jellegére. Emellett napjaink konzervatív irodalompedagógiai megnyilvánulásaira is reflektálni akartam. Végül a közeljövő várható radikális pedagógiai szemléletváltására is fel kívántam hívni a figyelmet. Bánt többünket is, hogy az irodalom megszerettetéséért vállalt küldetésünk, a szépirodalomért rajongó emberformáló szándékunk, a diákokat szépirodalmat értő olvasóvá fejlesztő-erősítő nyelv- és irodalomtanítási gyakorlatunk bizony meg-megbotlik a korszerűtlennek is nevezhető tantervtől, valamint az ennek nyomán született taneszközök elméletfetiszáló lététől.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2007. *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely/Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ. Budapest.
- Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv*. Folklórlingvisztikai tanulmányok. IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2024. *Szélárnyékban* (Művészetkritikai írások). Inter–IKU. Budapest.
- Beke József – Balázs Géza 2017. *Arany-szótár – Arany János költői nyelvének szó-készlete I–III. (A–Gy, H–M, N–Zs)*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Inter. Budapest.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni* (Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.) Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bogdán Csaba 2024. *Egy lépéssel közelebb*. <https://www.facebook.com/profile.php?id=61550963579556> (Letöltés: 2024. 10. 12.)
- Goda Imre – Horváth Zsuzsa – M. Boda Edit 1981. *Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 6. osztálya számára*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- H. Tóth István 1993. A poétikai funkció érvényesülése a nyelvi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 188–93.
- H. Tóth István 1995. Értékek nyomában (Szövegtípusok az irodalomkönyvekben). *Módszertani Közlemények*. Szeged. 1: 12–7.
- H. Tóth István 1997. „Az olvasás: felfedezés” – Egy korosztály irodalomértésének alakulása. Kandidátusi értekezés. (Témavezető: dr. A. Jászó Anna tanszékvezető főiskolai tanár). Magyar Tudományos Akadémia Doktori Bizottsága. Budapest.
- H. Tóth István 2007. *Szövegfajták vizsgálata néhány irodalomkönyvben* (Gondolatok a közelmúlt négy tankönyvéről). http://www.tanszertar.hu/eken/2007_03/hti_0703.htm – Elektronikus Könyv és Nevelés. Budapest. 3: 75–82.
- H. Tóth István 2015. „Nem fecske módra...” *Az olvasmánymegértés fejlesztése – Kézikönyv nemcsak tanítók és magyartanárok számára*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász.
- H. Tóth István 2021. *Barangolás a stílus és a stilisztika világában* (Tanári feladatgyűjtemény és kézikönyv a stilisztika évfolyamfüggetlen tanításához). Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász.
- Jakobson, Roman 1969. *Hang – Jel – Vers*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kerettanterv 2020. *Magyar nyelv és irodalom tanterv 5–8. évfolyam*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/magyar_nyelv_es_irodalom_f.docx (Letöltés: 2025. 02. 16)
- Komár Pálné (szerk.) 1978. Irodalom 5–8. osztály. In: Szebenyi Péter (főszerk.): *Az általános iskolai nevelés és oktatás terve*. Országos Pedagógiai Intézet. Budapest.
- Nagy József 1985. *A tudástechnológia elméleti alapjai*. Országos Oktatástechnikai Központ. Veszprém.

- Péter Mihály 1974. Stilisztikai alapfogalmaink tisztázásához. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.): *Jelentéstan és stilisztika*. Nyelvtudományi Értekezések. Budapest.
- Petőfi S. János 1990. *Szemiotikai textológia – didaktika. Szemiotikai szövegtan 1.* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. Szeged.
- Radócné Bálint Ildikó – Virág Gyuláné 2016. *Irodalom 6.* (Tankönyv a 6. évfolyam számára). Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. Budapest. 61–158.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon* (Stilisztikai fogalmak magyarázata szép-irodalmi példákkal szemléltetve). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 2005. *A magyar stilisztika a kezdetektől a XX. század végéig*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Zsolnai József 1988. *A nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program tananyagterve (tanterve) az 5–8. osztály számára*. Törökbálinti Kísérleti Általános Iskola. Törökbálint–Budapest.

H. Tóth István

Simonyi-díjas nyelvész, kandidátus,
ny. egyetemi docens
Prága, Budapest, Kecskemét
E-mail: moszkva228@gmail.com

H. TÓTH, ISTVÁN

TECHNICAL TERMS IN THE TOLDI CHAPTER OF A LITERATURE TEXTBOOK

Abstract

I present facts, data and connections to aid language and literature teaching. I intend to encourage teachers planning language and literature and Hungarian teachers working in everyday life to design lessons, outline recommendations and develop effective tasks by utilising the results of my research into technical terms found in a contemporary literature textbook.

Keywords: technical vocabulary, technical phrases, frustrating accumulation of concepts, János Arany: Toldi, national core curriculum, framework curriculum, writer's dictionary

ABDUKTÍV ÉRVELÉS A REKLÁMFILMEKBEN

Kivonat

A logikai hagyomány kétféle következtetési módot különböztet meg: a dedukciót és az indukciót. Charles S. Peirce (1931) amerikai logikus 1866-ban bevezetett egy harmadik következtetési módot, az abdukciót.

A tanulmány egy reklámfilmkorporusz retorikai elemzésének eredményeit ismer-teti. Ezen eredményekből elsősorban az abduktív következtetésre épülő érvelési mód gyakorlati megvalósulását mutatja be. A reklámok többségében felfedezhető az abduktív következtetési séma, illetve a feltételezésre épülő érvelés. Sok esetben a példák vagy enthümémák alapja is feltevés, vagyis az abdukció – legalább implicit módon – megelőzi az indukciót és/vagy dedukciót.

Kulcsszavak: abdukció, retorikai elemzés, reklámfilm, meggyőzés, érvelési séma

1. Bevezetés: Az abdukció logikája és retorikája

A klasszikus logika kétféle következtetési módot különböztet meg: a dedukciót és az indukciót. Deduktív következtetésnek nevezzük, amikor a premisz-szák igazsága szükségszerűen maga után vonja, teljes mértékben garantálja a konklúzió igazságát. A deduktív következtetésekkel a formális logika fog-lalkozik (Margitay 2007).

A formális logika az Arisztotelész nevéhez fűződő, kategorikus szillogiz-musok elméletének (Aristotelész 1979) kidolgozásából indult ki, majd ezt az elméletet kiterjesztették a nem kategorikus állításokra is. A formalitás forrá-sa az az alapelv, hogy a logikai igazság és a logikai érvényesség csak a kije-lentések logikai formájától függ, nem a komponensek jelentésétől (Hansen 1996; G. Havas 2002).

A dedukció (lat. *de* 'ből' + *ducere* 'vezet') általános igazságokból, elvek-ből következtet az egyesre, arra, ami kérdéses (Adamikné 2013).

Azokat a következtetéseket, amelyekben a premisszák igazsága csak valószínűvé, de nem szükségszerűvé teszi a konklúzió igazságát, induktív következtetéseknek (érveléseknek) nevezzük. Az induktív érvelésekkel az informális logika foglalkozik (Margitay 2007). Az indukció (lat. *in* 'be, -rá' + *ducere* 'vezet') a konkrét adatokból, tényekből, tapasztalatokból következtet az általános érvényű szabályra (Adamikné 2013).

Az abdukció (lat. *abduco* 'levezet') terminust *Charles Sanders Peirce* amerikai gondolkodó vezette be 1866-ban, hogy megnevezze a dedukciótól

és az indukciótól eltérő következtetési módokat. Az abdukció az eredményből kiindulva feltételez egy tételt, majd abból következtet egy esetre. A három következtetési módot a következő táblázat foglalja össze (1. táblázat, Adamikné 2013; Sántha 2020).

1. táblázat. Következtetési módok

	Dedukció	Indukció	Abdukció
↓	tétel	eredmény	eredmény
	eset	eset	tétel
	eredmény	tétel	eset

A Peirce-kutató Chiasson (2001a) retrodukció/abdukció dilemmának nevezi, amin szerint maga Peirce is hezitált, hogy az abdukciót nem volna-e jobb retrodukciónak nevezni. Ma több kutató érvel amellett, hogy a két következtetési mód más. E szerint a retrodukció a valószínűsítő, sejtésből adódó következtetés, míg az abdukció az analógiából adódó metaforikus, heurisztikus következtetés. Mások mindkettőt az abdukció alá sorolják, hiszen mindkét esetben az eredményből indulunk ki (Hévizi 2020, 2021). Egyik írásában maga Peirce (1931) is elkülönítette a dedukciót, az indukciót, a retrodukciót és az analógiát.

Peirce (1958) szerint az abdukció során a tények átgondolása adja az ötletet, amelyből a hipotézis lesz. Peirce tanítása szerint a vélekedés minden logikai művelet fontos része. Az abdukció vélekedés, egyfajta ösztön, amely a világról való észleleteink tudatalatti összekapcsolódásán alapul.

Az abdukció a nyomozók és az orvosok gondolkodása: az eredményből, azaz a megfigyelhető jelekből az ösztöneik (vagy inkább a tapasztalataik) segítségével felállítanak egy hipotézist, amelyet később bizonyítani vagy elvetni kell (Sebeok–Sebeok 1990).

A Magyar Szemiotikai Társaság 2007-ben Egerben rendezett konferenciát, amelyen többen többféle megközelítésben vizsgálták az abdukció témakörét (Balázs–H. Varga 2008). A konferencia, illetve az előadások anyagából összeállított kötet nyomán különféle témákban írt tanulmányokban elkezdtek használni az abdukció terminust (néhány érdekes cikk: Blutman 2019; Sántha 2020; Balázs 2021ab).

A szemiotikában az abdukció azért fontos téma, mert esetében jelekből történik a következtetés. A már említett orvosi gyakorlat mellett a meteorológia is olyan terület, ahol nagy szerep jut az abduktív következtetésnek. A nyomozó, az orvos és a meteorológus is valamilyen fizikai jelenséghez

(eredményhez) keres olyan tapasztalathalmazt (tételt), amellyel az adott jelenséghez jelentés rendelhető (eset). Az abduktív következtetés mindig feltételes, sohasem szükségképpen (Petőfi 2008).

Az abdukció ugyanakkor a tudományos kutatás módszere is, az új ismeret szerzéséhez vezető eljárás, tkp. kísérlet, amely a hipotézis tárgyára vonatkozó, külön-külön megfigyelt tények összegyűjtésével kezdődik (Bencze 2008).

Az abdukció tehát vélekedés, feltételezésen alapuló következtetés, más szavakkal jelfejtés, találgatás, hipotézis felállítása. A tudományos feltételezés természetesen megalapozott. A hétköznapi életben is gyakran használunk abduktív következtetést, pragmatikai szakszóval inferenciát, pl. amikor a beszélgetőtársunk nem verbális jeleiből következtetünk a hangulatára. Az abdukció egyszerre logikai, szemiotikai, pragmatikai, retorikai fogalom (Balázs 2008ab).

A pragmatika bevonásával tovább bővül azoknak a lehetséges terepeknek a száma, amelyekben az abduktív gondolkodás tetten érhető. A pragmatika a Charles Morris nevéhez fűződő felosztás szerint a jeleknek a jelek használóihoz fűződő viszonyával foglalkozik (szemben a szemantikával vagy a szintaxisal). Másként fogalmazva a pragmatika a megnyilatkozások kommunikációs jelentését, vagyis a beszédhelyzettől, kontextustól függő, nem konvencionális jelentést vizsgálja. A pragmatikai jelentés meghatározásakor a kommunikációt vezérlő elvekre támaszkodhatunk (Kiefer 2000).

Ezeket az elveket Grice (2011) írta le *A társalgás és logika* című tanulmányában. Itt a társalgás (sikeres kommunikáció) során betartandó maximákat fogalmaz meg, illetve a kommunikációs aktusok értelmezésében kulcsszerpet játszó együttműködési alapelvet (Cooperative Principle, rövidítve: CP). A kommunikációban gyakran előfordul, hogy az, amit egy megnyilatkozással közlünk, nem azonos azzal, amit mondunk. Ez az implikátúra. Grice az együttműködési alapelvből és a társalgási maximákból vezeti le az implikátúra fogalmát. Bizonyos szavak a jelentésüknél fogva megmutatják, hogy mit implikálunk velük (pl. a tehát), ezeket konvencionális implikátúráknak nevezi. Nem konvencionális társalgási implikátúráról beszélhetünk, ha a beszélő együttműködik, de látszólag semmibe veszi vagy megsérti valamelyik maximát, azzal valamit implikál.

Az implikátúrák értelmezésekor következtetéseket kell alkalmaznunk, hiszen az implikátúra lényege, hogy a beszélő nem mondja ki szó szerint, amire utal. A kérdés, hogy milyen gondolkodási műveletet követünk ilyenkor. A deduktív következtetés feltételezésével az a probléma, hogy az igaz premisszák esetén elvben nem vezethet hamis eredményre, a társalgási implikátúrák viszont okot adhatnak félreértésekre. Annyiban hasonlítanak

a retorikai enthümémára, hogy abban a premisszá és a konklúzió is csak valószínű, nem biztos. Az is a hasonlóságok között szerepel, hogy az enthüéma formailag nem teljes szillogizmus, általában legalább az egyik premissza implicit. A társalgási implikatúra esetében mindig a konklúzió implicit (Nemesi 2008).

Nemesi Attila László (i. m.) arra a következtetésre jut, hogy többféle gondolkodási művelet (dedukció, abdukció, heurisztikus) is tetten érhető a társalgási implikatúrák kikövetkeztetésében. Az abdukció révén a következményből következtethetünk az okra valamely általános törvényszerűség segítségével. Az abdukció diagnosztikus rendszereknél használható, s bizonyos értelemben a hétköznapi gondolkodás is „diagnosztikus”. Nemesi Grice egyik klasszikus példájának, illetve a Hyppolit, a lakáj című film egyik jelenetének az elemzésével mutatja be, hogyan működik az abdukció a társalgási implikatúrák „megfejtésében”. Véleményem szerint ugyanez a logika szerepet játszik a reklámok pletykaszerű elemeinek a működésében is.

A retorikai érvelés a logikai következtetéseken/bizonyításokon alapul, de el is tér attól. Míg a logikai, formális bizonyítás szabályokhoz alkalmazkodik, explicit, formalizált rendszer, amelynek a célja következtetés levonása a premisszákból, és amelynek az esetében közömbös, hogy a hallgatóság elfogadja-e, addig a retorikai érvelés a természetes nyelvből ered, sok eleme implicit, nem formalizált, és a célja a hallgatóság tagjainak elköteleződését növelni (Perelman 1982).

A dedukció logikai formája a szillogizmus. A szillogizmusnak a retorikában az enthüéma felel meg. Az enthüéma olyan szillogizmus, amelyben az egyik premissza nem szükségszerűen igaz, csak valószínű. Ugyancsak enthümémának nevezik a szűkített, tömörített szillogizmust, amelyből elmaradhat az egyik premissza vagy a konklúzió, a hallgatóság gondolatban kiegészíti azt (gör. *en thümo*: az elmében benne lévő; Arisztotelész 1999; Adamik 2002).

A logikai indukció az összes lehetséges esetből vonja le a következtetést, amit a való életben ritkán lehet megvalósítani. A retorikában az indukció néhány jól megválasztott példával valósítható meg. A példa lehet történeti (valóban megtörtént) és kitalált (parabola, mese) is. A példa a valóság struktúráját megalapozó érv, melynek esetei az egyszerű példa és a modell, a precedens és az analógia (Perelman–Olbrechts-Tyteca 1958; Arisztotelész 1999).

Kérdés, hogy a logikai abdukciónak, amit nevezhetünk megalapozott hipotézisnek, mi a retorikai megfelelője. Az eddigiekből is látszik, hogy a formális logika és a retorika viszonyában az igazságtól a valószínűség felé történt elmozdulás (vö. Perelman 1982). Az érvényes formális szillogizmus premisszá

bizonyosak, az enthüméma premisszái (vagy premisszája) csak valószínűek. Hasonlóan a logikai indukció az összes esetből, illetve a gyakorlati tudományos kutatásnál reprezentatív mintából indul ki, a retorika nem reprezentatív példákat használ. Ezt a modellt követve a vélekedésből, feltételezésen alapuló következtetésből kiinduló érvelést nevezhetjük retorikai abdukciónak.

Érdekes kapcsolódási pontja még a retorikának és az abdukciónak a talány (enigma, úgy is mint retorikai beszédmod, illetve szókép) és az abdukció hasonlósága és különbözősége. Az abduktív gondolkodáskor a jelértelmező a jelekből következtet, amelyhez felhasználja a szociokulturális hovatartozásától függő tapasztalatait. A talányfejtés rokonítható az abduktív gondolkodással, azonban az nem (vagy csak igen korlátozottan) építhet a tapasztalatokra (Pölcz 2021).

Fontos megjegyezni, hogy a retorikában, azaz a meggyőzésre irányuló érvelésben általában nem különülnek el tisztán a különböző következtetési, illetve érvelési módok, hiszen mindegyikre igaz, hogy a valószínűből következtetnek (a teljes bizonyosságról nem szükséges érvelni), valamint a természetes nyelv használata miatt összekapcsolódnak, összekeverednek.

2. Anyag és módszer

A jelen vizsgálat anyagát egy 37 reklámfilmből álló korpusz adta. A reklámfilmek kiválasztásának az volt a legfőbb szempontja, hogy egy viszonylag reprezentatív mintát kapjak, ezért a két legnagyobb kereskedelmi televíziós csatornán egy-egy napon (2023. január 2-án, illetve 3-án) látható reklámokat választottam, amelyeket a YouTube videómegosztón a tőlem független felhasználó válogatott ki (Reklámgyűjtő 1–2).

A kutatás módszere a retorikai elemzés. A retorikai kritika elsősorban a szövegre összpontosít, de figyelembe veszi a szerzőt és a közönséget is, a művet a szerző és a befogadók közötti kommunikáció hordozójának tekinti. A retorikai elemzés alkalmas mindenféle szöveg vizsgálatára a reklámokon, dalszövegeken át a meséig (Corbett 1969; Lócsi 2022).

A retorikai elemzés szempontsora lényegében követi a szónok feladatait, amelyek meghatározzák a retorika rendszerét, tehát tulajdonképpen hat fő szempontot különíthetünk el (Cooper 1989; Adamikné 2012):

1. A retorikai szituáció megállapítása
2. A műfaj (beszéd faj) meghatározása
3. A szerkezet feltárása
4. Az érvelés vizsgálata

5. A stílus vizsgálata

6. Az előadásmód vizsgálata

Természetesen az elemzés sajátos szempontjai, valamint az elemzett szöveg jellege alapján egyes szempontok hangsúlyosabbak lehetnek, mások akár ki is hagyhatók. Jelen esetben kizárólag a szerkezet és az érvelés elemzése történt meg, azon belül is az abduktív formák feltárása állt a fókuszban. Az elemzés alapvetően kvalitatív módszer, azt magam végeztem.

Mivel a reklámok a potenciális vásárlókat akarják rábeszélni valamely termék megvásárlására, az érvelésük a meggyőzésre irányul, nem kérhető számon rajtuk a logika szigora. Ez azt is jelenti, hogy mint minden retorikai érvelés esetében a természetes nyelven, valamint más audiovizuális jeleken (mozgóképek, zene stb.) keresztül megfogalmazott üzenetből kell rekonstruálni a bizonyítás gondolatmenetét.

A részletes elemzés előtt két hipotézist fogalmaztam meg:

1. Minden reklámfilm tartalmaz feltételezésen alapuló következtetést/érvelést.
2. A reklámfilmek inkább szerkezetükben imitálják az abduktív következtetési modellt.

3. Eredmények: Az elemzések bemutatása

3.1. Első mintaelemzés

(1) Webáruház (Emag) reklámja

Egy fiatal pár egy ruhaboltban nézelődik. A következő beszélgetés zajlik le köztük és az eladó között:

Eladó: *Tetszik a színe?*

Pár: *Nagyon!*

Eladó: *Becsomagoljam?*

Pár: *Nem, köszí!*

Ezután azt látjuk, hogy miközben elhagyják az üzletet, felkeresik a reklámozott webáruház oldalát.

Hangzó szöveg a háttérben:

*Ha szereted a vásárlást, imádni fogod az Emagon az árak ászait.
Emag. Találj rá a keresés örömére!*

Az eladó és a nézelődő pár közötti fiktív beszélgetésben rögtön megjelenik az abdukció. Az eladó ugyanis azt feltételezi, hogy meg fogják vásárolni a szóban forgó terméket. A hipotézis két okból is megalapozottnak tekinthető az általános tapasztalat alapján: 1. egy üzletbe azért mennek az emberek, mert vásárolni szeretnének, 2. ami nagyon tetszik nekik, azt megveszik. Ugyanakkor megmutatkozik a retorikai érvelés és az abduktív következtetés legfőbb közös tulajdonsága is, hogy valószínűségeen alapulnak. Jelen esetben az első, megalapozottnak tűnő feltételezés nem bizonyul igaznak, hiszen az eladó nem a várt választ kapja.

Az eladó számára váratlan válasz a nézőt készteti feltételezésre, amely már helyes következtetéshez vezet. A nyelvileg nem kifejtett következtetési lánc így rekonstruálható:

1. Tetszik nekik a termék, de mégsem vásárolják meg. 2. Azért nem vásárolják meg, mert máshol jobb áron juthatnak hozzá (feltételezés). 3. Meg fogják rendelni (feltételezés). Ez az abdukció is az általános tapasztalatokon alapszik.

A szlogen előtt elhangzó mondat egy hipotetikus szillogizmusra épülő enthüméma. Rekonstruálva:

Premissza 1	„Ha szereted a vásárlást, imádni fogod az Emagon az árak ászait.”
Premissza 2 (implicit)	Szereted a vásárlást.
Konklúzió (implicit)	Tehát imádni fogod az Emagon az árak ászait.

Formai szempontból ez a következtetés deduktív. Emellett teljesíti az enthüméma mindkét kritériumát, amelyek egyike is elég ahhoz, hogy enthümémáról beszéljünk: 1. részben implicit, 2. valószínűségből indul ki.

Ugyanakkor ebben is megtaláljuk az abdukciót, hiszen az egész következtetés feltételezésekre épül. A feltételes mellékmondat egy hipotézis, amelynek a hallgatóság összetétele jelenti az alapját. A hallgatóság pedig nem más, mint a reklám címzettje, a vásárlói célcsoport. Természetesen más befogadókat is elérhet a reklám, de csak azok az emberek számítanak tényleges hallgatóságnak, akiket befolyásolni lehet az üzenettel, illetve képesek döntést hozni az ügyben. Ebből adódik az abdukció: a reklám célcsoportja feltehetőleg szereti a vásárlást.

A főmondat állítása is abduktív következtetés eredménye, amely azon az általános tapasztalaton alapszik, hogy az emberek szeretik, ha olcsóbban vásárolhatnak meg valamit.

Összefoglalva az eddigieket a vizsgált reklámban az abdukció mint hipotézisek felállítása jelenik meg, azaz egy állítás előrejelzése az észlelés és

a tapasztalatok segítségével. Mivel egy hipotézisből több következtetés lehetséges, ezért további megfigyelésre van szükség (lásd: 1. Tetszik nekik a termék. 2. Mégsem vásárolják meg a boltban).

Az abdukció sokszor csak az első lépés, amelyet követ a deduktív és/vagy induktív bizonyítás. Természetesen egy reklámfilmben, ahogyan a hétköznapi életben is, nem bizonyosságot teremtő logikai bizonyítást, hanem meggyőzésre irányuló retorikai érvelést láthatunk.

3.2. A „nyomozó” reklámok

Az (1) példában bemutatott reklám a detektívek gondolkodását imitálja (vö. Sebeok–Sebeok 1990). Jelek (pl. a vásárlók viselkedése) segítségével felállít egy hipotézist (megalapozott vélekedés), majd abból vonja le a konklúziót. Azonban az említett nyomokból többféle konklúziót lehet levonni. A valódi nyomozók ilyenkor megvizsgálják a legvalószínűbbet, majd ha az nem bizonyul igaznak, megvizsgálják a következőt, egészen addig, amíg valamelyik hipotézisük be nem bizonyosodik. A reklám természetesen nem végzi el ezt az aprólékos nyomozói munkát, hanem a lehetséges konklúziók közül kiválasztja a számára megfelelőt.

Az (1) példában bemutatott reklámfilm érdekessége, hogy először egy téves abdukciót mutat be.

További példák:

(2) *Vajon mi a legújabb King Selection burger titka? ... Derítsd ki te magad!*

A gondolkodásra serkentő szónoki (?) kérdést egy multimediális felsorolás követi, ahol nemcsak elmondják a lehetséges titko(ka)t („*tűzön grillezett marhahús, lágy cheddarsajt...*”), de képekkel is illusztrálják.

(3) *Ön mindent megtesz azért, hogy megőrizze a szájürege egészségét. De vajon a fogkréme is mindent megtesz?*

A „vajon” partikula előhív egy előfeltevést, amely alapján azt a vélekedést, hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy a legtöbb fogkrém nem tesz meg mindent a szájüreg egészségéért.

(4) *Bogi, te a Müllermilchemet iszod? (tehénbögés!)*

A reklámfilm egyik szereplője (Kapás Boglárka úszó) kibont egy palack ízesített tejet, mire tehénbögés hallatszik. A tehénbögés jel vagy nyom, amely-

ből a másik szereplő arra következtet, hogy csakis a reklámozott termékből jöhet a hang. Az abdukció rekonstruálása: tehénbögés hallatszik, ami tehén jelenlétére utal, de a helyszín egy uszoda, ezért a második legvalószínűbb magyarázat (a reklám szerint), hogy a hirdetett tejitalból származik a hang, ami annyira friss vagy tejes, hogy még a tehénbögés is benne van.

(5) *Újévi spórolás! Pelenka.hu. Vásárolj most...!*

Az abduktív következtetés alapja az a vélekedés, hogy új év elején spórolni akarunk. Ehhez kapcsolódik az az általános tapasztalat, miszerint kisgyermekes családoknak a pelenka az egyik legnagyobb kiadás.

(6) *Megfogadtad, hogy az idén több időt szánsz magadra? Vagy az otthonodra?*

Ismét egy az évkezdethez kapcsolódó vélekedés: mindenki megfogad valamit.

3.3. Második mintaelemzés

(7) Fájdalomcsillapító (Advil) reklámja

Az Advillal a kínzó fejfájás és a migrén nem ronthatja el a napodat, mert az Advil Ultra Forte lágy kapszula maximális erejével akár tíz perc alatt hatni kezd, és hatása akár nyolc órán át tart. Advil. Erősebb a fájdalomnál.

1. kép. A következtetés alapjául szolgáló eredmény illusztrálása

A reklámfilmben a hangzó szöveget vizuális érvek támasztják alá. A „*kínzó fejfájás és a migrén*” illusztrálása (1. kép) után azt is láthatjuk, ahogyan a korábban szenvedő emberek immár mosolyogva végzik azokat a tevékenységeket, amelyeket korábban a fejfájás akadályozott.

A reklámfilm mind verbálisan, mind vizuálisan követi az abduktív következtetési menetet (2. táblázat).

2. táblázat. Abduktív szerkezet a reklámban

Eredmény	Képek + „ <i>kínzó fejfájás és migrén</i> ”
Tétel	Hipotézis/premissza 1: A kínzó fejfájás és a migrén elrontja a napod. Hipotézis/premissza 2: Hogy ne rontsa el, fájdalomcsillapítót vesz be.
Eset	„ <i>Az Advillal ... nem ronthatja el a napod</i> ” + további bizonyítás: ok-okozat, enthüméma (dedukció)

Az eredmény jól látható a képsorban, de a narrátor nem hagyja találgatni a hallgatóságot, verbálisan közli, hogy amit látunk, az „*kínzó fejfájás és migrén*”. A képek ezért nem elsősorban a vélekedés alapját jelentő jeleknek tekinthetők, hanem inkább a példa azon válfájának, amelyet a perelmani kategorizáció illusztrációnak nevez (vö. Perelman–Olbrechts-Tyteca 1958: 471–88; Perelman 1982: 106–10).

Az eredmény alapján két hipotézis fogalmazható meg. Az első nyilvánvalóbb, hiszen a tapasztalat mellett a képi illusztráció is alátámasztja: a fejfájás, illetve a migrén elrontja az ember napját. A másik részben ebből következik, részben szintén az általános tapasztalatból: hogy ne rontsa el a fejfájás a napját, a legtöbb ember fájdalomcsillapítót vesz be. A két hipotézis közötti kapcsolatot az ok-okozati következtetés teremti meg, azaz a viszonyok érvforrásán alapul az érvelés. Az ok-okozati lánc: fejfájás kínoz → a fejfájás elrontaná a napunk → fájdalomcsillapítót veszünk be → a fejfájás megszűnik → mégsem rontja el a napunk. A megelőzésre vonatkozó cselekvés ún. teleologikus (céloksági) érv, amely megfelel a tanácsadó beszéd speciális érvforrásának, a hasznosságnak is.

Az eset pedig, hogy ha a reklámozott fájdalomcsillapítót vesszük be, biztosan nem rontja el („*nem ronthatja el*”) a napunkat a fejfájás. A verbális közlést itt is megerősíti a vizuális példa (illusztráció).

Azt az esetet, hogy pont a reklámozott fájdalomcsillapító a megfelelő (a reklám állítása szerint), további deduktív és induktív bizonyíték támasztja alá. Induktív bizonyíték a vizuális példa, hiszen a videóban szereplő emberek láthatóan elmúlt a fejfájásuk. A deduktív bizonyíték pedig a következő két tagmondat: „*mert az Advil Ultra Forte lágy kapszula maximális erejével akár tíz perc alatt hatni kezd, és hatása akár nyolc órán át tart.*” Enthüméma, mivel a teljes gondolatmenet helyreállítását a hallgatóra hagyja,

és valószínűsége alapul, ahogy azt az „akár” partikula is jelzi. A maximális erő (a feliratban: „*vény nélkül kapható maximális ibuprofen tartalommal*”), a tíz perc és a nyolc órán át tartó hatás az ún. művészetén kívülről származó bizonyítékok közé tartoznak (vö. Arisztotelész 1999), azaz olyan adatok, amelyeket nem a szónok (jelen esetben a reklám alkotója) hoz létre, csak felhasználja őket.

3.4. A „diagnosztika” reklámok

Az általam diagnosztika reklámoknak elnevezett típusban az abdukció már a reklámfilm szerkezetében tetten érhető. Először az eredményt látjuk, halljuk, ebből a reklám felállít egy tételt (hipotézist), majd következik az eset, amelyben a reklámozott termék a megoldás (a gyógymód) az eredményben megfigyelhető problémára.

A szemiotika alapjai a régi orvosi gyakorlatból, illetve orvosi értekezésekből nőttek ki (Sebeok–Sebeok 1990: 51). És valóban az orvos a detektívhez hasonlóan abduktívan kezdi a betegség diagnosztizálását: megfigyeli a tüneteket (eredmény), majd hipotézist állít fel a kór természetére vonatkozóan (tétel), végül a hipotézis alapján célirányos vizsgálatokkal megerősíti vagy elveti a hipotézist. Időnként a konkrét tüneteken kívüli jelek is segíthetik a diagnózist, saját példám, amikor a gyermekorvos abból tudta megerősíteni a gyermekem betegségének diagnózisát, hogy megkérdezte, melyik óvodába jár a gyerek, mivel az adott óvodában több olyan eset is előfordult.

A reklámok természetesen fiktív diagnózisból indulnak ki. A (7) példában is az orvosi diagnózis és kezelés imitációját láthattuk: a videóban bemutatott emberek arckifejezéséből, viselkedéséből következtetni lehet a problémájukra: erős fejfájás, ebből felállítható a hipotézis (meg kell szüntetni, hogy ne rontsa el az egész napot), majd a kezelés: a reklámozott gyógyszer használata. Most tekintsünk el attól, hogy orvosi szempontból a fejfájás önmagában csak egy tünet, nem a diagnózis, és a fájdalomcsillapító csak tüneti kezelés! Talán nem véletlen, hogy ebben a típusban sok gyógyhatású készítményt hirdető reklámot találunk.

Megjegyzendő, hogy a tudományos kutatás is hasonló abduktív mintát követ. Gondoljunk csak a tanulmányok, disszertációk általános felépítésére!

További példák:

(8) *Ez voltam én. Korábban. Fogínyvérzés...*

Az idézet egy fogkrémreklámból való, amelynek a szerkezete nagy hasonlóságot mutat a (7) példában bemutatott rekláméval. A „korábban” megjegyzés

mutatja, hogy a szereplő már megtalálta a gyógymódot a problémájára, természetesen a kínált termékben.

(9) *Nem jön álom a szemedre? Válaszd a...*

A retorikai kérdéssel kezdődő reklám tulajdonképpen egy abduktív enthüzmémát alkot. A célközönsége (partikuláris hallgatóság vö. Perelman 1982: 17–20) nyilván igennel válaszol a kérdésre. A hipotézis azonban implicit (kb. álmatlanságban szenvedsz, amely kezelést igényel). A kérdést rögtön az eset, azaz a reklámozott altató dicsérete követi.

(10) *A náthás orrdugulás nem állhat a kihívások útjába.*

Az eredmény az orrdugulás, a hipotézis, hogy ez a kihívások útjába áll, az eset a reklámozott orrspray, amely megoldja a problémát.

(11) *Torokgyulladás. A legváratlanabb helyzetben is lecsaphat.*

Szerkezetében szintén nagyon hasonló a (7)-ben és a (8)-ban bemutatott példákhoz. Vizuális jelekből (a szereplő egy előadás közönségében ülve a torkához nyúl, az arckifejezése fájdalmat tükröz) történik a tétel felállítása („torokgyulladás”), majd az eset, azaz a kezelés.

(12) *Éjszakai riadó? Jóindulatú prosztatamegnagyobbodás okozta nyomás?*

A két mondatban egyben fogalmazzák meg az eredményt (éjszakai riadó, nyomás) és a tételt (prostatamegnagyobbodás). Majd ebből levonják az esetre vonatkozó következtetést, hogy a hirdetett gyógyszert kell szedni.

Megjelenik az ok-okozati viszony érvforrására történő hivatkozás („okozta”) és az analógia is. Ez utóbbi a reklám képsorában rejlik, ahol tűzoltókat látunk munka közben, és az egyiküknek a tömlőjéből csak gyengén áramlik a víz, mert egy másik tűzoltó rálép a tömlőre.

(13) *Egy kis esti kikapcsolás, de hogy ez a bőrömön is látsszon, azt már nem!*

Az arckrém reklámozó videó abból az implicit premisszából indul ki, hogy az esti kikapcsolódás károsítja az bőrt. A másik implicit premissza, hogy ezt valamiképp el kell kerülni. Mindkettő abduktív következtetés eredménye, az általános tapasztalaton alapszik.

3.5. Néhány ellenpélda

A vizsgált reklámfilmek között voltak olyanok, amelyeknek az érvelésében nem találtam feltételezésekre épülő következtetést, és a felépítésük sem volt abduktív.

A következő példák érvelésében deduktív menetet láthatunk.

(14) *A természetnek hatalmas ereje van, különösen, ha fájdalomról van szó.*

A gyulladáscsökkentő kenőcsöt hirdető videó tételből indul ki, érvelése szillogisztikus. A fenti tételmondatot követi a kenőcs természetes hatóanyagainak felsorolása, majd a következtetés levonása, mely szerint az adott készítmény hatékonyan csökkenti a gyulladást és a fájdalmat.

(15) *Mindig szuper akciók az Aldi piactéren*

Szintén tételből indul ki a fenti reklám, majd a tételt több példával (retorikai indukció) bizonyítja.

Más reklámok több példára vagy összehasonlításra épülnek, vagyis az induktív menetet követik.

(16) *Ez bizony most velem jön. (...) Mi ez? (...) Annyira jó!*

A fenti mondatokat egy textilöblítőt reklámozó kisfilm szereplői mondják, miközben egy takaróba burkolódnak, illetve szagolgatják azt. A látvány, a szereplők nem verbális jelei és a mondataik együtt multimediális példának tekinthetők, amelyekre az induktív bizonyítás épül.

(17) *A szilvakék égbolt. A ropogós falevelek. ...*

Ezek egy gyorsétteremlánc szilvás-fahéjas pitéjét hirdető reklámnak az első mondatai, amelyek elhangzása közben a sütemény ropogós külsejét, illetve a szilvás töltelékét látjuk. A reklám a hasonlóságokra épül, olyan érzékszervi tulajdonságokkal jellemzik az őszt, amilyenekkel a hirdető szerint a termék is rendelkezik. Mind a nyelvi, mind a (mozgó)képi megformálás, mind az aláfestő zene a csábítás eszközével él, hogy kíváncsabbá tegye a szóban forgó édességet. A csábítás az ún. mellékutas meggyőzés egyik módja (Pratkanis–Aronson 2012: 93–152). Az érzelmek keltése (jelen esetben a vágyé) a logika szerint érvelési hiba, a retorikában azonban a meggyőzés

egyik elfogadott módja (pathosz), amennyiben nem tisztességtelen szándékkal alkalmazzák.

4. Következtetések

A 3. pontban 17 reklámfilm elemzésének eredményeit ismertettem. Két, általam kiválasztott, az abduktív következtetési/érvelési modell szempontjából prototipikus esetben (első és második mintaelemzés) a teljes elemzést bemutattam, a többi reklámfilmből pedig a vizsgálat szempontjából releváns részleteket emeltem ki.

A vizsgált reklámfilmek 67%-a (25/37) tartalmazott abduktív jellegű következtetést, tehát az a kiinduló hipotézisem, hogy minden reklámfilm tartalmaz feltételezésen alapuló következtetést/érvelést, nem igazolódott. Viszont ennek a viszonylag kis korpusznak az elemzése megmutatta, hogy az abdukció markánsan jelen van a reklámok érvelésében.

A második hipotézis, mely szerint a reklámfilmek inkább szerkezetükben imitálják az abduktív következtetési modellt, beigazolódott. Kétféle imitációt különböztettem meg: a nyomozást és a diagnózist imitáló reklámfilmeket. A kettő között nincs nagyon jelentős eltérés, hiszen mindkettő az abduktív következtetési modellt követi. A nyomozó reklámokban különböző jelekből, külső körülményekből származtak a szereplők vagy a narrátor vélekedései, majd ezekből jutott el a gondolatmenet a reklámozott termék hasznosságáig. A diagnosztika reklámokban transzparensabb volt az abduktív felépítés, ezek a videók közvetlenebb úton jutottak az eredménytől a termékig. Általában valamilyen probléma diagnosztizálása történt először, amelyre a termék kínált megoldást. A diagnosztika típus a gyógyszerek és kozmetikai termékek reklámjait jellemezte a mintában.

A retorikai bizonyításban, így a reklámok esetében sincsenek teljesen tisztán csak deduktív, induktív vagy abduktív menetű érvelések. A jelekből kiinduló, illetve a példákra épülő érvelés az abdukció és az induktió közelségére mutat rá, hiszen a teljes induktióval ellentétben a néhány példára épülő retorikai induktió esetében a vélekedés is szerepet kap.

Az enthüméma valószínű premisszái pedig a retorikai dedukció, illetve abdukció között teremtenek kapcsolatot.

Szakirodalom

Adamik Tamás 2002. A példa és az enthüméma Arisztotelész szerint. In: A. Jászó Anna – L. Aczél Petra (szerk.): *A klasszikus retorikai bizonyítás*. Trezor Kiadó. Budapest. 15–27.

- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika. Argumentáció és stílus*. Holnap Kiadó. Budapest.
- Aristotelész 1979. Első analitika. In: Aristotelész: *Organon*. 1. köt. (Filozófiai írók tára. Új folyam, 35) Akadémiai Kiadó. Budapest. 119–380.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Telosz Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság – Liceum Kiadó. Budapest–Eger.
- Balázs Géza 2008a. Az abdukció a modern nyelvtudományban, valamint igazolása Mikszáth Kálmán Új Zrínyiászában. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság – Liceum Kiadó. Budapest–Eger. 38–51.
- Balázs Géza 2008b. Az abdukció. A megszervezett (öröklött?) helyes vélekedés, következtetés. In: Déri Balázs (szerk.): *Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*. L'Harmattan–ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Budapest. 31–37.
- Balázs Géza 2021a, Mi születik velünk? Velünkszületettség: nyelv, gyermekfolklor. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 1/87–98.
<https://doi.org/10.31074/gyntf.2021.1.87.98>
- Balázs Géza 2021b. Mi lett volna, ha...? A találgatási ösztön és a történelem. *Korunk* 2021/8. (augusztus) 116–20.
- Bencze Lóránt 2008. Az abdukcióról – antropológiai nyelvészeti szempontból. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság – Liceum Kiadó. Budapest–Eger. 28–37.
- Blutman László 2019. Bűntény és logika: három tévhit Sherlock Holmes gondolkodásáról. *Jogelméleti Szemle* 1/3–21. <https://doi.org/10.59558/jesz.2019.1.3>
- Chiasson, Phyllis 2001a. Abduction as an Aspect of Retroduction. In: Bergman, M., Queiroz, J. (eds.) *The Commens Encyclopedia. The Digital Encyclopedia of Peirce Studies. New Edition*. <http://www.commens.org/encyclopedia/article/chiasson-phyllis-abduction-aspect-retroduction>. (Letöltés: 2023. 09. 07.)
- Chiasson, Phyllis. 2001b. The Role of Optimism in Abduction. In: Bergman, M., Queiroz, J. (eds.) *The Commens Encyclopedia. The Digital Encyclopedia of Peirce Studies. New Edition*. <http://www.commens.org/encyclopedia/article/chiasson-phyllis-role-optimism-abduction> (Letöltés: 2023. 09. 07.)
- Cooper, Martha 1989. *Analyzing Public Discourse*. Waveland Press. Prospect Heights.
- Corbett, Edward P. J. (ed.) 1969. *Rhetorical Analyses of Literary Works*. Oxford University Press, New York – London – Toronto. <https://archive.org/details/rhetoricalanalys00corb/mode/2up> (Letöltés: 2024. 07. 25.)
- G. Havas Katalin 2002. *Arisztotelésztől napjainkig. Logika vagy logikák?* Szent István Társulat – Argumentum Kiadó. Budapest.
- Grice, Herbert Paul 2011. Társalgás és logika. Ford.: Márton Miklós. In: Uő: *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat Kiadó. Budapest. 27–42.

- Hansen, Kaj Børge 1996. *Applied Logic*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philosophica Upsaliensia 3.) Coronet Books Inc. Uppsala.
- Hévizi Ottó 2020. *Diaphoron. Különbözés. Rendhagyó tekintés a filozófia terébe*. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634545712>
- Hévizi Ottó 2021. *Teóriák stílusai*. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634546511>
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentésmélet*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Lócsi Tamás 2022. A retorikai elemzés terei. In: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa – Bóna Judit (szerk.): *Gondolkodni és beszélni – az anyanyelv-elsajátítástól a retorikáig*. Mediacom Kiadó Kft. Budapest. 215–28.
- Margitay Tihamér 2007. *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. 2. jav., bőv. kiadás. Typotex Kiadó. Budapest.
- Nemesi Attila László 2008. Abdukció és implikátúra: az informális következtetések logikája. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó. Budapest–Eger. 52–64.
- Peirce, Charles Sanders 1931. Kinds of Reasoning. In: Peirce, C. S. *The Collected Papers*. Vol. 1. *Principles of Philosophy*. <https://www.textlog.de/4224.html> (Leöltés: 2023. 09. 07.)
- Peirce, Charles Sanders 1958. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. 7. *Science and Philosophy*. Harvard University Press. Cambridge.
- Perelman, Chaïm 1982. *The Realm of Rhetoric*. University of Notre Dame Press. Notre Dame.
- Perelman, Chaïm – Olbrechts-Tyteca, Lucie 1958. *Traité de l'argumentation, la nouvelle rhétorique*. Presses Universitaires de France. Paris.
- Petőfi S. János 2008. Az abdukció szerepe a „face to face” kommunikációban és a szöveginterpretációban. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó. Budapest–Eger. 15–9.
- Pölcz Ádám 2021. A mesei talányok (enigmák) retorikai-szemiotikai megközelítése. In: Lócsi Tamás – Pölcz Ádám (szerk.): *Nyelv, irodalom, nevelés. Mese és nevelés*. Interkulturális Kutatások Kft. – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – ELTE Tanító- és Óvóképző Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Budapest. 81–92.
- Pratkanis, Anthony R. – Aronson, Elliot 1992. *A rábeszélőgépj. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Ab Ovo Kiadó. Budapest.
- Sántha Kálmán 2020. Abdukció a kvalitatív tartomelemzésben. *Neveléstudomány* 2/26–36. <https://doi.org/10.21549/NTNY.29.2020.2.2>
- Sebeok, Thomas A., Sebeok, Jean Umiker 1990. *Ismeri a módszeremet? Avagy: a mesterdetektív logikája*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Források

- Reklámgyűjtő 2023. január 02. RTL-reklám-válogatás. <https://www.youtube.com/watch?v=NcWGtx0IOPs&list=PLCABirVPwykZ4RycwN3ZT1TCbjPHzEtUX&index=1> (Letöltés: 2023. 09. 07.)
- Reklámgyűjtő 2023. január 03. TV2-reklám-válogatás. <https://www.youtube.com/watch?v=U064P72p5gY&list=PLCABirVPwykZ4RycwN3ZT1TCbjPHzEtUX&index=2> (Letöltés: 2023. 09. 07.)

Lócsi Tamás
egyetemi adjunktus
ELTE Tanító- és Óvóképző Kar
Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék
E-mail: lozsi.tamas@tok.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-0773-5283>

Abstract

LÓCSI, TAMÁS

ABDUCTIVE REASONING IN COMMERCIALS

Logic tradition differentiates two kinds of inferences: deduction and induction. In 1866 the American logician Charles S. Peirce (1931) introduced a third way of inference, abduction.

This study presents the results of a rhetorical analysis of a corpus of advertising films. Based on these results, it primarily demonstrates the practical application of abductive reasoning. The abductive reasoning scheme and argumentation based on assumptions can be found in most of the commercials. In many cases, the examples or enthymemes are also based on assumptions, i.e. abduction precedes induction and/or abduction, at least implicitly.

Keywords: abduction, rhetorical analysis, commercials, persuasion, argumentative pattern

A MAGYARORSZÁGI NÉMET GYERMEKIRODALOM

Kivonat

A jelen dolgozat a magyarországi német nemzetiség gyermekirodalmát mutatja be történeti fejlődésében, az elmúlt 45 év távlatából, amikor újra megjelentek a magyarországi német írók és költők német nyelvű, gyermekeknek szóló művei. Emellett kiválasztott művek elemzésén keresztül felvázolja a magyarországi német nyelvű gyermekirodalom mai helyzetét. E művek recepcióját meghatározza a magyarországi német családok nagy fokú nyelvvesztése, amelynek következtében a német nyelv kiszorult a családi életből, így a hagyományos német gyermekirodalommal elsősorban az oktatási, nevelési intézményekben találkozhatnak a gyerekek. A magyarországi németek hagyományos anyanyelve a helyi nyelvjárássok voltak, amelyek az utóbbi években írásos formában is megjelentek egyes irodalmi művekben. A tanulmány szerzői röviden felvázolják a magyarországi német gyermekirodalom múltját és jelenét, különös figyelmet fordítva e művek nyelvi reprezentációjára és nyelvi változásaira.

Kulcsszavak: magyarországi németek, gyermekirodalom, köznyelv, nyelvjárás

1. A magyarországi német gyermekirodalom jelentősége, helye és szerepe

A magyarországi németek sorsa, akik legalább 300 éve élnek itt, ebben a hazában, soha nem volt egyszerű. Ma elmondhatjuk, hogy a családok kisebbségi nyelvet átörökítő funkciója túlnyomórészt megszakadt. A nyelvi erózió hosszú folyamata sok évszázad során alakult így. Már a II. világháború előtt is mutatkoztak jelei ennek a folyamatnak. A családok, főleg faluhelyen őrizték ugyan a helyi nyelvjárássokat, ám a hivatalos színtereken, ahogyan az oktatásban is, átmeneti jelenséggént kezelték a gyermekek németnyelvűségét, amit célszerű volt minél előbb a magyar nyelvre átváltani. Hiányoztak a fórumai, színterei, egy intézményi védőhálója a német nyelvnek a nyelvjárássok ápolására (Klein 2010). A világháborút követően, ami cezúrát jelentett a nyelvvesztés folyamatában, a hagyományos falusi közösségek megszüntetése, a családi paraszti gazdaságok felszámolása miatt a német helyi dialektusok tovább veszítettek jelentőségükből, hatókörükből. Másik oldalon viszont ezt a folyamatot tovább gyorsította az iskolarendszer, az intézményi háttér teljes hiánya. Mire az utóbbiak kiépültek, addigra a nyelvvesztés hatalmas méreteket öltött. Ma

egy fordított szituációnak lehetünk tanúi, míg a német nemzetiségi óvodák, iskolák és különböző intézmények segítik a hivatalos szférában a nyelv elsajátítását, addig a családi szférából szinte teljesen kiszorult a német nyelv, a német nyelvjárások. A gyermekek csupán 1%-a kezdi a nemzetiségi óvodát német anyanyelvi ismeretek birtokában (Klein 2007). Amikor az óvodai, iskolai német nyelvsajátításról beszélünk, akkor idegen-, illetve másodnyelv- vagy nemzetiséginyelv-elsajátításról kell beszélnünk.

A magyarországi német nyelvjárások sokfélék, korántsem beszélhetünk egységes nyelvjárásról. A török kiűzése után az első német telepesek az akkori Német-római Birodalom délnyugati, sváb területeiről érkeztek hazánkba, vagyis származásuk szerint „valódi” svábok voltak. De az eredeti származáshelyről, a Svábföldről érkezett első telepesek részben továbbvándoroltak kelet felé, részben a Bánát és Bácska vidékén felmorzsolódtak, beleolvadtak az utánuk jövő pfalzi, hesseni, bajor és más telepesek közé, és velük együtt egy új népcsoportot alkottak (Hutterer 1973 és URL 1). A magyarországi németek főbb települései és nyelvjárasterületei a Dunántúli-középhegység a Balaton-felvidékkel, ahol délnémet, bajor/középbajor és kis részben frank keverék nyelvjárásokat beszélnek; a Délnyugat-Dunántúl (Tolna, Baranya vármegye és Bácska), ahol főleg középnémet, frank, hesseni, pfalzi, keleti-frank, sváb és bajor keverék nyelvjárásokat találunk, valamint Nyugat-Magyarország, ahol főleg bajor/középbajor, ill. a szlovén–osztrák–magyar határ mentén délbajor, stájer nyelvjárásokkal találkozhatunk (Manherz URL 2). A nyelvjárások kutatása, grammatikai leírása a nagy elődök, Hutterer Miklós és Manherz Károly nyomán az elmúlt években is folytatódott¹.

¹ Földes, Csaba: Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz. In: Földes, Csaba (Hrsg.): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Erfurt: Gunter Narr Verlag, 2021. 85–119.; Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta: *Wie „gemischt“ ist die deutsche Minderheitensprache in Ungarn in der Gegenwart?* Germanistische Linguistik, 2023/260–262. 165–96; Márkus, Éva: *Der adnominale possessive Dativ im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny)*. Linguistische Treffen in Wrocław, Vol. 21, 2022 (I). <https://doi.org/10.23817/lingtreff.21-8>. 129–42.; Márkus, Éva: Die adnominale Possession im Dialekt von Deutschpilsen (Nagybörzsöny) – mit besonderem Augenmerk auf den possessiven Genitiv. In: Car, Milka – Leskovec, Andrea (Hgg.): *Zagreber Germanistische Beiträge* 31, 2022. 225–243. <https://doi.org/10.17234/ZGB.31.13>.; Márkus, Éva: Personal- und Sozialdeixis im Dialekt von Deutschpilsen. In: Haberland, Detlef – Szczek, Joanna (Hg.): *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik (ZMG)* 9. Wien: Praesens Verlag, 2023, 131–47. <https://doi.org/10.23783/21923043.2023>. Márkus, Éva – Baloghné Nagy, Gizella: Kettős tagadás a nagybörzsönyi német nyelvjárásban. *Magyar Nyelv*, 2024/1. 55–70. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2024.1.55>; Márkus, Éva: Die Movierung im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). In: Mostýn, Martin – Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Form und Funktion im linguistischen Kontext*. Ostrava: University of Ostrava, 2024. 93–110.

Mára kiépült az eltelt évtizedek során egy német nemzeti oktatási rendszer, amelynek részeként a gyerekek lehetőséget kapnak a gyermekirodalom megismerésére. Az iskolák polcain, a nyelvkönyvekben helyet kapnak a magyarországi német írók, költők gyermekművei. Hogy a kisebbségi identitás kialakításában a gyermekirodalomnak komoly szerepe van, nem kétséges, de ezen túl elősegíti a nyelvi ismeretek fejlődését, a személyiség pozitív alakítását.

Persze fontos kérdés a mai német gyermekirodalom bősége és magas színvonala mellett, hogy miért is van szükség e színes, minden igényt lefedni képes irodalom mellett egy speciálisan magyarországi német gyermekirodalomra. A német nyelvű országok gyermekirodalma, amit a németet anyanyelvként beszélő gyermekek számára írtak a korhatárok felfelé tolásával (a kisebb gyermekeknek szóló műveket idősebb gyermekek számára adni a nyelvismeret fáziskésése miatt) alkalmas lehet a hazai gyermekek számára is. Azonban ezek nyomán nem alakulhatnak ki a speciális, Magyarország-hoz, a magyarországi németiséghez fűződő ismeretek. Más szókinccsel, nyelvi eszközökkel találkozhat egy gyermek egy magyarországi német művész tollából, nemcsak a speciális nyelvi fordulatokra gondolva – amelyekben a magyar-német kétnyelvűség-kultúrájúság tükröződik –, hanem az egyszerűbb szóhasználatra, a német nyelvben jobban ismert, általában elterjedtebb szavak használatára. Ezenkívül nem feledkezhetünk el a német köznyelven íródott művek mellett a magyarországi németek eredeti nyelvén, a nyelvjárársban íródott alkotásokról sem. Ez a nyelvi kettősség különösen az utóbbi évekre jellemző.

2. Szerzők és művek

1980-ban jelent meg egy, a magyarországi szerzők műveiből összeállított német nyelvű gyermekirodalmi antológia *Igele-Bigele (Süni-büni)* címmel. Az antológiát Koch Valéria szerkesztette. A *Neue Zeitung* gyermek és ifjúsági oldalai után végre egy nagyobb lélegzetű összefoglaló műben jelenhettek meg a gyermekeknek szánt német nyelvű művek. A kötet – ahogyan azt Szende Béla az utószóban írja – komoly könyv, de sok-sok humorral. Az antológia 51 novellát és verset tartalmaz. Több mint 40 év távlatából ma is élő, olvasásra biztató verseket és novellákat ismerhetünk meg, melyek nem mindegyike tudja azért megszólítani a gyermeki olvasóközönséget. A kötetről és keletkezés-történetéről lásd Kerekes Gábor (2024) részletes tanulmányát.

A legtöbb alkotás a fiatalságról mint eltűnt korról szól, nosztalgiával vagy fájdalommal visszahozva ezt a kort, mint Koch Valéria *Jugend (Fiatalság)*,

Das Land Nirgendwo (Seholsincsország), Perlen (Gyöngyök) és Georg Fáth *Mein Ahnerl (Nagymamám)* művei, vagy éppen intő, nevelő módon, mint ezt Rittinger Engelbert *Die heutige Jugend (A mai fiatalok), Verschiedene Verhältnisse (Eltérő viszonyok)* alkotási teszik. Számos versben téma az édesanya, akire a szerzők ifjúkoruk nosztalgiájával, vágyódásával gondolnak vissza: Thomann: *Meine Oma (Nagymamám)*, Valeria Koch: *Meiner Mutter Lobgesang (Édesanyám dicsérete)*, Georg Fath: *Mutter (Anyá)*. Gyakran a természetről, az évszakokról, a pipacsról vagy egy pillangóról szólnak az alkotások: Fáth György: *Kinderfrühling (Gyermektavas)*, *Im Walde (Az erdőben)*, Koch Valéria: *Klatschmohn-Chanson (Pipacssanzon)*, Nelu Bradean-Ebinger: *Bald (Nemsokára)*, *September (Szeptember)*, Valentin Pintz: *Das Kind und der Schmetterling (A gyermek és a pillangó)*, Áts Erika: *Kältezauber (Hidegvarázs)*. Néhány magyarországi német költő a fiatal olvasókat igyekszik nevelni, mint Franz Zeltner, aki a felelősségre hívja fel a figyelmet a közlekedésben vagy Engelbert Rittinger *Verschiedene Verhältnisse (Különböző viszonyok)* című verse. A novellák között találunk meséket, mindenekelőtt Wittmann Györgytől *Der Weinbergkönig (A szőlőhegykirály)* címmel, amely a népmesei hagyományokat követi, de azokat továbbfejleszti a mese a mesében módon vezetve el az olvasót a csodák birodalmába, vagy a *Fastnacht im Warenhaus (Farsang éjszakáján az áruházban)* című modern mese, melyben a játékok kelnek életre.

Fiataloknak szólnak Fischer Ludwig novellái, amelyekben egy szegény sorsú fiú, Pepl életét és első szerelmét ismerhetik meg az olvasók. A versekben elbeszélte történetek, találós kérdések, amelyek a gyermekek érdeklődésének, ismereteinek felelnek meg, sok humorral és igényességgel íródtak, és mint az igazi klasszikusok az évek múltával egyre értékesebbé válnak, csírájukban egy igazi magyarországi német gyermekirodalom ígéretét hordozva. Áts Erika *Träume (Álmok)* című versében a lányok és a fiúk álmaiba nyer bepillantást az olvasó, vagy a találós kérdés formában megírt *Allerlei (Mindenféle)*, ahol egy vidám mutatványos forgatagba invitálja a gyerekeket. A *Wundertorte (Csodatorta)* című versében egy születésnap csodáit ismerhetjük meg humorosan, remek nyelvi eszközök segítségével, képies formában, ami szinte csábít a mű illusztrációjára. A nem mindennapi költői képek teszik eredetivé, a gyermekirodalom megunhatatlan „csemegejévé” a verset, és különösen jól fogyaszthatóvá azok a magyar-német kultúrkörből származó szóképek, amelyek mintegy a magyarországi németek kettősnyelvűségét és -kultúrájúságát manifesztálják, mint például a *Leckwarprinz (Lekvárherceg)*, a magyar gyermekek nagy-nagy élvezetére. Humorba rejtett nevelő szándékkal, mosolygattatva ismerjük meg a törpe és a gomba történetét ugyancsak Áts Erika tollából (*Zu spät! – Túl késő!*).

A kicsiknek szól összekötve a mozgást az énekléssel és szavakkal a *Beim Nähen zu singen* (Varrás közben énekelni) című versike, amelyet a legkisebbeknek ajánlunk meghallgatásra és közös éneklésre. Az álom, az elalvás fontos szerepet játszik a gyermekek, főleg a kisebbek életében, nem véletlen, ha egy gyermekirodalmi antológiában is ez a tematika több versben megismétlődik. A német gyermekirodalomban ismert ember, aki a holdon él (*Der Mann im Mond*) a magyarországi, német nyelven olvasó gyermekeket is elvarázsolja Koch Valéria azonos című versében. Az antológia Weöres Sándornak, a magyar gyermekirodalom kiemelkedő alkotója *Száncsengő* című versének hommage-t tartalmazza Áts Erika tollából *Winterwalzer für Sándor Weöres* címmel (*Téli keringő Weöres Sándornak*). A kötet címadó versikéje egy süni-bünit varázsol Áts Erika tollából az olvasó elé. Mindezt humorosan, költői képekkel, a gyermekek számára élvezetesen. Ez a vers ihlette a kötet illusztrátorát és a fedőlap tervezőjét, Lux Antalt is.

A kötet számos témán és koron ível át, és foglalja össze azt, amit a magyarországi német gyermekirodalom a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején be tudott mutatni. Nem kis teljesítmény szinte a semmiből, mintegy a bűvészkalapból elővarázsolni ezt az antológiát. Az antológia tartalmaz versikéket a legkisebb, még olvasni nem tudó gyermekek számára (Áts Erika: *Beim Nähen zu singen*) de tovább vezet az ifjúság számára szóló novel-lák (Ludwig Fischer: *Rita*) és versek (Koch Valéria, Nelu Bradean-Ebinger egyes művei) felé. Az antológia témaválasztása már csak a célközönség eltérő igényei, ismeretei miatt is igen tág. Jelen van benne a múlt (*Mein Ahnerl – Nagymamám, Ahnerls Lied – Nagyanya dala, Verschiedene Verhältnisse – Különböző viszonyok, Von der Weinlese beim Großvater – Szüret a nagyapánál* stb.), a letűnt, az ifjúként megélt életmód, amelyre nosztalgiával, szép emlékként gondolnak vissza a szerzők, de már itt vannak azok a versek, novel-lák, amelyek a gyermekek új valóságát, a megváltozott realitást helyezik a fókuszba, így az antológia a tematikájában sok évtizedet átölel.

Daczi Margit, Klein Ágnes és Zrinyi Andrea *Lies mit! Denk mit! Ungarndeutsche Autoren im Unterricht* című szöveg- és feladatgyűjteményének utolsó fejezete a magyarországi német gyermekirodalomnak biztosít helyet. Az *Igele-Bigele* című antológiában megismert szerzőkön, mint Áts Erika, Koch Valéria, Fáth Györgyön kívül egy új szerző is megjelenik a szöveggyűjtemény *Der Kindheit Sparherdwärme* című fejezetében, aki a 2001-ben megjelent szöveg- és feladatgyűjtemény előtt már jelentős elismeréseket szerzett, és azóta is a magyarországi német gyermekirodalom legtermékenyebb szerzője több önálló kötettel, számos hazai és külföldi elismeréssel. Josef Michaelis *Zauberhut (Varázscilinder)* című önálló kötete 1991-ben

jelent meg, és a már feledésbe merülő magyarországi német gyermekirodalomra irányította újra a figyelmet. A szerző művének átütő sikerét bizonyítja a kötet számos kiadása és műveinek magyar nyelvű fordítása is, ami azt igazolja, hogy Magyarországon lehetséges, és igény is van német nyelvű, jó színvonalú gyermekirodalomra. A könyv előszavában Wolfart János hangsúlyozza, hogy „gazdag ez a könyv információkban – de még gazdagabb érzelmekben” (Michaelis 1991: 6). Valóban rátalálunk a gyermekversek gazdag repertoárjára, a mondókákra, a kiszámolókra, nyelvtörőkre, altatókra, lírai formában megörökített versikékre, melyek a természeti jelenségeket hozzák a gyermekek közelébe szemléletesen kalligrammok formájában *Tropfen* (Cseppek), *Winter* (Tél). Külön fejezetet szán a szerző az állatoknak a verseiben, elbeszéléseiben. Az érdeklődő kis olvasók számára megelevenednek az állatok, cselekszenek, beszélnek, a színes képet kiegészítik a gyermekek által kedvelt hangutánzó szavak: *Tierkonzert* (Állatkoncert), *Tierische Gewohnheiten* (Állati szokások) stb.

A kötet a lírai alkotások mellett epikai műveket is tartalmaz. Az állatmesékben állatok a főszereplők, akiket a szerző felruház emberi tulajdonságokkal (szerelem, csalfaság, butaság, hiúság stb.) A *Der Hirsch und der Wolf* (A szarvas és a farkas) és a *Das Igelmädchen* (A sünikislány) a gyermekek számára vonzó, de tilos cselekedeteket hajtanak végre, például iskolakerülést (*Der Elefant und die Kobra – Az elefánt és a kobra*). A mesékben győz a morál, az erkölcsi igazság, észrevétlenül nevelve a gyermekeket. A kötet végén két monda, a *Die Steinschnecken von Willand* (A villányi köcsigák) és *Der verlorene Schatz* (Az elveszett kincs) található, amelyek Somberekhez és Villányhoz kötődnek, a szerző szívének két kedves településhez. Megtudjuk, hogyan keletkeztek a villányi köcsigák, és hogy a nánai pince a török időből származó kincset rejt. A két történet a mondák előadásmódjának megfelelően rövid, mondatszerkezetű egyszerű. Az elveszett kincs a földrajzi helye és a Villányban megtalálható csigák révén kötődik a valósághoz. A magyarországi németek számára fontos a mondakincs, ahogyan a többi nép számára is, hiszen ezeken keresztül több dimenzióban kötődéseket lehet kialakítani.

Ez utóbbi monda címét viseli Michaelis 2008-ban megjelent kétnyelvű kötete, a *Der verlorene Schatz* (Az elveszett kincs), amely kilenc mesét és tizenöt mondát tartalmaz. Hogy a címadó monda kiválasztása több értelmezést is megengedhet, igazolja az első állatmese: *Das Lamm und der Esel* (A bárány meg a szamár). A báránynak nem tetszik a saját nyelve, a pacsirtákhoz hasonlóan szeretne beszélni, amire a szamár azt tanácsolja neki, hogy felejtse el a saját nyelvét. A bárány ezt meg is teszi, de az új nyelvet nem sikerül megtanulnia, a sajátját viszont elfelejti, így senkivel sem tud beszélni, míg újra meg nem tanulja a régi, az elfelejtett, lenézett nyelvet. Michaelis

(2008: 19) a következő sorokkal zárja a mesét: „Fontos mások nyelve és éneke, talán még szebb is az övénel, de mindenkinek a saját anyanyelve a legnagyobb kincse, olyan örökség, melyet akár örökre is el lehet veszíteni.” A mesék, amelyek német nyelven már megjelentek a *Zauberhut* című kötetben, itt két nyelven olvashatók. A két, már ismert, német nyelvű mondát számos, a környékről való mondával egészíti ki a szerző, melyeknek keretet ad a két említett monda. A könyv mondákat tartalmazó fejezete *A villányi kőcsigák* című mondával kezdődik és az *Elvesztett kincssel* végződik. Ezek fogják össze az újonnan megjelent mondákat (*Das Sterntal – A csillagvölgy, Der Einsiedler – A Remete, Der Türkenhügel – A Törökdomb* stb.). Michaelis mindkét nyelven képes élvezetesen, színesen elmesélni a történeteket. Mindkét kötetet gyermekrajzok illusztrálják.

Arnold Krisztina kötete *Volki und ihre Freunde (Felhőcske és barátai)* címmel 2019-ben jelent meg, a művek a fiatalabbaknak íródtak. Az állatvilág (*Wilde Tierwelt – Vad állatvilág, Haustiere – Háziállatok, Eine Frage – Egy kérdés*) és az otthon, a család témájával foglalkoznak: *Den Tisch decken (Asztalterítés), Unsere Familie (Családunk)*. Aranyos történettel ismerkedhetnek meg a gyerekek a *Hexenpanne (Boszorkánybaleset)* című versikében, amelyben egy boszorkányt érhető, talán legnagyobb szerencsétlenség következik be, elromlik a seprűje. Persze minden jól végződik, és megjavul a seprű, így a boszorkány újra repülhet, de addig is élvezik a gyerekek a történet humorát. A vers végi egyszerű rímek (aabb), amelyek szinte érezhetően összekapcsolják a verset a ritmussal, a zenével, változatossá, még élvezetesebbé teszik az olvasást, az előadást. A szerző verseinek egyszerű, modern szókincse alkalmassá teszi a verset a befogadásra a németül olvasó (hallgató) gyermekek számára. Egy epikai művet *Volki (Felhőcske)* címmel ismerhetünk meg, amely arra utal, hogy van ugyan előnye annak, ha nagyok vagyunk, de kicsinek lenni sokkal jobb, amint ezt a kis történet főhőse Volki (Felhőcske) is saját tapasztalatai árán megtanulja: „denn große Wolken gab es genug, doch es gab nur eine Wolki” (sok nagy felhő van ugyanis, de csak egyetlen Felhőcske).

Becker Róbert *Firlefanzen* (2023) című kötete gyermekverseket tartalmaz, olyanokat, amelyek nem feltétlenül kötődnek tematikusan a magyarországi németiséghez.

3. Gyermekversek, népmese és mondák német nyelvjárásban

A magyarországi német népi gyermekirodalomhoz kapcsolható mesék, mondákat, versek, dalok gyűjtése, mint Grete és Karl Horak a *Kinderlieder Reime und Spiele der Ungarndeutschen* (2014) című kötetében, már a két világháború között kezdetét vette. A kötet példaértékű, hiszen egyrészt az első és legtel-

jesebb országos gyűjtemény, továbbá ebben az időszakban még aktívan élt, virágzott, a gyermekek és felnőttek egyaránt hordozói voltak a gyermekkultúra ezen területének, még ma is alkalmazzák az oktatásban és nevelésben. Ezt a hagyományt folytatta pl. Wild Katalin és Metzler Regine *Hoppe, hoppe Reiter* (1979) című kötete. Napjainkban reneszánszát éli az egyes községekben a helyi nyelvjárásban összegyűjtött mondókák és versek megjelentetése. Számolva azzal a ténnyel, hogy bár a tradíció már csak a legidősebbek emlékezetében él, de a dalok, versek és mondókák még feljegyezhetők.

A *Kinderreime und Sprüche aus Werischwar* (Pilisvörösvári gyermekversek és mondókák) című kötetet Kerekes Gábor és Müller Márta szerkesztette. A gyermekverseket és mondókákat tartalmazó mű kéziratos nyelvjárási vers- és mondókaanyagra szorítkozik. A mondókákat három különböző formában találjuk a kötetben. Ezekről bővebben lásd Márkus (2018). A kötetről, valamint a népköltészeti alkotások és nyelvjárási adatok gyűjtéséről és a német tájnyelvi mondókák didaktikai jelentőségéről lásd Müller–Kerekes (2024). A mondókák és dalok szerepéről a nyelvelsajátításban lásd még Klein–Márkus (2024).

1984-ben Budapesten jelent meg az *Ördögcsúcs* (*Teufelsgipfel*) című mesekötet. Herger Ede palkonyai (Baranya megye) német nyelvű népmeséket gyűjtött benne össze. A gyűjtemény 2000-ben kétnyelvű (magyar és német) kiadásban is megjelent Pécsen, 20 mesét tartalmaz. Az *Ördögcsúcs* című kötet meséi általában falusi környezetben játszódnak, és a szegény emberek életéről szólnak, sokszor tréfával fűszerezve.

Karl Vargha és Rónai Béla *Der schlaue Bergmannsknappe. Märchen der Bergleute aus dem Komitat Baranya* címmel Budapesten adta közre 1973-ban a Baranya megyei bányászok meséit és mondáit. Ezekben a mesékben a föld alatti világ, a sziklák, a barlangok, a föld alatti vízfolyások és bányák a mesék helyszínei, melyeket gazdagon népesítenek be a fantázia szülte mesehősök. Bepillantást engednek a kemény bányászlétbe, bemutatják a gondokat, vágyakat, a megvívott harcokat és az örömeiket is.

Elli Zenker-Starzacher osztrák mesekutató a Vértes-hegység és a Bakony eldugott sváb falvaiban kutatott a XX. század első felében, népmeséket gyűjtött. Kutatásai eredményeként több mesekötet is megjelent Németországban, illetve Ausztriában. Az egyik, 1956-ban megjelent kötetet Erna Moser-Piffl illusztrálta. Mind az itt hallott régies nyelvjárás, mind az itt látott népviselet a régmúlt idők kincsét jelentette a bécsi hallgatónők számára. A kötet különlegessége, hogy nem csupán a meséket írja le Zenker-Starzacher, hanem a mesemondókat is részletesen bemutatja, mert így az élőszavas mesélés élményét kísérelte meg némiképp felidézni az olvasó számára. Meséltek neki gyerekek és idősek, férfiak és asszonyok, foglalkozásuk szerint cipész, éjjeli őr, kisbíró, bányász, szőlőcsősz és gyári munkás. Az 1956-ban megjelent kö-

tet, melynek címe *Es war einmal. Deutsche Märchen aus dem Schildgebirge und dem Buchenwald* (Egyszer volt, hol nem volt. Német mesék a Vértes-hegységből és a Bakonyból) összesen 30 mesét tartalmaz.

Több további gyűjteményes mesekötet is megjelent, amelyek a magyarországi németek népmesekincsét tartalmazzák. *A szomorúfűz gazdagsága* (*Reigöd vum Weidepam*) egy káni (Baranya vármegye) nyelvjárásban íródott, 2011-ben a Neue Zeitung Stiftung gondozásában megjelent 80 oldalas, 24 mesét tartalmazó mesekötet. A meséket Korb Angéla gyűjtötte a nagymamájától, Mathilde Geiskopftól. A könyv melléklete egy CD, amin az eredeti hangfelvételek hallgathatók meg. A kötet végén pár oldalas nyelvjárási szótár segíti a nyelvjárást nem beszélők számára a megértést. A jól ismert Grimm-mesék változatai, mint például a Piroska, nem csak nyelviileg igazodnak a magyar valósághoz, bár kétségtelenül ez a legfeltűnőbb, hiszen a kötet egyik meséjének címe: *Piroschka* (*Piroska*).

Ezzel ellentétben Arnold Krisztina (2019) *Wolki és barátai* című kötete mecseknádasdi (Észak-Baranya) dialektusban írt modern történeteket tartalmaz a gyermekek életének mindennapjaiból, mint pl. a saját szobáról. A szerző által köznyelvi német változatban írt rímek és mesék is találhatóak benne. A kötet egyediségét az adja, hogy a helyi (mecseknádasdi) nyelvjárást alkalmazza a gyermekek mindennapjait érintő modern témákban, jelezve, hogy nyelvjárásban is lehet kifejezni modern tartalmakat, lehet mai gyerekekhez szólni (*Mai Stuwe Faierwehr*).

A legújabb kötet Becker Róbert mesekönyve, amelyben saját gyerekkorának szederkényi nyelvjárásában egy olyan történetet mesél el, amelyet magyarországi német közösségekben, közösségekben meséltek. A 2004-ben megjelent kötet, amelynek címe *Ti Hausschlange* (*A házi kígyó*), egy régi mondára épül, amelyben egy kígyó egy házba költözik, bántani azonban nem szabad, mert az bajt hoz a lakókra. A történet középpontjában egy kislány, Anna áll, aki a kígyót megmenti és eteti. A szerző segítséget nyújt a mese megértéséhez egy weboldallal, amely az érdeklődőt német köznyelven kalauzolja a történeten át.

4. Összegzés

A magyarországi német irodalom gyerekcipőben jár, hiányoznak a terjedelmesebb alkotások, mint a meseregények, az ifjúsági regények. Talán nem véletlenül. Még ennél is jobban hiányzik egy ösztönző rendszer, ami a magyarországi német irodalmi élet művészeit támogatná a munkájukban, segítségükre lenne a művek tipográfiai, grafikailag színvonalas megjelenítésében. Ez utóbbi roppant fontos a gyermekek számára, és jelenleg igazán

szép, színes, a gyermekek érdeklődést felkeltő, számukra megjelenésében, ízlésvilágában a külföldi német gyermekirodalommal hasonló színvonalú kiadványok nem léteznek. Ne feledkezzünk meg ezeknek a műveknek a német nyelv elsajátításában játszott szerepéről sem, amit szintén korszerű, digitális eszközökkel is érdemes támogatni, a hagyományos, jól bevált módszerek mellett. A modern IKT-eszközök használata, a platformok, videók, hangfelvételek, hangoskönyvek lehetőséget adhatnak a versek, mesék továbbadására akár dialektusban is. A nyelvtanulást támogató digitális eszközökről lásd bővebben Móser–Szűts (2023).

Az irodalom egyike a kulturális emlékezés központi instanciáinak, biztosítja a kisebbségi nyelv folytonosságán túl annak szellemi, történelmi fennmaradását. Elősegíti egymás jobb megismerését, a klisék, előítéletek leépítését, a gyermekek a magyarországi németek történelmének jelentősebb fordulópontjaival, hagyományaival, kultúrájával is megismerkedhetnek. A fiatalabb korosztály számára nemcsak német köznyelven írnak, hanem az utóbbi években megjelentek a nyelvjárásban írt versek, mesék és történetek is. Nemcsak gyűjtemények a népköltészet területéről, hanem olyan művek, amelyek, ha az utolsó pillanatban is, igyekeznek a nyelvjárásokat visszahelyezni a köztudatba, rámutatva azok veszélyeztetettségére és vitathatatlan értékére.

Szakirodalom

- Arnold, Cristina, 2019. *Wolki und ihre Freunde. Gedichte und Reime, Märchen und Geschichten*. Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler Reihe Literatur Band 18. Budapest.
- Becker, Robert 2023. *Firlefanzen*. VUdAK Reihe Literatur Band 21. Budapest.
- Becker, Robert 2023. *Ti Hausschlange. E Kschicht em Leit un Zeit*. VUdAK. Budapest.
- Bús, Imre – Klein, Ágnes 2008. *Die Weitervererbung der Kinderkultur bei den Ungarndeutschen*. PTE IGYFK. Szekszárd.
- Daczi, Margit – Klein, Ágnes – Zrinyi, Andrea 2001. *Lies mit! Denk mit! Ungarndeutsche Autoren im Unterricht*. Grimm Kiadó. Szeged.
- Enzensberger, Hans Magnus (Hg.) 1961. *Allerleirauh. Viele schöne Kinderreime*. Frankfurt am Main.
- Földes, Csaba 2021. Aktuelle Dynamiken im Deutschen als Minderheitensprache: am Material ungarndeutscher Dialekte bairischer Provenienz. In: Földes, Csaba (Hrsg.): *Kontaktvarietäten des Deutschen im Ausland*. Gunter Narr Verlag. Erfurt. 85–119.
- Herger, Ede 2000. *Ördögcsúcs*. Veranda Kiadó. Pécs.
- Herger, Ede (Hg.) 1984. *Teufelsgriffel. Ungarndeutsche Volksmärchen für Kinder*. Gesammelt in Palgan/Palkonya (Kom. Branau) von Ede Herger. Tankönyvkiadó. Budapest.

- Hutterer Miklós 1973. A magyarországi német népcsoport. *Népi kultúra – népi társadalom* 7. Budapest. 93–117.
- Kerekes, Gábor 2024. Die Rolle und Bedeutung literarischer Texte für Kinder in der ungarndeutschen Literatur – Die ungarndeutsche Kinder-Anthologie *Igele-Bigele*. *Gyermekevelés Tudományos Folyóirat* 12/1: 154–70.
<https://doi.org/10.31074/gyntf.2024.1.154.170>
- Klein, Ágnes 2004. Literatur und Identität im Unterricht. Theoretische Überlegungen zum Entstehen des Kapitels „Der Kindheit Sparherdwärme“ im Buch „Lies mit! Denk mit! In: Schuth Johann (Hg.): *Literatur. Literaturvermittlung. Identität*. VUdAK. Budapest. 78–85.
- Klein Ágnes 2007. *Nyelv és kultúra. átörökítésük a magyarországi német nemzetiségi óvodákban*. PTE IGYFK. Szekszárd.
- Klein Ágnes 2010. Nyelvhasználat a két világháború között a Tolna megyei németek körében. In: Kurucz Rózsa (szerk.): *Wurzeln und Triebe I*. Német nemzetiség Tolna megyében. PTE IGYFK. 41–85.
- Klein Ágnes – Márkus Éva 2024. Mondókák és dalok a nyelvelsajátításban. *Magyar Nyelvőr* 480–96. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.4.480>
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta 2023. Wie „gemischt“ ist die deutsche Minderheitensprache in Ungarn in der Gegenwart? Germanistische Linguistik, 2023/260–262. 165–96. <https://doi.org/10.5771/9783487423531-165>
- Koch, Valeria (Hg.) 1980. *Igele-Bigele*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Márkus Éva 2018. Recenzió. Kerekes Gábor – Müller Márta (szerk.): *Kinderreime und Sprüche aus Werischwar* (Pilisvörösvári gyermekversek és mondókák). Zusammengestellt, transkribiert, übertragen, kommentiert und Vorwort von Gábor Kerekes, Márta Müller. Werischwar/Pilisvörösvár, 2017. *Gyermekevelés* 6/3: 199–201. <http://ojs.elte.hu/gyermekneveles/article/view/571/469> (Letöltés: 2020. 08. 09.)
- Márkus, Éva 2022. Der adnominale possessive Dativ im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). *Linguistische Treffen in Wrocław*, Vol. 21, 2022 (I). <https://doi.org/10.17234/ZGB.31.13>
- Márkus, Éva 2022. Die adnominale Possession im Dialekt von Deutschpilsen (Nagybörzsöny) – mit besonderem Augenmerk auf den possessiven Genitiv. In: Car, Milka – Leskovec, Andrea (Hgg.): *Zagreber Germanistische Beiträge* 31, 2022. 225–43. <https://doi.org/10.17234/ZGB.31.13>
- Márkus, Éva 2023. Personal- und Sozialdeixis im Dialekt von Deutschpilsen. In: Haberland, Detlef – Szczek, Joanna (Hg.): *Zeitschrift für Mitteleuropäische Germanistik* (ZMG) 9. Praesens Verlag. Wien. 131–147.
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v33i1.66>
- Márkus, Éva – Baloghné Nagy, Gizella 2024. Kettős tagadás a nagybörzsönyi német nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 55–70.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2024.1.55>
- Márkus, Éva 2024. Die Movierung im Dialekt von Deutschpilsen (ungarisch Nagybörzsöny). In: Mostýn, Martin – Vaňková, Lenka (Hrsg.): *Form und Funktion im*

- linguistischen Kontext*. University of Ostrava Ostrava. 93–110.
<https://doi.org/10.15452/FuFLing2023.07>
- Móser Anna – Szűts Zoltán 2023. A nyelvtanulást támogató digitális eszközök. *Magyar Nyelvőr* 164–85. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.164>
- Michaelis, Josef 1991. *Zauberhut*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Michaelis, Josef 2008. *Der verlorene Schatz. Az elveszett kincs*. J. Michaelis. Vilány.
- Müller Márta – Kerekes Gábor 2024. Magyarországi német népköltészeti alkotások megőrzése. Nyelvjárási mondókáskönyv lehetséges felhasználása a nemzetiségi nyelv és népismeret oktatásában. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 12/1: 102–18. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2024.1.102.118>
- Schuth, Johann – Korb, Angela (Hrsg.) 2011. *Reigöd vum Weidepam. Kaanr Vrzählstickr von Mathilde Geizskopf* (A szomorúfűz gazdagsága. Káni elbeszélések Mathilde Geizskopftól). Neue Zeitung Stiftung. Budapest.
- Vargha, Karl – Rónai, Béla 1973. *Der schlaue Bergmannsknappe. Märchen der Bergleute aus dem Komitat Baranya (Südungarn)*. Budapest.
- Zenker-Starzacher, Elli 1956. *Es war einmal. Deutsche Märchen aus dem Schildgebirge und dem Buchenwald*. Prodomo-Verlag. Wien.
- URL1. Hutterer Miklós 2008. A Vértes-hegységben levő Várgesztes német nyelvjárása. In: Hartdégen Sándor (szerk.): *Várgesztes*. Német Kisebbségi Önkormányzat. Várgesztes. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/vargesztes/pages/vg_22_a_vertes.htm
- URL2. Manherz Károly 2014. A magyarországi német dialektológiáról. *Magyar Nyelv* 1–16. <https://real.mtak.hu/18451/1/manherz14-1.pdf>

Klein Ágnes

habilitált egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem

Kultúratudományi Pedagógusképző és

Vidékfejlesztési Kar

Illyés Gyula Pedagógusképző Intézet

E-mail: klein.agnes@pte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-6108-1914>

Márkus Éva

habilitált egyetemi docens

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

Idegen Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: markus.eva@tok.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-3571-8472>

Abstract

KLEIN, ÁGNES – MÁRKUS, ÉVA

GERMAN LANGUAGE CHILDREN'S LITERATURE IN HUNGARY

The present work describes the historical development of German children's literature in Hungary, from the perspective of the past 45 years when German-language works for children by German writers and poets in Hungary were re-published. Furthermore, it provides an analysis of selected works to outline the current state of German-language children's literature in Hungary. The reception of these works is determined by the significant loss of the German language among Hungarian families, leading to the exclusion of German from family life. Consequently, traditional children's literature is predominantly encountered within educational institutions. The traditional mother tongues of the Germans in Hungary were the local dialects, which have also appeared in written form in recent years. The present study is an attempt by its authors to delineate the evolution of German children's literature in Hungary, with a particular focus on the linguistic representation of these works and the changes in their language.

Keywords: Hungarian Germans, children's literature, Standard German, dialect

EGY KOSZTOLÁNYI-REGÉNYALAK ÁBRÁZOLTSÁGA AZ *ARANYSÁRKÁNYBAN*

Kivonat

A regény tanár főszereplőjét érettségi előtt álló diákja a társaival megveri. Ennek a fiúnak a testi és lelki ábrázoltsági módozatát mutatja be a tanulmány. A testi és lelki megjelenítést a diákhöz tartozó cselekvésekkel (futás, kerékpározás), tárgyakkal (gőrcsös bot, pisztoly) való kapcsolatai egészítik ki. Ezeket az ábrázoltságokat algoritmikus elrendezés mutatja.

Kulcsszavak: ábrázolt tárgyiasság, R. Ingarden, redundancia, testi és lelki megjelenítés, cselekvések, tárgyak, algoritmikus elrendezés

1. A regényben egy bukott diák, Liszner Vilmos két hasonszőrű cimborájával megveri – „[...] ami Sárszegen nem is volt olyan nagy ritkaság” (XXIII: 523) – Novák Antal tanárt. A diákok bottal és bikacsökkel ütlegelik a férfit. A tanár meghasonlik, rádöbben az eddigi életfölfogása alapján végzett munkálkodása eredménytelenségére. Lelkiállapotát tovább rontja, hogy leányát szintén egy tanítvány megszökteti, ezt is a nevelésmódjának a csődjeként értelmezi. Végül pisztolylövessel menekül el a világból. A regény lélektani vonatkozásaival többen és bőven foglalkoztak, amint a kisvárosi-(kis) polgári élet- és társadalomábrázolásnak a műbe beszüremkedő világával is. A regényben az irodalomkritika – nem sokkal megjelenése után – az élet összevisszaságának és logikátlanságának megéreztetését látta Dóczy Jenő (1925: 57); a Kosztolányi-regények pesszimizmusát a nihilizmus végtelenségéig terjedőnek vélte Földi Mihály (1927: 177). Az elemzések rendre hasonló megállapításokat tesznek, nemritkán kitérve a korabeli társadalomábrázolás kapcsolataira (néhány példa: Baráth Ferenc 1938: 83–6; Kiss Ferenc 1965: 318; Bóka László 1961: 267 kk.; Sötér István 1966: 145–6; Szörényi László 1985: 98; Szegedy-Maszák Mihály 2010: 20–1). Az érettségin megbukott diák – aki egy fűszerboltos család gyermeke – regénybeli ábrázoltsága meglehetősen kevés figyelmet kapott. A fiú, Vilmos személyisége mint Novák tanár lélekzavarának közvetlen kiváltója közvetlenül vagy közvetve föltűnik a befejezés néhány mondatában is, bár a regény második felében már jobbára Novák tanár (álom)képzetében. A diák testi és lelki tulajdonságai állandó háttérrajzot adnak mindahhoz, ami a gimnázium tanárára jellemző. Ennek a háttérrajznak a vonásai nemcsak a regényalak ábrázoltságának föltárása szempontjából tarthatók fontosnak, hanem Kosztolányi Dezső írástechniká-

jának módja szempontjából is, hiszen a fiatal fiú ábrázoltságának jegyeiből a befogadónak, az olvasónak adódik lehetősége megítélni őt.

Az alábbiakban a szövegmondatok eleje nagy kezdőbetűs az idézetekben, a megszakitások és a bekezdések nincsenek jelölve; a fejezet- és lapszámok a kritikai kiadásra (Kosztolányi 2014) vonatkoznak.

2. Liszner Vilmos testalkatának ábrázolása közvetlen (írói közlésű, belső) és közvetett (az egyes regényszereplőktől való, külső) leírásokból, valamint a regényalak cselekvéseiből áll.

2.1. A regénymű a diákok versenyfutásával kezdődik, Liszner Vili nyer. A győzelmet külső megítélés szerint nem a kiváló technikájának köszönheti, hanem testi adottságának, illetőleg életkorának. Az egyik tanórai feleléskor Novák tanár *Óriásnak* és *Hústorony*nak csúfolja a magas fiút, akiről majd tanártársának, Fórisnak a verés után ezt mondja: „Csöndes, jó fiú volt az mindig. Csak kissé nehéz fölfogású” (XXV: 573); a diákot Ebeczky ügyvéd *vasgyúrónak* mondja majd (XXV: 573). Novák ugyanakkor töprengéseiben „[...] nem tudta eldönteni, hogy kit gyanúsítson. Egy harmadikos járt az eszében, kit kiállított s egy hatodikos, kit megszidott meg Liszner Vilmos, de az már nagy, komoly fiú, meglett ember” (XII: 311); vagyis felnőttként gondol a húszéves diákra. A regény megjelenésekor a nagykorúság még a huszonegyedik évnél kezdődött: „1. § Teljeskorúság a személy életkora 24. évének elteltével éretik el” (1877. XX. tc.), jóval újabb keletű rendelkezés csökkentette ezt: „1. § (1) Nagykorú az, aki huszadik életévét betöltötte” (10470/1945. /XI. 6./ ME rendelet). A tanároknak és másoknak a regényalakkal való viselkedése lényegében megfelel a nagykorúságra való vonatkozásnak. – Kosztolányi kétszer is közvetve mutatja Vili erejét: fél kézzel emeli a kerékpárját, amely akkor nem volt könnyű jármű.

Vili testi megjelenése	
Pusztán a <i>marhaerejével</i> bírta [a futamot].	I: 17
<i>Vili, ki a télen töltötte be huszadik évét, egy fejjel magasodott ki közülök.</i>	I: 19
– <i>Óriás</i> , – csúfolta Novák és végignézte – Achilles.	XI: 289
Csak a tudása is ekkora volna. <i>Hústorony</i> .	XI: 289
Vili most kiegyenesedett. Novák eléje állt. <i>Fél fejjel magasabb volt a tanítványa.</i>	XI: 289
– Ne tessék engem bosszantani – és <i>fenyegetően eléje feszült.</i>	XI: 291
Vili <i>fél kézzel emelte be kerékpárját.</i>	XIX: 435
Vili lábára állt. Megint <i>fél kezével vitte ki kerékpárját.</i>	XIX: 457

Vilivel kapcsolatosan számos helyzetben a külső szemlélők számára a FURÁS volt az egyik, sokak számára megfigyelhető vonása testi megjelenésekor.

Az efféle tényállasegyüttesek összefüggőségei természetesen az elképzelhető dolgok lehetséges világában léteznek. Iskolájának futóbajnoka volt, és nemcsak versenyen, más élethelyzetben is fut. A regény végén a sok év után róla is beszélő diáktársak is ezt említik („*Fut* még. Pesten is”), ebben jelképeség észlelhető, minthogy nagy valószínűséggel ő nem simult bele a kispolgári világba, mint az osztálytársak, Csajkás Tibor és Huszár Bandi, azaz (szerintük?) semmire sem vitte.

A regényalakhoz kapcsolódó FUTÁS mint fogalom az alábbi helyeken jelenik meg, a felsorolást indokolja, hogy más kapcsolat is mutatkozik a regényalak e mozgásformájával. Itt a NEM FUTÁS méltó a figyelemre, amelyet az alábbi algoritmikus elrendezés mutat. A NEM FUTÁS ugyanis viselkedési változást vált ki (hazudik egy versenyen).

– Rajta! Vili már *futott* (I: 17)

Liszner Vili nem-szépen *futott* (I: 17)

Két lélekzettel *futotta* a százat (I: 17)

Liszner Vili nem-szépen *futott*. Ha stílust akart teremteni, mindig elrontotta a futamot. Pusztán a marhaerejével bírta (I: 17)

Az előadások a nyolcadikban befejeződtek. Ami társadalmi élet volt még, az kizárólag a városerdőben központosult. Vili *futott*, Huszár Bandival és Petőfivel, a többiek nézték (XIII: 313).

A verseny oly meglepetést hozott, melyre senki se volt elkészülve. Vili *rosszul indult* [ti. a futásban], lemaradt már az előfutamban s a döntőbe nem is került belé. Huszár Bandi lett az első (XIII: 315).

Vili a neve hallatára *futni kezdett* a sötét fák felé, a bikacsökökkel (XV: 375)

Szerette volna eltépni, mint valami kellemetlent, a papír darabkáit szétszórni a levegőben, aztán elszaladni innen, *futni-futni*. *Futni* még mindig jól tudott (XXVI: 587).

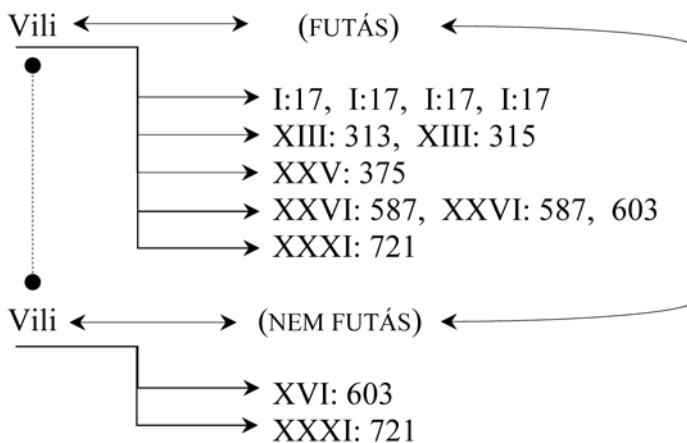
Vili egyedül lődörgött. *Futni* már régen nem járt ki a városerdőbe (XXVI: 603).

– Nem *fut* többé? (XXXI: 721).

– *Fut* még. Pesten is (XXXI: 721).

A FUTÁS fogalom kupaca	
már <i>futott</i>	I: 17
<i>futott</i> , lábait kapkodva	I: 17
Két lélekzettel <i>futotta</i> a százat	I: 17
Vili nem-szépen <i>futott</i>	I: 17
Vili <i>futott</i>	XIII: 313
Vili <i>rosszul indult</i> , lemaradt	XIII: 315
Vili a neve hallatára <i>futni kezdett</i>	XV: 375
elszaladni innen, <i>futni-futni</i>	XXVI: 587
<i>Futni</i> még mindig jól tudott	XXVI: 587
<i>Futni</i> már régen nem járt	XXVI: 603
Nem <i>fut</i> többé	XXXI: 721
<i>Fut</i> még. Pesten is	XXXI: 721

A FUTÁS fogalom kupaca a FUTÁS és a NEM FUTÁS bináris rendű algoritmusban szemléltetve (vö. Rónyai Lajos et al. 1999: 37–8) láttatja, hogy Vili életében a diákkortól mindig ott a FUTÁS, egykori, családi osztálytársai már kispolgári életvitelben vannak a regény végén, de őreá akkor is (csak?) a FUTÁS jellemző (XXXI: 721).

1. ábra. A FUTÁS ~ NEM FUTÁS témaszál algoritmusos áttekintése

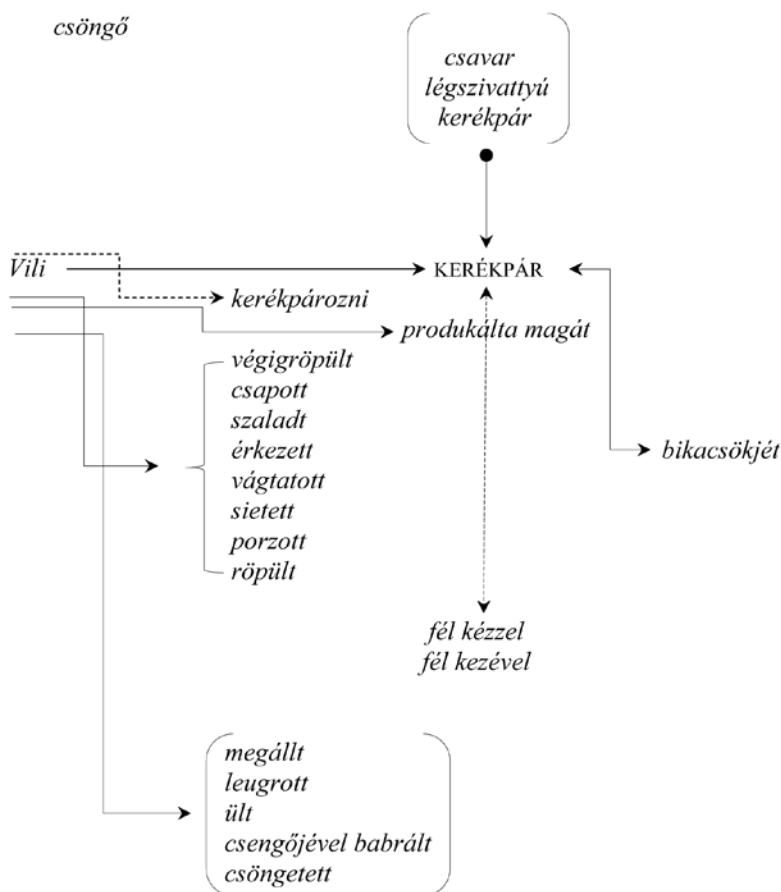
2.1.1. A kerékpár vagy alkatrészeinek (*csengő, fogantyú, légszivattyú*) rendszeres megjelenése a diák ábrázoltságához tartozik. Ez a kontingencia a FUTÁS-nak (mondhatni) kiegészítője: a fiú nem csupán kerékpáron közlekedik, de – a már említett – testi erejét is e járművel teszi nyilvánvalóvá azzal, hogy fél kézzel emelgeti, de azzal is, ahogyan közlekedik vele. Megfigyelhető, hogy a FUTÁS-hoz hasonlóan a kerékpár-közlekedése szintén 'gyors mozgás' szemantikai jegyű kifejezéseket kap: *szalad, szaladt, végigröpiült, csapott, vágatott, sietett, porzott, röpiült*. Ezek az igék némelykor természetesen akkor is a diákra vonatkoznak, ha helyette a *kerékpár* metonímia – itt: eszköz, dolog a használója helyett fajtájú – a szövegmondat alanya (**a kerékpár röpiült ~ megállt ~ szaladt* stb.). A rendőrségi kihallgatás után Vili nem tud aludni, mindenfélét lát, így „kétületes kerékpárt, tandemet”, öreg embert, akinek fiáról ugyancsak a kerékpárt emlegeti. Novák tanár elmegy Vili apjához, a fűszeres a diákszobába vezet, Vili akkor már Budapestre utazott, ahová a szülei a sikeres érettségi után akarták jutalomból küldeni, de zaklatottságát látva mégis elküldték. A szobában a tanár figyelme a kerékpárra és az alkatrészeire is kiterjed, ami igazolja, hogy az író a diák ábrázoltságához tudatosan illesztette a regényben a járművet.

A KERÉKPÁR tartozékai kupaca	
Szakálla van-e az öregnek s a fia tud-e <i>kerékpározni</i> ?	VII: 159
A <i>kerékpár csöngője csöngetett</i> . Vili ült rajta.	VII: 183
...elengedve a <i>kerékpár</i> fogantyúit, lábait a csöngőre téve <i>produkálta magát</i> .	VII: 183
Vili ingerülten <i>leugrott a kerékpárról</i> .	VII: 185
Gyuszi levette sisakját, a <i>kerékpár megállt</i> .	VII: 185
[Vili] <i>kerékpárjával</i> egy mellékutcába <i>csapott</i> .	XIV: 349
Leugrott <i>kerékpárjáról</i> .	XIV: 349
Vili <i>kerékpárja csöngőjével babrált</i> . Csöngetett, hogy ne hallja.	XIV: 351
A <i>kerékpár</i> az adóhivatalig <i>szaladt</i> .	XV: 353
A városon <i>végigröpült kerékpárjával</i> .	XVII: 411
<i>Kerékpárján érkezett</i> .	XIX: 435
Vili <i>fél kézzel</i> emelte be <i>kerékpárját</i>	XIX: 435
mutatta a <i>kerékpár</i> bikacsőkjét.	XIX: 437
Megint <i>fél kezével</i> vitte ki <i>kerékpárját</i> .	XIX: 457
Ő pedig <i>kerékpáron</i> [...] <i>vágtatott</i> .	XIX: 457
<i>Kerékpár</i> ra ült, az adóhivatalhoz <i>sietett</i> .	XXVI: 587
<i>Kerékpárja</i> az országutakon <i>porzott</i> .	XXVI: 591
Ráült a <i>kerékpár</i> ra.	XXVI: 595
A <i>kerékpár</i> Novák háza előtt <i>röpült</i> .	XXVI: 597
Látott [...] egy <i>kétülékes kerékpárt</i> .	XXVI: 607

Vili és a KERÉKPÁR fogalmához tartozó kapcsolatok kupacának összefüggésrendje mutatja a *kerékpár* (a **kerékpározni*) és az azzal való mozgások megnevezéseit, továbbá járulékosan a *kerékpár bikacsőkjét*, illetőleg a mozgás hiányát (*megállt*, *leugrott*, *ült*). Ehhez az adatkupachoz tartozik két *csöngetett* állítmány, az első metonimikus, a második azt a cselekvést rögzíti, amikor a bukott fiú zavarában, szégyenében a csöngővel babrál, hogy ne hallja az érettségi lakomára szóló hívást a volt osztálytársaktól.

A diákszobában Vilit idézi föl a Novák tanár által látott két alkatrész és maga a *kerékpár*. Az elemzés szerinti, a diákhöz tartozó KERÉKPÁR együtt-előfordulási szerepe jól érvényesül a tanár itteni ábrázoltságában, hiszen fölidézi a megveretésének idejét: „Novák többször végigjártatta tekintetét ezeken a tárgyakon, szinte áhítatosan. És valami rettenetes durvaság szorította torokon, az, ami azon az éjszakán” (XXVIII: 647).

A KERÉKPÁR és tartozékai a diákszobában	
egy csavar [...], nyilván a <i>kerékpár</i> egyik alkatrésze	XXVIII: 647
<i>kerékpár</i> hoz való légszivattyú	XXVIII: 647
az ablakhoz támasztva áll a <i>kerékpár</i> , benne a <i>bikacsők</i>	XXVIII: 647

2. ábra. A KERÉKPÁR témaszál algoritmikus áttekintése

2.1.2. A KERÉKPÁR tárgyköri kapcsolatában azért szerepelt a bikacsők, mert a regényalak kerékpározásakor magával szokta vinni, „mellyel az ország-út veszett ebeit szokta elriogatni” (XIX: 437). A történetek során Novák tanárt ezzel ütlegeli a három támadóból az egyik az éjszakában. Ez a bikacsők első esetben a diákok némileg eldurvuló játékában szerepel, utoljára pedig a tanár ezt is látja Vili szobájában. A tanárverés tervezésekor, a verés megtörténtekeor, Novák tanártársának beszámolójában és az ügyvéddel való tárgyalásakor jön szóba a verőeszköz. A verés leírásában ott a bikacsők (XV: 373–5), és amikor Novák – romlott idegállapotában – elképzei a diákkal való (erkölcsi célzatú) beszélgetését, fegyvertelennek, bikacsők és görcsös bot nélkülinek mondja magát (XXVII: 623).

A BIKACSKÖK előfordulásainak kupaca	
...kikapta a <i>bikacsökö</i> t, jól odaszózott nekik. Mindenki üvöltött.	VII: 183
– Ezzel a <i>bikacsökkel</i> , ni – mondta Vili.	XV: 365
A kisebbik, ki a <i>bikacsökkel</i> bal lapockáját verte következetesen.	XVIII: 429
...a nagyobbik pedig a <i>bikacsökkel</i> a tarkóját s az oldalát [verte].	XVIII: 431
Nézzé, nincs nálam semmi. Se görcsös bot, se <i>bikacsök</i> .	XXVII: 623
– Bottal. Azt hiszem, bottal. Meg <i>bikacsökkel</i> .	XXV: 569
– Irtózatós!– és írta [az ügyvéd]: – „bottal, <i>bikacsökkel</i> ”.	XXV: 569
Se görcsös bot, se <i>bikacsök</i> . Még a sétatálcám se hoztam ide. Fegyvertelen vagyok.	XVII: 623
...az ablakhoz támasztva áll a kerékpár, benne a <i>bikacsök</i> s egy sarokban a bot, a görcsös bot.	XXVIII: 647

2.1.3. A tanárveréshez egy görcsös botot is használtak, amely természetesen a történetek során szükségképpen megemlítődik. Ez a tárgy is Vilihez kapcsolódik, a verés tervezésekor ő adja Prófétának, egyik segítőjének, aki adóhivatali „csűf írnok”, aki még hetedikes korában bukott el Fóris tanárnál: „Hátulról, orvul estek neki ketten” (XVIII: 429). A tanár álmában is (XXX: 467) meg az orvosnál is említi a *bikacsökö*t, amely a KERÉKPÁR témaszálnál már főtebb megjelent (XXII: 623). Ennek az adatnak (is) az ismétlődése nem fölösleges, minthogy a redundancia általában sem az, még ha a hírérték inverze is különösen a költői nyelvben (ld. Fónagy Iván é. n. 82), a jelen esetben éppen az ábrázoltság bemutatásának része. Az ábrázolt tárgyiasságok ugyanúgy több (szellemi-értelmi) nézőpontból észlelhetők, mint a tárgyi világ elemei. Ábrázolt tárgyiasságnak nevez Roman Ingarden (1977: 227) az irodalmi műben „minden ábrázoltat mint olyat”. Valamely szövegmű vizsgálata maga is bizonyos ábrázoló tárgyiasság, amely folyamatként megy végbe, tehát hasznos lehet benne a redundancia, még ha ez a kész vizsgálati anyagban mint eredményben közvetlenül nem látszik. – A *görcsös bot* végül is kontingenciális a regényalakokkal és egyik társával (ld. XIX: 437) közvetlenül és közvetve; Novák tanár álmában és megveréséről szólva az orvosnál meg az ügyvédnél is (ld. XXV: 569).

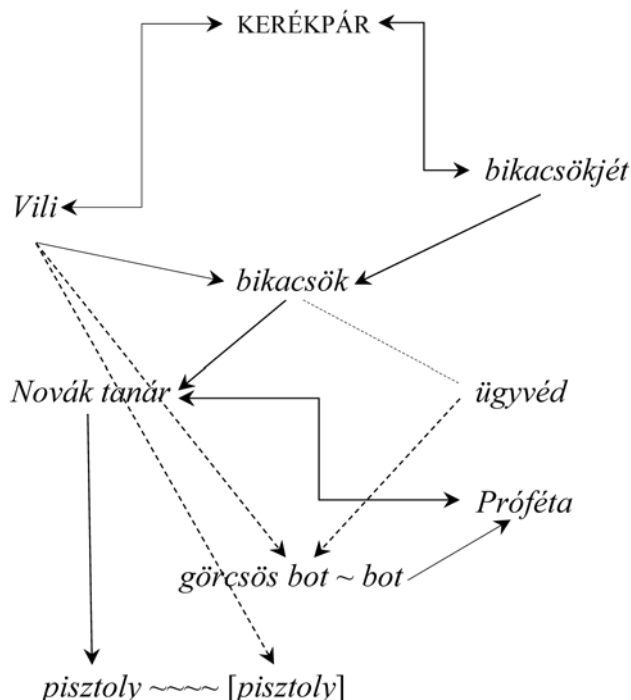
A GÖRCSÖS (BOT) (~ BOT) kupaca	
– Ezzel a <i>bikacsökkel</i> , ni – mondta Vili. – Majd a <i>görcsös botom</i> odaadom neked.	XV: 365
Vili a neve hallatára futni kezdett[...]. Utána Próféta, a <i>görcsös bottal</i> .	XV: 375
...megpillantotta Liszner Vilmost [...], egy vasvégű, fekete <i>görcsös botot</i> tartott.	XVII: 413
A kisebbik, ki a <i>görcsös botot</i> forgatta.	XVIII: 431
...megadta neki a kegyelemütést: a <i>görcsös bottal</i> .	XVIII: 431

Előbb a nagyobbik kezdett szaladni [...], majd a kisebbik, rázva <i>görcsös botját</i> .	XVIII: 431
– Meg ezzel – dicsekedett Próféta. A <i>görcsös bottal</i> végigvágott a patika márványasztalán.	XIX: 437
...fél kezével vitte ki kerékpárját. A <i>görcsös botot</i> Prófétára bízta.	XIX: 437
Az alacsonyabb, kit nem ismert, <i>görcsös botját</i> ráemelte.	XXX: 467
...a tarkón egy repedt seb, melyet a <i>görcsös bot</i> vasvége okozhatott.	XXIV: 541
<i>Bottal</i> . Azt hiszem, <i>bottal</i> . Meg bikacsökkal.	XXV: 569
...nincs nálam semmi. Se <i>görcsös bot</i> , se bikacsök.	XXII: 623
...egy sarokban a bot, a <i>görcsös bot</i> .	XXVIII: 647

2.1.4. Az Aranyrákány diákjának a görcsös boton és a bikacsökön kívül még egy – mondhatni – tartozéka van, amely már a regény első szövegmondatában szerepel (I: 5). Az a pisztoly, amellyel a versenyfutást indítja egyik osztálytársa a városerdőben, az illetén indítás csak neki járt, aki bajnok volt. Arról nem ír Kosztolányi, hogy ez valódi fegyver-e, rajtpisztoly-e. Több fejezettel később, amikor a diákok a Liszner-házban tanulás után csetepatéznak, kiderül, hogy pisztolyok és egyéb fegyverek is vannak a lakásban (ld. VII: 183). Pisztolyról a regényben majd akkor esik megint szó, amikor Novák Antal elmondja tanártársának, Fórisnak, hogy mi történt vele. A kolléga hasonló bántalmazása után vasboxert és forgópisztolyt hord magánál, Novákot is erre biztatja. A tanár követi a példát, vásárol egy hatlövétű forgópisztolyt, amelynek aztán golyója, „minthogy a csövet tudatosan fölfelé irányította, szétroncsolta nyúltagyát” (XXIX: 671). Novák Antallal kapcsolatos *pisztoly*-előfordulások az ő ábrázoltságához tartoznak, ez a jelen tanulmánynak nem része. Az azonban megemlítenő, hogy a regénykezdet *pisztolya* mintegy szerkezeti allúzióknak vehető, hiszen a tanár az életét pisztolylövessel fejezi be. A pisztoly Liszner Vilmos életének állandó, de cél nélküli futásával ellentétben Novák Antal életét lezárva a változatlanságot eredményezi, amely állapot egyébként is a tanár magatartásának jellemzője. A kezdet célzása akár előrevivő életívre vonatkozhatnék a diák sorsában, azonban ez nem valósul meg: „*Fut még. Pesten is*” (XXXI: 21), a tanárlélek számos tépelődése viszont nyugvópontra jut: „A golyó, minthogy a csövet tudatosan fölfelé irányította, szétroncsolta nyúltagyát. Novák Antal a küszöbön átesve a kályha mellé bukott. Egypárat mozdult. Akkor *beállt a nyugalom*” (XXIX: 671).

A PISZTOLY kupaca	
A <i>pisztoly</i> eldőrdült	I: 5
...a többiek csak vezényszóra, tapsra indultak, nem pisztolylövésre.	
Az is csak őt illette meg. Elkérte <i>pisztolyát</i> , belekarolt barátjaiba.	I: 19

Vili a másik szobába ment. Itt a falon posztóval bevont fegyvertartón vitérők, mordályok.	VII: 183
...pisztolyok lógtak, az a <i>pisztoly</i> is, melyre indulni szokott.	VII: 183

3. ábra. A tanárverés eszközeinek algoritmusos áttekintése

2.2. Kosztolányi regényének tetemes része a tanár, Novák Antal öngyilkosságba torkoló lélekállapotának ábrázolása. A tanárverő diákot ugyancsak megviseli a saját tette, ezt láttatja az ő belső világának ábrázoltsága, amely kedvezőtlen és kedvező, előnyös tulajdonságokból áll, ugyancsak közvetlen és közvetett leírásokból, valamint a regényalak saját kijelentéseiből.

2.2.1. A regényalak, Vilmos lelkivilágából több kedvezőtlen tulajdonság tárul föl. Vili dicsekvőn büszke testi megjelenésére, ezt tudatosítja környezetével, amikor az iskolában az ablakból nézi a sárkányt, amikor kerékpárját kézben tartja, amikor fölhúzódkodik az ablak keresztfájára, így mutatja a hasizmát. A sikertelen érettségi szereplés utáni tett díszlépéseivel is nyilván testi adottságait, fölényét kívánja érzékeltetni a tanárokkal.

A BÜSZKESÉGRE ~ DICSEKVÉSRE utaló szöveghelyek	
...föhlúzó[d]zkodott az ablak keresztfájára és megmutatta a hasizmot.	III: 59
...fél kézzel emelte be kerékpárját.	XIX: 435
Megint fél kezével vitte ki kerékpárját.	XIX: 456
...elengedve a kerékpár fogantyúit, lábait a csöngőre téve produkálta magát.	V: 183
Vili fölkelt, helyére ment, katonai díszlépésekkel.	XIII: 333

A regényalak ügyvédfiú osztálytársával ellentétben érzéketlen a természeti környezettel szemben, ezt az írói közlésből látni:

Ebeczky Dezső, ki személyes megjelenésével tisztelte meg az erdőt és láthatóan mélyet szippantott levegőjéből. – Ah a természet. <i>Vili ezt nem értette. Itt fű van, fa meg föld s azon nincs mit lelkesedni.</i>	I: 33
--	-------

A tanulóifjú érzelmi világába tartozik beszédmódjának közönségessége, amelyre két helyen utal az író:

[vég a tanulásnak] – Elég – kiáltott Vili – elég volt – és káromkodott egy cifrát, keserveset, <i>mert csúnya szája volt.</i>	VII: 183
Most ez kibabrált velem – suttogta Vili a fogai között, de ezt <i>nem egészen így mondta.</i>	XI: 269

Novák egyszer csomagot kap, amelynek kibontása után szellőztetnie kell a szobáját, ez adja a megfajtást az *ocsmányság* mibenlétéről, amelyről majd Fóris kollégájának – kinek annak idején köteleket küldtek – tesz említést. A küldemény közönségessége Vilire vall, ami igazolódik, ugyanis a verés után egyik segítője feljelentéssel fenyegeti: „És följelentelek. [...] Hogy mit küldtél neki” (XVIII: 419).

[Novák] hátradöbbsent. Nem fizikai műszer volt az, nem is törékeny holmi, hanem más. Valami <i>ocsmányság</i> .	XII: 307
– Nekem is küldtek valamit – szölt Novák. – Mit? Novák megmondta, hogy mit.	XXIII: 525

A Liszner fiú, az osztály „vigyázója” részt vesz egy rendbontásban, de tagadja, társait hibáztatja. Hazugsága szokásos-diákcsínyes; a rendőrségi kihallgatásán sem mond igazat, apjára – hiszen még nem nagykorú! – hagyatkozik kijelentései igazolásául.

Vili a dobogó tanári székére pattanva karmesterként verte a taktust, fortissimo és pianissimo, hogy a zaj, amint kell, megdagadjon, vagy elhalkuljon. [...] Vili már illedelmesen állt a dobogón s megszólalt, mint vigyázó: – Én kérem, tanár úr, mindig mondom nekik. De ők mindig lármáznak, tanár úr	III: 63–4
– Nem hallott erről semmit? – vallatta. – Nem. – Nem is látott semmit? – Nem, kérem. – Hol volt azon az este? Mikor is? Június 12-én. Este. Éjjel. 11 és 12 óra között? – Otthon. – Mit csinált? – Aludtam. – Tudja ezt igazolni? – Igen. – Mivel? – Tessék megkérdezni – hebegte – az édesapámtól.	XXVI: 601

A sportban is hajlandó eltérni a tényektől, mást hibáztat, kibúvót keres a rossz eredménye miatt:

Vili rosszul indult, lemaradt már az előfutamban [...] <i>vádolta</i> bajnokságát, hogy előzőtt.	XIII: 315
--	-----------

Novák tanár bánásmódja miatt Vili önérzetes ifjúnak mutatkozik, mellesleg átveszi a tanár ordításmódját is:

– Mit morog? – Azt, hogy ne tessék engem nevetségessé tenni, tanár úr. Nem bírom. Nem bírom. És látszott rajta, hogy nem bírja. Novák ordított: – Szemtelen. – Nem vagyok szemtelen. – Bifik. – Nem vagyok bikfic. – Melák. – Nem vagyok melák.	XI: 289
Vili fátyolos hangon <i>kiabált</i> : – Ne tessék engem bosszantani – és fenyegetően eléje [ti. Novák elé] feszült.	XI: 291

Önértékelése és önérzete túlzónak mutatkozik: az érettségi vizsgabizottságot semmibe veszi, ez testbeszéddel is kifejezi, mint Novák tanárral szemben is (XI: 291). Itt Kosztolányi a *fumigál* igét használja, amelyet az ÉrtSz. „bizalmas, familiáris vagy bizalmaskodó beszédben” használatosnak jelez. A főtebb már előforduló és szintén latin hátterű *produkál* szócikk(részlet)ben „ritka” minősítésű, a * jel a szó használatának a „<Vmilyen irányú képességét, ügyességét> nézők v. több ember előtt bemutatja” (ÉrtSz. 3.*) jelentésében helytelenítve van a szerkesztők szerint (ÉrtSz. I: xxiv). Kosztolányi Dezsőnek a magyar nyelvre vonatkozó nézetei és nyelvhasználata érdemes és régi kutatási terület (vö. Deme László 1946, 1960). Megjegyezhető: a regényben előforduló *tandemet* az író magyar kifejezés után írja le, mutatva az angol szó helyettesíthetőségét, a szó sem az ÉrtSz.-ben, sem az ÉKsz.²-ben nem szerepel, sem az ÚEsz.-ben. Még a *boxer* említhető a talán idegen(nek érezhető) szavak között, ez már az Nszt.-ben is szócikket kapott (*bokszer*¹ 2. ’lapos fémdarab-

ból készült, négy ujjrahúzható és fogójával marokba szorítható, bütykös támadóeszköz; bokszt’).

...fenyegetően eléje feszült.	XI: 291
Vili fölkelt, helyére ment, <i>katonai díszlépésekkel</i> .	XIII: 333
Vili <i>fumigálta</i> őket [ti. a vizsgabizottságot].	XIII: 333

2.2.2. A regényalak lelki világában előnyösnek tartozik ábrándozó, illetőleg látomásos hajlama, amely megmutatkozik leckéi tanulásakor is, a kihallgatása utáni álmatlansága idején is; gondolatai közt az egyik témaszál a KERÉKPÁR-hoz fonódik, ezekkel szemben pszichés zavarra vall, hogy a tanárverés után családi vacsora közben a nevét hallja. Ez a történet utalás Novák tanár úr modoros szavajárására és hangszínére – az egyik diáktárs utánózni szokta (ld. VII: 185) –, amelyikkel korábban Vilivel is beszélt: „– *Liszner, Liszner*, – kezdte lassan, *mély*, nem-kellemetlen *hangján*. – Mondja csak, micsoda a maga édesapja?” (XI: 28)

[...] a számtani példatárat lapozgatta [...] Órákig el tudta ezt olvasni. Valaki öt méter posztót vásárolt [...] az apa nyolc évvel ezelőtt pont százszor idősebb volt, mint a fia [...] Ezeken <i>elábrándozott</i> . [...] Szakálla van-e az öregnek s a fia tud-e <i>kerékpározni</i> .	VII: 159
<i>Látott</i> egy hosszú ugrómércét, azt a nagy, sötét termet, melyben kihallgatták, málnalekvárt, doktor Balogot, egy <i>kétüléses kerékpárt, tandemet</i> , melyre annyira áhítozott.	XXVI: 607
– Senki, – mondta Vili. – <i>Pedig világosan hallottam</i> . Valaki ezt mondta: „Liszner”. Kétszer. <i>Mély hangon</i> . Azt mondta: „Liszner, Liszner”.	XXVI: 607

Tisztelettudóan viselkedik az apjával, Novák tanárral akkor is, amikor sértve érzi magát, az iskolában szokásos módon beszél (egy ideig):

Noha nyolcadikos volt, kezét csókolt apjának, az megsimogatta arcát, mint egy kisfiút.	II: 47
– Mít morog? – Azt, hogy ne tessék engem nevetségessé tenni, tanár úr. Nem bírom...	VII: 289

A tanárverés után a megbánás, a lelkiismeret-furdalás, az igazságérzet tulajdonságai észlelhetők: nem tud aludni, a cimboráknak határozottan mondja, hogy mi része volt az ütlegetésben, sajnálat meg félelem közt őrlődik. Érzelmait, idegállapotát bibliai célzással ötvözi Kosztolányi. A segítőtársaival a verésről beszélgetnek, Vili porosnak mondja a kezét és megmossa. Aligha nem lehet

Pilátus szavaira és (szertartásos) kézmosására gondolni, aki „[v]izet hozatott, s a nép szeme láttára megmosta kezét: »Ennek az igaz embernek vére ontásában én ártatlan vagyok – mondta. – Ti lássátok!«” (Bibl. 1976).

Vili a verésben segítő társaknak is megmondja, hogy túlzás volt a verés erőssége. Ezzel kapcsolatos érzéseit az író fogalmazza meg a diák meglepő, némileg iskolás moralizálásáról az apákról és az öregekről. A fiúban fölmerül a bocsánatkérés is Novák tanártól.

– <i>Én nem ütöttem a fejét</i> – szólt Vili, Próféta felé fordulva – azt te ütötted, pajtás. <i>Én pajtás, csak a hátát ütöttem.</i>	XIX: 439
– Csak nem vagy véres? – Nem. Pizskos. A kezem. Poros. Mutatta a kezét, de az nem volt poros. Mégis megmosta.	XIX: 441
<i>Mégse bírok aludni.</i> Akármit csinállok, nem bírok.	XIX: 451
Nagyon megvertétek, öcskösök. – <i>Kár volt,</i> – mondta Vili. [...] Ezt érezte: – Az embereket nem lehet megütni, mert mindnyájan rokonaink, testvéreink s az öregebbek kicsit olyanok, mint az apáink	XXVI: 585
...bemenne hozzá és mindent <i>meggyónna</i> , irgalmat esdekelve tőle?	XXVI: 597

A történesek vége táján változás következik be Vili önértékelésében, ráébred a se diák, se bajnok állapotára: amikor már nem kell tartania a büntetéstől, nem fél már semmitől, de ez inkább a világ iránti semlegességét mutatja, mint önálló elhelyezkedést abban, hiszen a fizikai tétel mint félelmet keltő dolog nem felejtődik. A rendőrségi idézés, a kihallgatás miatti félelmét észlelik a büntársai. Az idézés átvételekor pedig a *torkán akadt a falat* 'megijed valamitől' szólás adja tudtul a félelmét. A szólás *torkán akadt a szálka* = hazugságon kapták (O. Nagy 1966: *torok*) nyelvjárási változat szintén az ijedség kifejezésével rokon, a Kosztolányi alkalmazta szerkezet az újságnyelvből a közelmúltból is adatolható volt (Forgács 2003: *torok*).

– Te vagy az a bajnok? [...] <i>Nem volt</i> ő már <i>bajnok</i> . Diák se volt. Semmi se volt.	XV: 359
Vili nem volt gyáva. <i>Nem félt</i> ő már senkitől és semmitől. Csak a rezgőmozgástól <i>félt</i> , akkor. Most már attól se <i>félt</i> .	XVIII: 419
...majd kihallgatnak. – És? – Csak <i>ne félj</i> ...	XXVI: 589
– Liszner Vilmos urat keresem. Vili <i>torkán akadt a falat</i> . Azt hitte, hogy a rendőr azonnal fülön csípi s viszi befelé a börtönbe.	XXVI: 587

3. Liszner Vilmos, aki kiváltója Novák Antal már említett meghasonlásának, tanára szerint „kissé nehéz felfogású”. Vilmos az iskolában testalkata folytán ért el jó sporteredményt, azonban a futásban is csupán erőfőlnye segítette. Büszkesége, túlzott önérzete miatt miután legyőzték, kitűnik, hogy nem ké-

pes a vereséget elviselni, vádaskodik, hazudik, voltaképpen ezek a jellemzők vezetik a bosszúhoz, tanára megveréséhez. Ugyancsak hazudik a rendőrségi kihallgatáson, bár tudja és érzi cselekedetének súlyosságát. Némelyik tulajdonsága rokonszenves (ábrándozás, az apja tisztelete, megbánás), ezek azonban nem látszanak olyan érdemleges jellemvonásoknak, amelyenkből idővel határozott egyéniség bontakozhatnék ki. Volt osztálytársai, akik beilleszkednek a társadalom bizonyos rétegének életébe, sok év múltán is csupán így jellemzik: „Fut még.”

Kosztolányi Dezső egészében életszerű gimnazistájának ábrázoltsága megfelel annak, hogy Novák Antalból kiváltsa a lelki meghasonlást, amely lánya elvesztésével nehezítve önpusztításba viszi. A Liszner fiú (start)pisztolya nem hozott számára végleges sikert, Novák pisztolya pedig a végleges sikertelenséget okozta.

Szakirodalom

- Baráth Ferenc 1938. *Kosztolányi Dezső*. Pannon Könyvnyomda. Zalaegerszeg.
- Bibl. 1976. = *Biblia*. Szent István Társulat, Budapest. Máté 27: 24.
- Bóka László 1961. Kosztolányi Dezső. *Irodalomtörténet* XLIX: 255–72.
- Deme László 1946. Kosztolányi Dezső, az elméleti és gyakorlati nyelvtisztító. *Magyar Nyelv* LVI: 34–42.
- Deme László 1960. Kosztolányi és a magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 136–48.
- Dóczy Jenő 1925. Aranyrákány. *Napkelet* III. 6: 57–9.
- ÉrtSz. 1959–1962. = *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Főszerk.: Bárczi Géza – Országh László. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÉKsz.² 2003. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk.: Pusztai Ferenc. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Fónagy Iván é. n. [1999.] *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó. [Budapest.]
- Földi Mihály 1927. Kosztolányi Dezső regényei. 1. Nihilizmus. *Nyugat* 15: 120–85., 177.
- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Kiss Ferenc 1965. Kosztolányi Dezső. In: *A magyar irodalom története I–VI*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1964–1966. V: 306–33.
- Kosztolányi Dezső 2014. [1924.] *Aranyrákány*.
http://real.mtak.hu/21552/1/Aranyarsarkany_nyomda_javitott.pdf
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára I*. Főszerk. Ittész Nóra. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2006.
- O. Nagy Gábor 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Rónyai Lajos – Ivanyos Gábor – Szabó Réka 1999. *Algoritmuskok*. Typotex, h. n. [Budapest.]

- Sötér István 1966. *Tisztuló tükrök*. Gondolat Kiadó. Budapest. 131–46.
- Szörényi László 1985. Kosztolányi regényeinek motiváló tényezői. *Literatúra* XII: 87–100.
- Szegedy-Maszák Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- ÚEsz.= *Új magyar etimológiai szótár*. <https://uesz.nyttud.hu/index.html> (Letöltés: 2023. 12. 10.)

Forrás

1877. XX. tc. = <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87700020.TV&targetdate=&printTitle=1877.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (2023. 12. 24.)
- 10470/1945. (XI. 6.) ME rendelet = https://jogkodex.hu/jsz/1945_10470_me_rendelet_6756260 (2023. 12. 24.)

Büky László
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
e-mail: buky@hung.u-szeged.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4960-9445>

Abstract

BÜKY, LÁSZLÓ

THE PORTRAYAL OF A CHARACTER IN KOSZTOLÁNYI'S NOVEL THE GOLDEN DRAGON

The main character of the novel, a teacher, is beaten up by his students who are about to graduate from high school. This study presents the modes of physical and psychological representation of this boy. The physical and psychological representations are complemented by the student's actions (running, cycling) and his relationship with objects (a crumpled stick, a pistol). These representations are presented in an algorithmic arrangement.

Keywords: depicted objectivity, R. Ingarden, redundancy, physical and mental representation, actions, objects, algorithmic arrangement

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

ZSANDÁR, CSENDŐR, RENDŐR

A francia eredetű *zsandár* német közvetítéssel került a nyelvünkbe, írásban először 1851-ben bukkant fel (TESz. 3: 1210). A *gendarme* szó a *gens d'armes* 'fegyveres emberek' (nemesi származású, nehéz fegyverzetű lovasok a francia hadseregben a késő középkortól a XVIII. század végéig) módosulata, a *gendarmérie* 'zsandárság'. A zsandárság fényes rendészeti és nyelvi pályát futott be a XIX. században. Az intézmény Napóleon császárságának időszakában a kiépülő birodalmi közigazgatás részeként terjedt el a francia ellenőrzés alá vont országokban, a *gendarme(rie)* szót azonban Európa csaknem minden nyelve átvette, s így jövevényszóból nemzetközi szóvá lépett elő. Amikor 1815-ben a bécsi kongresszus döntése nyomán az Osztrák Császárság Lombardiát is bekebelezte, nem szüntették meg az olajozottan működő szervezetet, melynek tagjait kezdetben az *örkatona*, *lovagőr*, *lovasőr* szavakkal illették. A szabadságharc vérbe fojtása után az északolasz ezred vált a mintájává a falvakban és a tanyavilágban szolgálatot teljesítő, katonailag szervezett, fegyveres rendvédelmi testületnek (*die Kaiserlich-Königliche Gendarmérie*), amelyet I. Ferenc József 1849. június 8-án kibocsátott rendeletével hívott életre, és első parancsnokának Johann Franz Kempen von Fichtenstamm altábornagyot, Julius Jacob von Haynau tábornagy bizalmasát nevezte ki (Artner 2014b: 15). A Bach-korszak zsandársága rémképként ivódott bele a magyarság történeti emlékezetébe. A zsandárok legfőbb feladata nem a közrend biztosítása volt, hanem az elrettentés. A rézsisakot viselő lovasok politikai menekültek, fegyverek, Kossuth-bankók, röpiratok után szaglászta, egymást követték a házmotozások, s még a kalap- és kabátviseletet, arcszőrzetet (Kossuth-szakáll!) is ellenőrizték (Bekics 1898: 441). Oktalan kegyetlenkedésük, rideg kíméletlenségük a császári rendszer legnépszerűtlenebb szolgálattelvivé tette őket.

A cenzor vörös írónja a legártatlanabb szavakban is lázítást gyanított, a korszakot dicsőítő *Rückblick* (1857) pedig a külföldet próbálta az orránál fogva vezetni. Általános volt a vélekedés, hogy a névtelenül megjelent röpiratot az osztrák belügyminiszter írta. Széchenyi István azért ragadott tollat, hogy magához Alexander Bachhoz intézze maró szavait. Vitairata 1859-ben jelent meg Londonban, a borító és a címlap tanúsága szerint a szerző minden közelebbi meghatározás nélkül egy magyar ember (*Von einem Ungarn*). Az *Ein Blick*ben több mint negyvenszer fordul elő a *Gensd'arm(en)*, illetve a *Gensd'armérie* szó. A zsandárok kíméletlen ostromozása nem véletlen: szervezeti szabályzatuk

44. §-a értelmében ugyanis bármelyikük vallomása elegendő bizonyítéknak minősült akárki ellenében, s ha elfogtak valakit, magas díjazásban részesültek, ráadásul a tarifa a bíróság kiszabott ítéletének súlyosságával egyenes arányban emelkedett (Széchenyi 1859: 302, 306). Jellegzetes rendőrállami kellékek. A kiegyezést követően a zsandárság jogelődként való átvétele szóba sem jöhetett. A szervezetet 1867. május 8-án a Magyar Királyságban feloszlatták, de Erdélyben és Horvátországban tovább működött.

A magyar rendvédelem történetét rendszeres formában megíró Tisza Miksa volt az első, aki levéltári források alapján szedte lajstromba a szolgálatot teljesítő közegek régi elnevezéseit. Több mint egy tucat nevet sorolt fel, külön-külön csoportba illesztve az idegen és a jobbra magyar eredetű szavakat: *bakter*, *darabont*, *hajdú*, *konstábler*, *militia*, *muskatéros*, *pandúr*, *szerezsán*, *zsandár*, illetve *csákányos*, *csendkatona*, *csendlegény*, *negyedmester*, *strázsa-mester*, *tizedes* és *utcai kapitány* (Tisza 1913/1925: 113–4). A reformkorban a rendvédelem alapszókincse is gyarapodott, a *rendőr(ség)* is, a *csendőr(ség)* is nyelvújítás korabeli szóösszetétel. Írott forrásokban való megjelenésük időrendjében: *rendőr* (Márton 1823: II/1. 800, Gensdarmes [Gendarmes]), *csendőrség* (Jelenkor 1833: 828), *csendőr* (Jelenkor 1834: 150), *rendőrség* (Fogarasi 1836: 260, 'der Polizeydiener; die Polizey').

A *rendőr* 'Polizei-Landreiter' afféle pusztázó lovasként tűnt fel Márton József szótárának Gensdarmes szócikkében, s így kezdetben nem a városi közbiztonság fogalmi köréhez, hanem a vidéken esett károkozások megakadályozásához kapcsolódott; ezt a jelentését előbb a *csendőr* (1834), majd a *zsandár* (1851) vette át. A mezőrendőrök a szántók, legelők, erdők, méhesek, kertek stb. rendjéért feleltek. A mezei rendőrségről szóló 1840. évi IX. törvénycikk 3. §-a kimondta, hogy tevékenységüket a szolgabírák, illetve a szabad királyi és kiváltságos mezővárosokban a városi kapitányok felügyelik. Az 1848. április 11-én létrehozott Belügyminisztériumban Szemere Bertalan rendőri osztályt is életre hívott, júniusban pedig felállították az Országos Rendőri Hivatalt, amely kezdetben csak nevében volt országos, és rendőrbiztosai eleinte kizárólag állambiztonsági ügyekkel foglalkoztak, nem a közbátorság, azaz a csend és rend fenntartásával. Kossuth Lajos már június 27-én külön rendőr-minisztérium felállítását sürgette, Széchenyi István pedig augusztusban egy rendőrségi törvény mielőbbi meghozatalát szorgalmazta, de az állandósuló harcok, majd a szabadságharc leverése miatt végül egyik sem valósult meg (vö. Urbán 2012: 517–8). A rendfenntartást a városi és a vármegyei szervezetek látták el, sokszor a haza védelméért felelős nemzetőrség hathatós támogatásával.

A *rendőr* mintájára alkotott *csendőr* szónak számos népetimológián nyugvó alakváltozata (*csendér*, *csëndér*, *csöndér*, *csindér*, *csendúr* stb.) volt,

amit Gombocz Zoltán és Melich János azzal magyarázott, hogy „a nép a szóban *-ér* képzőt s nem *őr*-rel való összetételt érez” (Gombocz–Melich 1918: 936). Jelentése kezdetben a *gendarm* és a *patrouille* ’járőr’ között ingadozott, Szontagh Gusztáv katonai műszavakat felsoroló jegyzékében a *patrouillieren* igét is megadta ’kutatni, csendőrködni’ jelentéssel (Szontagh 1834: 108), majd egészen 1848-ig a *rendőr* (részleges) szinonimájává vált (Szily 1902: 37). A Magyar Tudós Társaság és Bloch Móric (Ballagi Mór) magyar–német zsebszótárában a *csendőr* és a *rendőr* német megfelelője egyaránt *der Polizey(i) beamte*, *Polizey(i)diener* (Magyar és német zsebszótár 1838: 100, 613; Bloch 1848: 42, 256). A *csendőr* 1848-tól alkalmanként már a *csendbiztos* szót is helyettesítette (Artner 2014a: 192, 195). A *csendőr* szó elterjedését 1851-től az is elősegítette, hogy sokan a *zsandár* magas hangrendű párjának vélték. A *csendőr* és *rendőr* szó mai alapjelentése a Magyar Királyi Csendőrség (1881. évi II. és III. törvénycikk), illetve a Székesfővárosi Magyar Királyi Államrendőrség (1881. évi XXI. törvénycikk) létrehozását követően a több mint hatvanesztendő párhuzamos működés során rögződött vidéki, illetve városi rendfenntartó testületként. (A területi munkamegosztás azonban nem érvényesült maradéktalanul: a kisebb városokban és a nagyvárosok külterületein gyakran csendőrök teljesítettek szolgálatot.) A *csendőrség* szó jelentésudvarába idővel a hasonló minta alapján szervezett külföldi testületek is bekerültek: a francia *gendarmérie*, a román *jandarmerie*, az orosz *жандармерия*. Széchenyi István *Ein Blick*jének K. Papp Miklós-féle fordításában (1870) többnyire (*idegen*) *csendőrök* lettek a *gendarmes*ből.

A szótörténeti kutakodás nem léphet az intézménytörténet helyébe, az utóbbi iránt érdeklődőket a Parádi József-féle *A magyar rendvédelem története* (1995) című kiadvány igazítja el. A Bach-korszakban a *gendarme(rie)*/*zsandár(ság)* és a *Polizey/policáj* szókétfős jelölte testületek egyképpen gyűlöletessé váltak, és az utálatból az elnevezéseknek is bőséggel kijutott. A XIX. század derekán, a korszerű rendvédelmi intézmények kiépítésekor ezért fel sem vetődött, hogy az új testületek elnevezése a kétpólusú nemzetközi mintát kövesse. A magyar nyelvben – az albán, angol, belorusz, bolgár, cseh, dán, észt, finn, francia, gallego, holland, horvát, ír, katalán, lengyel, lett, litván, macedón, málta, norvég, német, olasz, orosz, portugál, román, spanyol, svéd, szerb, szlovák, szlovén, török és ukrán nyelvvel ellentétben – nem váltak nemzetközi szóvá. Mivel a városi, illetve a vidéki szervezetek hivatalos és köznapi elnevezése hosszú időn át párhuzamosan *csendőrség*, illetve *rendőrség* volt, a *csend* és *rend* szóhoz egyértelmű rendvédelmi képzetek társultak. Európa nyelveiben nincs párja ennek a jelenségnek. A *rendészet* szó is magyar sajátosság, nem fordítható le más nyelvekre.

Szakirodalom

- Artner Ramona 2014a. A csendőrség szó eredete és tartalma. *Rendvédelem-történeti Hírlevél (Nuntiotones Historiae Praesidii Ordinis)*, XXIII. évf. 43–46. sz. 192–9.
- Artner Ramona 2014b. Az osztrák csendőrség 1848–1938. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, 24. évf. 39–42. sz. 15–22.
- Beksics Gusztáv 1898. I. Ferencz József és kora. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története. X. A modern Magyarország (1848–1896)*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat. Budapest. 395–34.
- Bloch Móricz, Dr. [Ballagi Mór] 1848. *Új kimerítő magyar–német és német–magyar zsebszótár*. Magyar–német rész. Geibel Károly. Pest.
- Fogarasi János, Alsó-viszti 1836. *Német és magyar zsebszótár*. Első vagy magyar–német rész. Heckenast Gusztáv, Pest.
- Gombocz Zoltán – Melich János 1918. *Magyar etymologiai szótár*. VII. csércse-csobolyó. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Jelenkor 1833. II. évf. 104. sz. (december 28.) 828.
- Jelenkor 1834. III. évf. 19. sz. (március 5.) 150.
- Magyar és német zsebszótár* 1838. Első vagy magyar–német rész. Közre bocsátá a' magyar tudós társaság. Az előszót Vörösmarty Mihály és Schedel Ferencz írta. Magyar Kir. Egyetem. Buda.
- Márton Jó'sef 1823. *Német–magyar–deák lexicon*. Második része a' Trilingue Lexiconnak. Első darab A–J. Bauer B. Filep Universzitási Könyvnyomtató és Könyváros. Béts.
- Gr. Széchenyi István 1870. „Blick”. I–III. Fordította K. Papp Miklós. Stein János. Kolozsvár.
- Széchenyi István [Von einem Ungarn] 1859. *Ein Blick auf den anonymen “Rückblick”, welcher für einen vertrauten Kreis, in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien, erschien*. London.
- Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor. Budapest.
- Szontagh Gusztáv 1834. Általános katonai műszavak's kifejezések. In: *Mathematikai Műszótár*. Az előbeszédet Döbrentei Gábor mk. titoknak írta. Magyar Tudós Társaság, Magyar Királyi Egyetem. Buda, 100–10.
- TESz. 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 3. Ö–ZS. Főszerkesztő Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó.
- Tisza Miksa 1913/1925. *Magyarország rendőrségének története* (1913). „Haladás” Nyomda Részvénytársaság. Pécs.
- Urbán Aladár 2012. A rendőrség országos megszervezése és Madarász László rendőrminisztériuma 1848-ban. *Századok* 146. évf. 3. sz. 517–42.

E. Bártfai László

szerkesztő

E-mail: bartfai.egu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3409-8531>

**A GALGAMÁCSAIK INGERKEDÉSE SZLOVÁK ÉS NÉMET SZOMSZÉDAIKKAL
ANEKDOTÁK ÉS MONDÓKÁK TÜKRÉBEN**

A közel négy évtizeden keresztül, 1976 és 2018 között folytatott galgamácsai gyűjtésem eredményeképpen 3300 prózai népköltési szöveg jelent meg (Villányi 2022). A szövegfolklor értékelése során (Balázs 2023) fölmerült a szövegek nyelvi jellemzőinek (folklorlingvisztikai) feltárása iránti igény. Először a népmesékben lévő tulajdonneveket elemeztem (Marosi 1981; Balázs 1983a; Balázs–Várkonyi 1987; Balázs–Barati–Wolosz 1989), mintaként véve Voigt Vilmos (1993, 2014) útmutatásait az Óperenciás-hegyek (Villányi 2023), majd pedig a tündérmesék (Villányi 2025) kapcsán. Most egy más típusú szövegfolklor-elemzést mutatok be.

A tágon értelmezett *Tréfás mesék* alműfajba 1133 szöveg tartozik. A tréfás mesék csoportjában leggyakrabban, 20 változatban a *Félreértések idegen nyelv nem tudása miatt* (ATU 1699) mesetípus fordul elő, ami egyben a teljes galgamácsai prózafolklor legsűrűbben mesélt mesetípusa is. (A félreértések nyelvészeti pragmatikájához lásd: Vesszős 2022.) Ennek az a magyarázata, hogy Galgamácsa, a sajátos kultúrájú magyar falu – az egyedüli magyar községet, a Nógrád vármegyei Kállót leszámítva – nemzetiségi falvak gyűréjében fekszik. Szomszédai a túlnyomórészt szlovák lakosságú Vácegres, Váckisújfalu, Galgagyörk, Domony és a német Iklad. Ebből a földrajzi adottságból szület(het)nek a nyelvi félreértések, az egymás anyanyelvének meg nem értése, illetve az idegen nyelvű szavak olykor szándékos félremagyarázása, félreértelmezése a saját anyanyelven, vagy a más anyanyelvű beszélő eltérő nyelvű, jelen esetben magyar nyelvű fonák, hibásan ejtett beszédének kifaragása. Az ATU 1699 típus 20 galgamácsai szövegváltozata közül 1 szövegben a szlovák szavakat hasonló hangzású magyar szavakként értelmezi félre egy magyar szereplő, 6 szövegben egy-egy szlovák asszony vagy férfi hibásan, félreérthetően beszél magyarul, 4 szövegben német szereplő beszél torzan, kifacsartan magyarul, 1 szövegben szerb beszél rosszul magyarul, 5 szövegben magyar érti félre az orosz beszédet, magyar szavaknak véltve egyes orosz szavakat, 1 szövegben magyar ember nem képes értelmezni az orosz beszédet. 2 szöveg nem tartozik az előzőekben ismertetett beszédhelyzetekhez, mivel ezekben nem különböző anyanyelvű szereplők vesznek részt, hanem egy-egy magyar ember értelmezi, illetve olvassa helytelenül a latin és egyéb idegen eredetű szavakat. Összefoglalóan megállapítható, hogy az ATU 1699 mesetípus galgamácsai változatainak döntő többségében, 11 szövegben a humor forrása nem az idegen

nyelven elhangzó szó vagy mondat, hanem az, hogy a nem magyar (szlovák, német, szerb) szereplő helytelenül, nevetségesen beszél magyarul. A hasonló népességföldrajzi környezetben fekvő, szintén főképpen más nemzetiségű falvakkal körülvett szerbiai, dél-bácskai, jelentős magyar népességgel rendelkező Temerinben is kiugróan magas az ATU 1699-es mesetípusba sorolható szövegek száma. Az Ádám István és Csorba Béla által publikált temerini kötetben mintegy 300 anekdotából 12 tartozik ide. A gyűjtők és egyben közreadók maguk is érzékelték és kiemelésre méltónak találták ezt a jelenséget: „Meglepően sok olyan történetet is hallottunk, amelyek humoros csattanója a kommunikációs félreértésre épül, azon belül is az idegen nyelv (latin, német, szerb, olasz vagy éppen a magyar), esetleg a vélt nyelvjárás ismeretlenségéből, de még inkább helytelen használatából adódik. Multietnikus környezetben mindez talán nem is annyira szokatlan” (Ádám–Csorba 2006: 3).

A továbbiakban Galgamácsa vonatkozásában csokorba szedem a legjellemzőbb változatokat, amelyekben a mácsaiak pellengérre állítják szlovák és német szomszédait. A pellengérre állítás a szándéktól függően a humor mellett tekinthető sértőnek, agresszívnek is (Balázs 2008; 2018; Balázs–Dede 2021).

Két asszony a piacon

Váci piacra egy illető – galgamácsai, hát azt is hozzátéhetjük – vitt rozsbuszát elannyi. Hát odamént hozzá egy tót asszony, oszt asz mondja, hogy:

- Këlko rozs?
- Mi? Ez konkolyos?!
- Nem! Pëkni!
- Még bele akarsz köpnyi?!

Hát így osztan ebbe elmaradt az egisz, hogy hát nem csináltak vásárt abbú kifolyólag, hogy nem értették még egymást. Mer az egyik magyarul értett, a másik még tótul beszét.

Elmondta: Pesti Benedek 1981. április 12-én.

(Këlko 'Kol'ko' szlovák szó jelentése magyarul: mennyi. Pëkni 'pekný' szlovák szó jelentése: szép.)

A tót asszony

Kérdzik az egyik tót asszont, hogy:

- Mara néne, hova mén?
- Mëgyëk salátáé kacsának, libának,
embërëk rétën kaszának,
a húsho ebédre.

Elmondta: Zsigri Mihályné Szabó Anna 1988. március 22-én.

Az újfalusi öregasszony

Valamikor Újfalun tótok laktak. És hát ugye elmagyarosodott. És még a régi öregasszony mondja, hogy:

– Mikor disznó vagyok, akkor kukorica nem vagyok,
mikor kukorica vagyok, akkor disznó nem vagyok!

Hát ezt úgy akarta mondani, hogy mikor kukoricatermés van, akkor disznó nincs. Mikor disznó van, akkor aszáj van, szárazság, és kukorica nincs. Dë ő ugye nem tudta így kimagyarázni, csak így mondta:

– Mikor disznó vagyok, akkor kukorica nem vagyok,
mikor kukorica vagyok, akkor disznó nem vagyok!

Elmondta: Vircsák Mihályné Dudás Lídia 2003. november 18-án.

(A szövegben szereplő Újfalú a Galgamácsával szomszédos Váckisújfalut jelenti.)

A tót asszony menyé

A tót asszonnak megnősült a fia. Oszt kérdezték tőle, hogy:

– Të Marka, mijen a mēnyēd?

– Hát mijen lenne?! Së hasi, së fari, csak az a vékon labaszari! – aszongya.

Elmondta: Gulyás Ferencné Dudás Lídia 1988. május 1-jén.

A tót ember

Kérdézik a tót embert, hogy:

– Hogy vagy?

– Hát – asz mondja – vagyok izs, nem izs!

Oszt azé mondják, hogy:

– Vagyom izs, nem izs, mind a tót zembēr.

Elmondta: Vircsák Mihályné Dudás Lídia 2017. április 14-én.

Egy sváb bácsi a faluban

Valamikor régēn a termékeikēt úgy hordták el a falukba árónyi az embērēk. Oszt vót egy sváb embēr is. Nem tudott jó magyarú. Oszt hát idegyütt Mácsára. És itt a falu végin kérdēzte, hogy hogy köll árónyi, vagy hogy mondja ő – mer nem tudott jó magyarul, mer sváb vót –, hogyha bëér a faluba. Mer hozott paradicskát mēg zōdségēt, hogy hogy ároija. Oszt hát egy embēr gazembēr vót, osztan mondta, hogy hát:

– Úgy kiabájja, hogy: „Parasztpicsa, szōntség! Parasztpicsa, szōntség!”

Hát ő mēg bëért a faluba, oszt ēkezde kajbányi torkaszakadtjábú, hogy:

Kigyűttek az emberek, oszt kiverték a sváb bácsit a falubul, mer hát másra gondótak, nem zódségre mēg paradicsomra!

Elmondta: Gulyás Ferencné Dudás Lídia 1988. március 21-én.

A svábok puttonya

Hát amikor a svábokat bētelepítették Magyarországra, hát ugyē mikor átjöttek, szēgényēk vótak. És akkor hát Pestēn is nem úgy vót, má mind most. Nem vótak nyilvános vécék. És akkó vót nekik ēgy hatalmas nagy puttonnyuk. És hát ha valakinek kellett vécére mēnni, akkor szótak a svábnak, és akkor hát ott elvégēzték a dolgukat. Dē különben árulták is magukat ezek a svábok, és kiabáltak az utcán, hogy:

És az azt jelentette, hogy szarni a puttonba krajcáré. Csak ōk ugyē akcēntussal ejtették ki, és akkor ez így jött ki nekik.

Elmondta: Pesti Andrásné Kovács Julianna 2004. március 29-én.

A sváb kalaúz

Vót ēgy némēt vasútas, ēgy sváb kalaúz. Némētül beszét jobban, mind magyarul. Ęgy öregasszony mondja a kalaúznak, hogy:

– Kalaúz bácsi, engēm szállíjjon lē Űllőn!

Aszongya a kalaúz – odaérnek Űllőre –, aszongya:

– Űllé!

Az öregasszon lēűt. Akkor mēntek tovább. Kőbányára értek. Aszongya (*a kalaúz*):

– Kibanya!

Az öregasszon kimēnt. Aszongya:

– Hát én nem itt akartam lēszányi, Űllőn!

– Mondtam, hogy Űllé!

Elmondta: Zsigri Mihályné Szabó Anna 2002. december 3-án.

Az ikladi asszony

Kint vótunk Iklad felé a határba kapányi. Vótak āra iklagyiak is. Débe aszongya az iklagyi sváb asszony:

– Gyerünk má ebédőnyi, mer Mácsán má hatantosztak!

Aszongya neki az ěgyik mácsai asszony:

– Hát Ikladon hanyan tosztak?

Elmondta: Zsigri Mihályné Szabó Anna 1998. december 15-én.

(A szövegben szereplő 'hatantosztak' a rosszul ejtett harangoztak szót jelenti.)

Több esetben is előfordult az, hogy az elbeszélők már nem tudták föl idézni a tréfás történetet, csak annak jellegzetes csattanójára emlékeztek. Két ilyen galgamácsai példát mutatok be. Mind a két szövegrészlet „tótcsúfoló”, vagyis a szlovákok magyartalan beszédét teszi gúny tárgyává.

- (1) Csípi monya dēsška: A 'mony' szó hím vesszőt jelent. Párhuzamként álljon itt Bálint Sándor Szegedről közzétett szóláshasonlata, amelyhez a „határtalan jó a kedve” jelentést fűzte: *Örül, mint tót a monyának* (Bálint 1972: 14)
- (2) Jano viszi zászló, Fĕro mĕg a lobogó: A tréfás mondat egy körmenet-hez vagy búcsújárásról szóló történethez kapcsolódhatott.

A Galgamácsán általam gyűjtött nemzetiségsúfoló mondókák mindegyike a szlovákokra vonatkozik, németekhez fűződött egyet sem találtam. Galgamácsa közelebbi és távolabbi környékén elsősorban szlovák falvak találhatók (a magyar községek mellett), a kistájon az egyedüli német falu a Galgamácsával szomszédos Iklad.

- (1) Tót, tolod az ajtót, / baszod a lukas szakajtót.
 - (2) Tót jány szilvماغot kíván, / nem mĕhet a fāra, csak a tövit rágja.
 - (3) Ālē potom, / kapd bĕ botom!
(Ālē potom szlovák szavak jelentése magyarul: de azután)
 - (4) Bozsĕ moj, bozsĕ moj, sok a pinán a moj.
(Bozsĕ moj szlovák szavak jelentése magyarul: istenem)
 - (5) Nyĕ krics, nyĕ bodaj, / nekĕd szarok, nĕ koplajj!
(Nyĕkrics, nyĕbodaj szlovák szavak jelentése magyarul: ne kiabálj, ne döfködj!)
- (A rigmusos szövegek emlékeztetnek egyes városi firválásokra, vö. Balázs 1983b, 1987, 1994.)

A szlovákokról szóló nemzetiségcsúfoló mondókákhoz analógiaként Katona Imre kéziratos gyűjtéséből idézek románokról szóló gyermekmondókat (Néprajzi Múzeum EA 8171,100).

Katona Imre 1942-ben gyűjtött népmeséket a Szilágy vármegyei Bogdándon, amely magyar lakosságú falu – Galgamácsához hasonlóan – vegyes nemzetiségű vidéken fekszik. Szomszédai magyar, román, valamint vegyes (román és magyar) lakosságú falvak. A prózai népköltészeti gyűjtéshez kapcsolódik Katona Imre Bogdándi oláhcsúfolók címszó alatt lejegyzett anyaga:

- (1) Ungye mére, meredj meg, / akasztófán száradj meg!
(Ungye mére román – tájszólásban ejtett – szavak jelentése magyarul: Hova megy?)
- (2) Olá, olá, vaslapát, / basszon teli nagyapád!
- (3) Magyar vagyok, nem olá, / szarom az órod alá!
(Katona Imre megjegyzése ehhez a mondókához: „Felnőttek is mondogatják.”)

Biztosak lehetünk abban, hogy a Kárpát-medencében a magyarokkal együtt élő szomszéd népek mindegyikénél ma is élnek, vagy a közelmúltig használatban voltak hasonló, magyarokat csúfoló mondókák. Ezek a mondókák az egyes nemzeteknél mindenekelőtt a gyermekköltészet részét képezik. A mondókák tréfás, olykor a szélsőségekre kihegyezett, gyakran vulgáris, obszcén hangja nem takar valódi nemzetiségi gyűlöletet. Ez a szokatlanul erős hang a másságot, a saját közösséghez nem tartozókat gúnyolja ki.

Szakirodalom

- Ádám István – Csorba Béla 2006. *A tamplifüles, a tavalyi lődör meg az idei pöndörítés. Temerini anekdoták és mókás történetek*. Ádám István, Csorba Béla és Lux Color Printing. Óbecse.
- Balázs Géza 1983a. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II*. Magyar Névtani Dolgozatok 30. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza 1983b. *Firkálások a gödöllői HÉV-en*. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 18.) ELTE. Budapest.
- Balázs Géza 1987. *Sátorfirkálások*. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 34.) ELTE. Budapest.
- Balázs Géza 1994. *Beszélő falak. Ötszáz különféle graffiti 1980–1990*. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok, 64.) ELTE. Budapest.

- Balázs Géza 2008. Különleges és nem különleges figurák. A nyelvi humor alakzatai. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 220–30.
- Balázs Géza 2018. A nyelvi humor antropológiája. *Századvég* 87/57–72.
- Balázs Géza – Dede Éva 2021. *Agresszió és nyelvhasználat*. IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2023. „Régi mácsaiassan megfészülve”. *Magyar Nyelvőr* 264–9. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.264>
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV*. Magyar Névtani Dolgozatok 80. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III*. Magyar Névtani Dolgozatok 72. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Bálint Sándor 1972. *Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 127. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Katona Imre 1942. *Vegyes folklórgyűjtés. Találós mesék, helyi hagyományok, ragadványnevek*. EA 8171
- Marosi Teréz 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. (Magyar Névtani Dolgozatok 13.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Vesszős Balázs 2022. A félreértés pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 458–75. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.458>
- Villányi Péter 2022. *Galgamácsai népmesék és mondák 1–4*. Akadémiai Kiadó. Budapest. (ÚMNGy XXVII/1–4). <https://doi.org/10.1556/9789634546832>
- Villányi Péter 2023. Az Óperenciás-hegyektől az Óperenciás-tengerig. 140 éves nyomozás a Magyar Nyelvőrben. *Magyar Nyelvőr* 537–40. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.4.537>
- Villányi Péter 2025. Tulajdonnevek a galgamácsai tündérmesékben. *Magyar Nyelvőr* 232–7. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.2.232>
- Voigt Vilmos 1993. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 15/317–20.
- Voigt Vilmos 2014. A nevek és különösen a népmesei nevek szemiotikájáról. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitra, Szlovákia, Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara. 22–40.

Villányi Péter

néprajzkutató

E-mail: peterwillanyi53@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-6967-8331>

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

MINYA KÁROLY: DERŰS NYELVMŰVELÉS. 66 ÍRÁS AZ ANYANYELVHASZNÁLATRÓL

MNYKNT, Budapest, 2024. 199 oldal. ISBN: 978-615-82068-5-3

„Humorban nem ismerek tréfát” – írta 1914-ben az önéletrajzában Karinthy Frigyes. Ez jut eszünkbe, amikor Minya Károly kézbe simuló kötetét lapozgatjuk. A szerző nyelvész, nyelvművelő, igazi pedagógus, a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének igazgatója, habilitált főiskolai tanár. Nyelvhasználati útmutatásait rendszeresen hallgathatjuk a Kossuth rádióban, de az interneten is olvashatjuk tanácsait. A Magyar Nyelvőr egyik szerkesztője, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tagja, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda egyik alapítója, szókincskutató, szótáríró. Példaképe Grétsy László, akinek megértő alakja a televízióból, az *Álljunk meg egy szóra!* nyelvművelő műsorból is jól ismert a régi nézőknek. Ez a kétszáz oldalas munkája nyolc témakörbe rendezett (helyesírás, nyelvhelyesség, kommunikáció, grammatika, stílus, nyelvjáritás, tulajdonnevek, szavak, mondatok), hatvanhat mosolyt ébresztő, mégis maximálisan szakmai, nyelvművelő írás. A kötet címének jelzőjét Balázs Géza nyelvésztársától kölcsönözte, aki a könyveivel, tanulmányaival a nyelvművelők táborának szellemi vezetője, akár az internet népét, akár a neologizmusokat vizsgálja (Balázs 2003).

A derűs nyelvművelésnek egy magyartanár kezében édestestvére a derűs nyelvtanóra, melynek elengedhetetlen elemei a humoros, mosolyra fakasztó példák – írja előszavában a szerző (12). Itt kapcsolódik Minya Károly szemlélete Karinthy gondolatmenetéhez: Nevet-

ve, de komolyan tanulni, szórakozva, de nyelvtudatosan korrigálni anyanyelvi tévedéseinket. Persze tudjuk jól, nem ezen áll vagy bukik a nyelvtanórák eredményessége, de közrejátszik abban, hogy kedvező érzelmi motivációt biztosítson akár a diákoknak, akár a felnőtteknek a nyelvhasználati ismeretek tanuláshoz, fejlesztéséhez. Ez a könyv az iskolai oktatásban is használható, a nyelvi jelenségek alapos és közérthető magyarázatával mindenki számára hasznos és tanulságos lehet. A nyelvi öröm, a rácsodálkozás, a szavak ízeletének élvezete, az örömszerzés lehetősége és a mosoly adassék meg a nyelvtanórákon! De hozzáfűzhetjük, az idegen nyelvi órákon, a fordításoktatásban is haszonnal forgatható felsőbb szinten, ahova ma már egyre többen eljutnak, amikor a szinonimák, a stíluselemek, nyelvi egyénítések megfigyeltetésére keresik a választ.

A nyelv dinamikus entitás. Az anyanyelv normatív szabályozása időről időre szabályzatokba foglalva, kézikönyvek sorában áll a nyelvészek és hétköznapi nyelvhasználók rendelkezésére. Minya Károly a huszonegyedik század nyelvéllapotát hozza közelebb hatalmas tényanyagot összegyűjtött magyarázataival nem kanonikusan előíró, hanem megengedően tanácsadó hangvételű írásaiban.

A digitális bennszülött olvasók számára jobban érthetően úgy fogalmaz Minya tanár úr, hogy ez a nyelvművelés 3.0 szintje. A nyelvművelés történetileg is többféle. Az 1930-as években igen szigorú volt – sőt nevezhetjük

vaskalaposnak is –, nemegyszer még a megszégyenítés eszközével is élt. Ezt nevezhetjük nyelvművelés 1.0-nak. Később Lőrincze Lajos bevezette a pozitív nyelvművelés fogalmát. Ez azt jelenti, hogy szorgalmazni kell a kifogástalan, szép írásművek megismerését és megismertetését, amelyek mintát adnak. Grétsy László a nemzetközpontú nyelvművelést hirdette. Kiváló stilisztánk, Kemény Gábor ugyanakkor a szituatív helyesség kritériumát, azaz a stílusközpontú nyelvművelést helyezte középpontba. Ez utóbbi szerint megnyilatkozásunk mind írásban, mind szóban függ a helytől, az időtől, az alkalomtól, a hallgatóságtól. Ez volt a nyelvművelés 2.0. És végül Balázs Géza szerint a derű, a kedély megóv sokféle rossztól, ráadásul befogadhatóvá teszi az ismereteket. Tőle kaptam kölcsön a kötet címét is – vallja be a szerző. A derűs nyelvművelők szerint, akiknek sorába Minya Károly is tartozik, így van lehetőség árnyalt, óvatos és szükségszerű beavatkozásra.

Az első fejezet *Helyesírás* címmel az „írás tudományáról” szól (15–29). Az akadémiai és palánkhelyesírás kapcsán a normatív és a hétköznapi nyelvhasználatot egy börtönben feltételezett párbeszéddel illusztrálja: „– Te miért vagy itt? – Három vesszőhiba és négy egybeírás miatt” (15). A helyesírás nem törvény, hanem ajánlás, de a szövegértés miatt a korrekt írásmód mindig fontos. A mozaikszavak, főleg a toldalékolásuk napjainkban nem kevés gondot jelent. A betűszók, a beszélő mozaikszavak sokszor mosolyt fakasztanak, de fejtörést is okoznak.

Az egybe- és különírás szabályai a helyesírás arisztokratáinak nevezhetők: *házi feladat*, de *nyelvtan-házifel-*

adat. A korrektor munkája talán nem is tudatosul bennünk. A helyesírási hibák javítása az ő kezében, jobban mondva a fejében van. Hiába az internetes kereső. A Kárpát-medencei korrektorkonkurrensciát – bizonyítva a fontosságát – 2023-ban ötödször rendezte meg a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (e-nyelv.hu) a helyesírási kultúra emeléséért. Az is személyes tapasztalat, hogy a helyesírás mellett az egyre terjedő digitális kommunikáción túl milyen fontos lenne a kézírás, a szépírás, egyáltalán az írás idegrendszerre gyakorolt pozitív hatásának figyelembevétele. „A kézírás az agy, a szem és a kéz finom, összehangolt munkája, fejleszt a térérzékelést, a ritmusérzéklet, az ábrázolási készséget, ezzel párhuzamosan pedig a precizitásunk is javul. Felmérések mutatták ki, hogy akik nem írnak kézzel, azoknak kevésbé fejlődik az emlékezőtehetségük” (25).

A *Nyelvhelyesség* fejezet továbbgurítja a szelíd tanácsadás gombolyagát (30–68). Nem akar mindenhol hibát keresve „nyelvtannáci” lenni, csak felvilágot néhányszor a legismertebb hibákból, amelyek a tájnyelvben vagy a szociális nyelvhasználatban, a saját kommunikációs szintjén, például a nagymamák, dédikék körében nem szorulnak javításra, de a nyelvtan tanításakor, a közszereplésben tudatosításra szorulnak. Varró Dániel így fakaszt mosolyt a Feleségem ha felmegy a Facebookra című versével: „Harciasan népnevel és hitoktat, / szellemi és nyelvi fölényt fitogtat, / nem tűri, hogy egyetlen kis vesszőhiba megtorlatlan maradjon, / notórius nyelvtannáci az én édes galambom” (32). Nyelvhelyességi hiba a suksükölés, a nákolás vagy akár a hiperkorrektség. Sokan emlékszünk 1993-ból a sportolókat bántó, de

azonnal rögzült orrspray-reklám mondatára a focikapus szájából: „*Az orrodát is tisztítsd*”. „A nyelvhasználati ajánlások – véli Minya Károly – olyanok, mint a vezetéstechnikai javaslatok. A nyelvhelyességi szabályok helyett inkább a tanácsok szóval élhetünk” (41).

Talán az legnehezebb kérdések közé tartozik a hétköznapi nyelvhasználók körében a technika fejlődésével az idegen nyelven megjelenő fogalmak magyarítása, elfogadása, meghonosítása. Az *e-mail*, a *szelfi*, az *aerobik* már fel se tűnik, hogy nem magyar szó. De mi magunk is okozunk a nyelvi divattal elég fejtörést. Nemcsak a terpeszkedő kifejezésmóddal, a tautológiával és pleonazmus kerülésével foglalkozhat a nyelvművelő (*vizuális látvány*, *nukleáris atomtámadás*), hanem rácsodálkozhat az új igeekötőhasználatra, annak a stílusjelentésére is (*bevállal*, *bekövet*, *belájkol*). A divatosan terjedő *be-* igeekötő járulékos szemantikája, stílusértéke a cselekvésben való elmerülés, intenzitás, amely akaratunktól független is lehet (61).

Változóban van a nyelvjárásban beszélők megítélése. Régebben lenézték, elítélték, a műveletlenség jelének tartották. Napjainkban az érzékenyítés eredményeként nemcsak elfogadott nyelvhasználati változat, hanem sokan büszkén, tudatosan használják saját gyökereiknek, identitásuknak a jelzésére, a nyelvhasználat színességének bizonyítására (63). A szerző, aki maga is szabolcsi születésű, a *tírpákozást* hozza példának. Az általános megítélésben a nyírségi táj nyelv használóit nevezik tírpákoknak a Szarvas környékéről idetelepített szlovák eredetű népesség, a tírpákok (türelmesek) beszédváltozata után. Ez a megnevezés sztereotípiaként a műveletlenség, tájé-

kozatlanság asszociációját is hordozza a keleti végeken élőkkel szemben.

A tartalom képi megjelenítése a nyelvjárásoknál is feltűnőbb, sokszor tényleg megmosolyogtató keveredéshez, képzavarhoz vezet. A közéletben, a publicisztikában, de akár a diákok fogalmazásaiban is találunk hatáskeltésre törekvő ilyen példákat. Egy iskolai verselemzésben Janus Pannoniusról ezt olvashatjuk: „*Egy dunántúli mandulafáról akkor írt, mikor szeme fennakadt egy fán, mely februárban virágzott*” (68).

A *Kommunikáció* című fejezet a tetten ért szavak mellett a tetten ért csendről is szól (69–102). A verbális és nonverbális kommunikáció része a hallgatás is, vagyis a csend megválasztása. Három fogalmat kell elkülönítenünk: a csendet, a hallgatást és az elhallgatást. A hallgatás a nem verbális kommunikáció egyik megnyilvánulása, a nonverbális csatornák egyike, kifejezhet viszonyulást a másik emberhez és a közlési szituációhoz. Az asszertív hallgatás az odafigyelés kifejezője. De hallgatás jelzi a beszélőváltást. Újabban az üzleti élet is felfedezi a hallgatás stratégiai funkcióját. Ám a különböző kultúrák másként használják a hallgatást. A kínaiak, japánok a hierarchia és engedelmesség hordozójának tekintik. A finnek kevésbé töltik ki beszéddel az időt, mint a déli népek. Külön funkciója van az elhallgatásnak. Az irodalomban számos stílusalakzat kapcsolható hozzá. Ilyenek a detrakciós alakzatok, az ellipszis, az aposziopézis. Ezek az olvasó aktív szövegáttér-értelmezésére támaszkodnak, amikor a hiány pótlása jelentéssé válik. „A hallgatást, elhallgatást mint kommunikációs jelenséget viszonylag kevés tanulmány tárgyalja. Azért is nagyon fontos a hallgatás, il-

letve az elhallgatás, mert egy jól végiggondolt kommunikációs stratégia része is lehet. Időnként a meggyőző szavak használata helyett jobb, ha hallgatunk és beszélgetünk” – állapítja meg Minya Károly (75).

A jó előadás titkairól élvezetesen és tanulságosan szól a szerző. Technikai és tartalmi tanácsok sorakoznak az alfejezetekben a diákoknak, tanároknak, a közszereplésre készülőknek. Az előkészítés része az iskolai hangos felelés. Sem bemagolni, sem felolvasni nem tanácsos a mondanókat. A lámpaláz leküzdése a felkészültség mellett különböző technikákkal is elérhető. A szemkontaktus, a testtartás és a mozgás, a humoros példák az előadásunk közben mind a figyelem fenntartását szolgálják. Magasabb szint a tagoló tételmondatok jelenléte a beszédben, a személyesség és hitelesség mint a meggyőzés eszköze. A beszédtechnikai eszközök, a mondatfonetikai, szupraszegmentális mondatalakítás is igen fontos. A hangsúly, a hangerő, a beszédtempó, a nyomaték, a hangszín, a gyorsasági és hangmagassági váltás stb. mind a hatékony beszéd tanulható ismérve.

A nyelvi bókok talán klasszikus értelemben kihalófélben vannak, mégis fontos elemei a kommunikációnak. Napjaink bókjainak nyelvi repertoárja elszegényedett, bizonyos szép szavakat pedig ki sem mernek mondani. A megfelelő bók mindig a helyzettől és a célszemélytől függ, tehát legyen személyes, vonatkozhat külső és belső tulajdonságra. A megszólítás a kommunikáció kezdetét is jelezheti, s változása különösen napjainkban tapasztalható a tegezés elterjedésével. Ez a felnőtt korosztály beszédtradícióitól kissé távolabb esik, de a nyelvi változások dinamizmusa itt is nyomon kö-

vethető. A nők és a férfiak tradicionális megszólítása mellett a családon belüli és a nyilvános általános érintkezés is fokozatosan idomul a nemzetközi trendekhez. A Covid-járvány óta új jelenség a szemmosoly, a könyökpacsi, a maszkhasználat mellett a puszi és kézfogás mellőzése. A testbeszéd ezer és ezer szállal szövi át a kommunikációnkat.

A *Grammatika* a nyelvtanórák muma, mégis lehet-e szexi? – teszi fel a kérdést a következő fejezet (103–16). Egy külföldi slágerre hivatkozva mondja a szerző, hogy a nyelvhelyesség is divat kezd lenni. A dal értelme szerint a fiú így szól a lányhoz: „jó lenne, ha tudnád, / Csábíts a [nyelvileg helyes] szövegeddel, a grammatika szexi.” Ha a magyar közönség furcsállná is e szavakat, egy nyelvtanórát is élvezetessé lehet tenni különféle játékokkal, fejtörőkkel. Ilyenek a palindromok, amelyek visszafelé olvasva is ugyanazt a szöveget adják, a nyelvtörők, az eszperente átírások, a levélábécé s egyéb nyelvi játékok. Az újabb szóalkotási technikák is gondolkodtató feladatot adnak. Hogy mondjuk másképp, hogy *bevéallalós*? Ilyenek az új *-ista*, *-izmus* képzőkkel gyártott szavak, pl. *kádárizmus*. Az elvonással képzett szavak is felkelthetik a figyelmet: *megszakért*, *pártvillong*. Ezek kontextusba helyezése, „megfejtése” is érdekes feladat lehet.

A mobiltelefon használata új nyelvi leleményeknek ad helyet. A szóalkotási módok átszövik az életünket. Napjainkban a legtermékenyebb képző a *-z* és az *-l*, ezekkel a következő új szavak jöttek létre: *hamburgerezik*, *klónozik*, *dartsozik*, *szörfözik*, *e-mailezik*, *internetezik*, *facebookozik*, *dzsoggingol*, *rappel*, *lizingel*. A képzők, a morfológiai alakok

tőváltása, az ikerszavak jelölése, az ike-
rítő becézés stb. a nyelvművelés lehető-
ségeit szélesíti.

A *Stílus* című fejezet akár az elő-
zőek folytatásaként is értelmezhe-
tő (117–40). Hiszen a szókincs neo-
logizmusai, mint az alcímben jelzett
celebszaki, gasztroperverz, csókdekóder
arra is utalnak, hogy milyen irányba vál-
tozik, tolódik el a médianorma, a rádió,
a tévé és a nyomtatott sajtó, ahol eze-
ket az újsütetű fordulatokat használják.
„A „kereskedelmiesülés” és bulvároso-
dás a kommunikációs-nyelvi megkülön-
böztetés, elkülönülés hirdetésével indult.
Ennek főbb jelei: „lazaság, oldottság,
harsányság, szlengesedés, pörgő, hada-
ró, gyors beszéd, a műsorvezető nem
előre megírt szöveget olvas fel, hanem
rögtönöz; a szójátékok gyakori alkalma-
zása, a köznyelvi szabályok (normák)
határának kitágítása, illetve megkérdő-
jelezése” (117). A bulvármédia nem az
értelemhez szól elsődlegesen, hanem
az érzelmekre kíván hatni. A bulvár le-
egyszerűsít. A világ kaotikus, bonyolult,
kiismerhetetlen, viszont a bulvársajtó
világa habkönnyű, rózsaszín, konflik-
tuszegény. Arra alapoz, hogy az ember
vágynak a pillanat örömére. Erre a nyelv-
ben a közhelyek, valamint a korjellem-
ző szavak (trendi kifejezések) lehetnek
a legjobb bizonyítékok.

A publicisztikán túl a szépiroda-
lom is ontja a neologizmusokat, az
intertextualitást, a szövegköziség hu-
mort fakasztó nyelvi használatát. Példa-
ként Parti Nagy Lajos prózája, Kornis,
Lackfi és Hamvai darabjai ugyanúgy il-
lusztrálják e stílusbeli eszköztárat, mint
a limerickek vagy az „újrágombolt”, át-
írt versek.

Külön fejfájást okoz az irodalmi kö-
telező olvasmányok stílustulajdonításai

kérdése. Tanuljunk Aranyul! A kötelező
olvasmányok érthetőségéről, netán azok
átírásáról már régóta folyik a diskurzus,
vita. Igaz, ez elsősorban prózai művekre
vonatkozik. Felvetődött az is a vita során,
hogy például az *Egri csillagok* csakúgy,
mint a legtöbb kötelező olvasmány, nem
gyerekeknek íródott. Azonban ez azért
nem jó érv, mert az általános iskolai iro-
dalomóra nem gyermekirodalom-óra,
a lírai alkotások sem a gyermekiroda-
lom részei. Elfogadva, hogy a régi sza-
vak akadályai a szövegértésnek, mégis
megtanulhatók, akár a matematika vagy
a kémia. „A lebutított, lájtosított, megron-
gált és tönkretett olvasmányok olyanok,
mintha a természet csodáival csak tévén
keresztül ismerkednénk vagy interneten
keresztül barátkoznánk. A lényeg ki van
lúgozva belőle: az élmény személyes át-
élése” (134). Móricz Zsigmond néprajzi
fordulatai, a rá jellemző nyelvjárásiasság
és az írott beszélnyelviség az archa-
izmusokhoz hasonlóan ugyanígy nem
gyomláható ki pl. *A boldog ember* szö-
vegéből. A rövid szövegműfajokat is ér-
demes beemelni a derűs nyelvművelésbe.
Ezeket gazdagítják a ma már alig hasz-
nált emlékkönyvi vagy iskolai ellenőrző-
bejegyzések, a vőfélyi köszöntők. Ezek
stílusösszetevői a szövegértésen túl szó-
rakoztató archaikus szövegemlékként le-
hetnek akár a magyartanítás színesítői is.

A *Nyelvújítás* át- meg átszövi a mai
magyar nyelvhasználatot (141–62).
Minya Károly kedvenc területén a tu-
dománytörténeti háttérrel ugyanolyan
tüzetesen tekinti át, mint az új szóalko-
tási tendenciákat, amelyek a mai nyelv-
használat régebbi vagy újabb jelenségei.
A 18. század elejéig nyúlik vissza a fe-
jezet. A nyelvművelés-történet legna-
gyobb vitája tehát a 18–19. században

lezajlott nyelvújítás korára tehető, az ortológusok, azaz a hagyományörzők és a neológusok, azaz a nyelvújítók között dúlt a szópárbaj. Kazinczy, Bessenyei György, Bugát Pál szerepe a magyar nyelv megújításában kiemelt helyet foglalt el. „Szópárbajok és pennaháborúk, gúnyolódások és visszavágások. Mind-mind jellemzi a nyelvújítás korát, de legfőbb eredménye elvitathatatlan, az, hogy óriási mértékben és értékben bővült a szókincsünk, az akkor született és alkotott kifejezések nélkül aligha tudnánk magyarul megszólalni” (147). A nyelvújítás korában több mint tízezer magyar szó született, és ehhez többek között szaknyelvi szóalkotásaival nagyban hozzájárult Bugát Pál. A mai szóalkotó képzők között gyakori például a *-da* képző: pl. *kajálda*, *vigyázda* az ifjúsági nyelvben, a *-kommandó* (*áramkommandó*), a *-turizmus* (*borturizmus*), a *-gate* utótagú összetétel (*kukagate*). Minden élő nyelv a változataiban és változásában él. Ez utóbbi első sorban a szókincsben mutatkozik meg. A szavak kikopnak, mert szükségtelenné válnak. A világ változik, a technika, a tudomány stb. fejlődik. Minden nyelvben több új szó születik, mint ahány kihal. Kijelenthető, hogy a neologizmusok születése életünk meghatározó eleme, hiszen mindenre van, kell, hogy legyen valamilyen szavunk.

A *Tulajdonnevek* alcím alatt több kérdéssel is foglalkozik a kötet (163–70). A filmcímek figyelemfelkeltő, kiemelő funkciója fordításstilisztikai kérdéseket is érint. Gondoljunk a *Pretty Woman* filmcím magyar változatára: *Micsoda nő!* Szóba kerülnek a ragadványnevek. Ilyenek voltak beszélőnevekként a *Repülős Gizi*, *Bróker Marcsi* és társai.

Expresszív és emotív stílustulajdonítást, fiatalos ötletességet hordoznak gyakran az üzletnevek is: *Kotkoda baromfibtolt*, *Kerek Perec pékség* stb.

A kötet záró fejezetének címe *Szavak, mondatok* (171–95). Olyan képtelen szavakat, fordulatokat tárgyal, amelyek a szaknyelvhez tartozhatnak, ha valóságalapjuk lenne: *kanyarfűrő*, *reszelőzsír* stb. Ezek metaforikus, átvitt értelmű tréfás jelentése sokszor a beszélő közösség háttérismeretére támaszkodik. De megfejtésük derűs perceket szerez. Ugyanígy megfejtésre vár sok színárnyalat megnevezése. Milyen a *kobaldsárga*, *gyantasárga*, *kadmiumsárga* stb.? Az „átírt terek”, a plakátok, falvédők, a „közéleti tapéták” alkalmi, de nyelvi szempontból érdekes, kortörténeti lenyomatot mutatnak. A sporttal kapcsolatos szövegek az edzők, játékosok szájából alkalmakként ugyanúgy derűt keltők lehetnek, mint a sláger- vagy dalszövegek. A közutakon, járműveken olvasható alkalmi felhívások, kérések nemegyszer megmosolyogtatók. E derűt keltő feliratok közül Minya Károly kötetének borítóján találunk egy csokorra valót. Végezetül vessünk ezekre egy pillantást: „*Papagáj Presszó. Stresszmentes övezet. Mindörökké*”; „*A kutya harap, a macska sem százas, a kétlábúakról meg ne is beszéljünk!*” S végül egy kiscsöszli mellékhelyiségnak a felirata férfiaknak és nőknek: „*Embör – Némör → WC*”.

Minya Károly negyedik, nyelvműveléssel foglalkozó kötetét örömmel ajánljuk diákoknak, tanároknak, érdeklődőknek, nyelvészeknek komoly feldolgozásként vagy önművelő olvasmányként. E sorozat első darabja Minya tanár úr tollából a *Nyelvművelek, tehát vagyok* (2002), a második a *Rendszer-*

váltás-normaváltás. *A magyar nyelv művelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig* (2005), a harmadik a *Nyelvművelő munkafüzet 2. Nyelvhelyességi és stílusgyakorlatok* (2023). Minya Károly nyelv művelői alapelvével egyetértve helyezzük e kedves és bölcs kötetet az olvasó szíves figyelmébe Balázs Géza fülszövegének ajánlásával: „Mi a nyelv művelés 3.0? Derűs, árnyalt, óvatos, türelmes, jószándékú. Megkísérel az idegen szavak helyett magyar megfelelőt találni és elterjeszteni, felhívja a figyelmet a kommunikációs zavart okozó nyelvhasználati jelenségekre, válaszol kérdésekre, eloszlat nyelvi babonákat, félreértéseket.” Kiváló mintaanyagot kínálva biztos derűt fakaszt a nyelvtanórákon, és tegyük hozzá, élvezetesen forgatható a hétköznapi nyelvhasználatunkban is.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2023. *Az internet népe: Internet, társadalom, kultúra, nyelv: A kulturális és a tervezett evolúció határán.* Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Minya Károly 2002. *Nyelvművelek, tehát vagyok? 100 anyanyelvi egyperces.* Magánkiadás. Nyíregyháza.
- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelv művelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly 2023. *Nyelvművelő munkafüzet 2. Nyelvhelyességi és stílusgyakorlatok.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Cs. Jónás Erzsébet

professor emeritus

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

E-mail: csjonase@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

LISZKAY ZOLTÁN: NYELVÜNK TÖRÖKSÉGI GYÖKEREIRŐL

Heraldika Kiadó, Budapest, 2025. 124 oldal

Mintha valami káros vagy veszélyes dolog lenne törökségi nyelvekkel kapcsolatba hozni a magyart. Ez a munka e ritkán vizsgált területre irányul. Nem pusztán tudományos publikációként, hanem anekdotákkal körítve, szépíróként, helyenként bökdösődve, a felfedezés örömeivel tárgyalja a témát. Turkológusként a legkülönbélebb török nyelvekből (török, tatár, baskír, karacsáj-balkár, gagauz) százával fordított népdalszöveg, vallási ének és népmese magyarártása után, a honfoglalás előtti török jövevényszavak vizsgálatai során arra a meggyőződésre jutottam, hogy erőteljesebb a törökségi hatás a nyelvünkben, mint ahogyan azt az egyetemi tankönyvünk összegezte. Megéri újragondolni a magyar nyelvtörténetet a törökségi kapcsolatainak feltárásával. Bár Vámbéry óta többen is felvetették a török–magyar nyelvi kapcsolatot, van még mit felfedezni, van még mire rácsodálkoznunk. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy nincs magyar nyelvű török nyelvkönyv, ki-ki a saját korábbi (német, francia stb.) nyelvismeretére hagyatkozva vághat csak bele a török tanulásába. Ezért a mai napig kevesen fogtak hozzá.

Liszkay Zoltán török nyelvtudással a gondolkodás kifejezésére alkalmazott mondatok szerkezetére figyelt fel; a nyelvtani párhuzamokra, melyek segítségével akár a kölcsönzésnél mélyebb kapcsolatot is feltételezhetünk. Igyekezete dicséretre méltó: bemutatni a nyelv minden szegmensében meglévő

párhuzamokat. Saját, német nyelvű török nyelvkönyve leckéi alapján halad előre lépcsőről lépésre a párhuzamok bemutatásával. Találni olykor tévedéseket az okfejtésében, mint pl. a török *kucaklayan* szó elemzésében. Itt ugyanis az *l-* nem török névszóból igét képző toldalék, helyesen *+l/-* kétalakú képzőt kellett volna feltüntetni, mely bizony jelen van (akár hangátvetéssel formában is) a magyar nyelvben is. Elég, ha csak a török eredetű *érdem* főnevünk régi magyar szövegekben előforduló *érdem+le+ttem* alakjára gondolunk. Erre fokozottan is figyelhetünk, hiszen igeképzőt végképp nem szokás kölcsönözni, de lám erre is van példa. A toldalékoló nyelvek között számos más (pl. mongol–török érintkezések után is) előforduló ilyen esetre bukkanhatunk (Csáki 2006). A török *baş-la-* ige kapcsán leírtakhoz hozzátehetjük, a török *pınar başı* 'forrásfő'-t is, vagy a karacsáj *Baş+kün* 'hétfő' (Tavkul 2020: 99) stb. szavakat.

A következő fejezetben a finnugrizmus nagyon rövid történetéből megtudhatjuk, hogy nem csak diplomás finnugristák érdeklődtek a téma iránt. A Miatyánk szövege ismét felidézte annak kun fordítását. Mándoky Kongur István (1993: 34–69) rekonstruálta és elemezte az összegyűjtött töredékeket. Magam pedig a távolító esetrag átvételére figyelem fel benne (Csáki 2007). Hunfalvy Pál 1850-es években tett megállapítását, „ifjonti tévedését” magam is igazoltnak látom: „a magyar nyelv középett van

a finn-ugor és török nyelvek közt” (22), vagyis, hogy a finnugoroktól kb. 3000 évvel ezelőtti elszakadásunk óta sohasem érintkeztünk finnugor népekkel, viszont azóta egészen a honfoglalásig és még azután is törökös környezetben alakult a nyelvünk. A török jövevényszó nem föltétlen lebutított fogalom (26), jobbra azt érti rajta az olvasó, amit tud a jövevényszó fogalmáról. Számos más nyelvből is van a magyarban ilyen (iráni, szláv, német stb.). Ehelyett a kódmásolás egy modernebb kategória, L. Johanson turkológus vezette be a köztudatba. Csató (2019: 31) az összehasonlítás kapcsán érinti a kérdést: *nagyobb, mint én ~ nagyobb nálam*. A dél-alföldi nyelvjárásban a *tőlem nagyobb* alak terjedt el, mely tükörfordítása a török *benden büyüknek*. Van a magyar nyelvben honfoglalás előtti és utáni török jövevényszó, sőt még oszmán kori is, de a „minél régebbi, annál értékesebb” erre is érvényes, úgymint a barátságra, mert annál nagyobb szóbokrot/-családot alkothatott mára. Van persze mára kivesszett jövevényszavunk is.

Ahogy Liszkay összegzi (26): „az igazság [...] az, hogy a török–magyar nyelvi közösség igen-igen ősi gyökerű, ráadásul máig első pillantásra szembe-tűnő jelenség, amely a nyelvtan mindhárom síkján, a hang-, szó- és mondatban számos pontján, területén megmutatkozik.” Még hozzátehetjük, hogy sőt mind az öt szegmensben (fonetika, morfológia, lexikológia, szintaxis, szemantika) vizsgálhatóan jelen van.

A létige (31) taglalása figyelemre méltó. Nem lehetetlen, hogy ugyanaz a magyar protetikusan *v-* szókezdő áll szemben a török szókezdő labiállissal (m. *vol-* : tö. *ol-*), mint a *vályú*: török *oluk/*

olak 'trough' (Róna-Tas–Berta 2011: 992) esetében. A régi magyarban *volék* (ÓMS), mai *voltam* alakok tövét így látja a szerző. A *Hol volt, hol nem volt* mesekezdő ötörök eredetéről már korábban is olvashattunk (Kovács 2005: 203). Számos mai török nyelvben magam is találkoztam vele (Csáki–Sipos 2021: 382). A két 'kalauz' jelentésű szó közül a második, helyesen *mihmandar*, perzsa eredetű jövevényszó. Továbbgondolandó a személyes névmásokkal, birtokos névmásokkal, birtokos személyjelekkel, igei személyragokkal kapcsolatos gondolatsor, valamint egyes szavak lehetséges török hátterének a felvillantása. A Horger-törvény valóban minden török nyelvet áthat, a második nyílt szótag rendre kiesik csakúgy, mint a magyarban. A török *+cl* foglalkozásnév-képző négyalakú (*+ci/cu/cü*), sőt ezek zöngétlen párja nemhogy rokonítható a magyar *szűcs, szatócs, ács* szavak végén jelölt hanggal, hanem azonos, csak a magyar hangtörténet korai szakaszában a zárt tövéghangzók eltűntek.

Több fejezetben is nagyon helyesen veti fel Liszkay a helynevek párhuzamát. Hasonló helynévadási szokásainkról magam is írtam (Csáki 2023), az onomasztikai vizsgálatok szükségességét hangsúlyozni kell. Az *aszal* szó kapcsán *Aszófő* helynevet idézném, amely a kiszáradó forrásfő nevéből származik. A török *ocak* szó alapvető jelentőséggel bír a török világban. A legtöbb török nép epikájában, több közmondásában, népmeséjében, népdalszövegekben is szereplő házi tűzhely a központi találkozóhely minden család életében. Melegedni, étkezni járnak köré, és amikor kihuny valakinek a tűzhelye, és már nem száll föl füst onnét, akkor tulaj-

donképpen ki is hal a család. A magyar népmesében is háztűznézőbe indul a házassulandó legény, hogy meggyőződjön jövőendőbelije családi hátteréről.

A kérdésfelvetés komplex vizsgálatára feltétlenül javasolt, de nagy valószínűséggel nem egyemberes feladat ez. A transz-eurázsiai egyezések kimutatása sem lenne felesleges mutató, például a toldalékoló nyelvek esetében. Minthogy minden nyelv eleve állandó változásban van, nem csak kontaktushelyzetben, számos konvergencia fejlődés is előfordulhat. Mind a magyar, mind a török nyelvtörténet, nyelvemlékek ismeretében, az egyes nyelvtörténeti korok adatainak mérlegelésével, a mai török nyelvek és nyelvjárások segítségével, szövegek értő elemzésével kellene hozzájárulni az egyezések kimutatásához. Létrejöhetne már egy kutatócsoport, hogy minden részletében feltárja a török és magyar nyelvi kapcsolatok mibenlétét.

(Kukacoskodások) A suta megfogalmazás itt zavaró: „ağız [helyesen ağız] (kiejtése aız mint Erdoğan)”. Arról van szó, hogy a lágy g hang, melynek betűjele ğ, azonos (vagy azonos hangrendű) magánhangzók közt nem hangzik el. Hasonlóan szerencsétlen a következő: a kínai írásban a 'hun' jelentésű írásjel egyezik a magyarokéval.” (Netán van a magyaroknak is 'hun' írásjele, és az ugyanolyan?) A török *er- 'ér'* ige is megérne egy hosszabb tanulmányt. A véres kezű síita uralkodó, Şah Hatayi csodálatos verseket írt középtörök nyelven (Sipos-Csáki 2009: 589). Az üldözött Bektaşî szekta titkos szertartásán Trákiában gyűjtöttem egy vallási éneket tőle, melynek második sora: *Akıl ermez Yaradanın sırrına 'Ész föl nem ér a Teremtő titkához.'* Köszönöm, hogy a Kökörcsines domb is szóba került a dolgozatban. Minden tavasszal

ott rójuk az ösvényeket, lessük-várjuk a kis bolyhos kökörcsinek kibukkanását. Turkológus kollégákat, a nemrég elhunyt moszkvai ótörök nyelvészt, Gyimát [Dmitrij D. Vasil'ev] és Z. Pistát is elvezettük oda, miközben a magyar *kökörcsin* szó ótörök eredetéről diskuráltunk...

Szakirodalom

- Clauson, Sir G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Pr. Oxford.
- Csató Éva Ágnes 2019. Török nyelvkapcsolati jelenségek elemzése a Kódmásolási Modellben. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 27–40.
- Csáki, Éva 2005. Türk dilleri ile Macarca'da ismin ablatif halinin paralel şekilleri ve kullanışı. In: *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I–II*. 20–26 Eylül 2004. (Türk Dil Kurumu Yayınları 855/I–II) Ankara. 677–88.
- Csáki, Éva 2006. *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. (Turcologica 67.) Harrassowitz. Wiesbaden.
- Csáki, Éva 2007. *+nAn* as ablative case suffix in Hungarian and Turkic languages. In: Csepregi Márta – Masonen, Virpi (eds): *Grammatika és kontextus. Új szempontok az urali nyelvek kutatásában*. (Uralisztikai tanulmányok 17.) Budapest. 55–66.
- Csáki Éva 2010. A török népdal és a szerepet próbája. In: Dévényi Kinga (szerk.): *Varietas Delectat. Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. (Keleti Tanulmányok Oriental Studies 14). Budapest. 99–114.
- Csáki, Éva 2015. Peculiarities of the Karachay-Balkar Vocabulary. In: Sipos, János – Tavkul, Ufuk: *Karachay–Balkar Folksongs*. Institute for Musicology of

- the Research Centre for the Humanities of the Hung. Acad. of Sciences – L'Harmattan. 303–11.
- Csáki, Éva 2023. Macarcadaki yer adlarına ve ad verme geleneklerine dair. In: Şavk, Ülkü Çelik – Garibova, Jala [etc.]: *Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında. Süer Eker [Armağanı] Çağdaş Türkoloji'nin İzinde*. Grafiker. Ankara. 315–22.
- Csáki Éva – Sipos Áron 2021. *Hetvenhét törökségi népmese*. Hagyományok Háza. Budapest.
- Kovács Előd 2005. *Török népdalok Európától Szibériáig. A magyar népköltészet török kapcsolatairól*. Ethnika Kiadó. Debrecen.
- Mándoky Kongur István 1993. *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Karcag Város Önkormányzata. Karcag.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II*. (Turcologica 84.) Wiesbaden.
- Sipos, János – Csáki, Éva 2009. *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. The Music of Bektashis in Thrace*. + DVD. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tavkul, Ufuk (2020): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. (Türk Dil Kurumu Yayınları 770) TDK. Ankara.

Csáki Éva

turkológus, egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Orientalisztikai Intézet

E-mail: csakieva@btk.ppke.hu

<https://orcid.org/0000-0002-1082-3372>

BALÁZS GÉZA

**EGY ÁTFOGÓ MŰVÉSZETELMÉLET FELÉ
VOIGT VILMOS (1940–2025) ÉLETMŰVE**

Élete

Pünkösd vasárnapján, 2025. június 8-án, életének 86. évében lezárult a világszer-
te ismert dr. Voigt Vilmos folklorista, néprajzkutató, szemiotikus életműve. Nem
túlzunk, ha azt állítjuk, hogy Voigt Vilmos a folklorisztika, az irodalomtudomány,
a finnugrisztika, a skandinavisztika, a művelődéstörténet, a vallástörténet, a szemi-
otika (stb.) enciklopédikus tudósa volt. Résztvevője és alakítója a magyar néprajz/
folklorisztika felsőfokú oktatásának, intézményeinek, a tudomány társadalmi elfo-
gadottságának és nemzetközi tekintélye formálásának. Számos magyar és nemzet-
közi tudományos szervezetnek volt tagja, magyar és külföldi egyetemek meghívott
előadója. Kiemelkedően nagyszámú publikációja, monográfiája és tankönyve a tu-
dásátadás nagyszerű forrása marad.

Az életút 1940. január 17-én Szegeden kezdődött. A család hamarosan Buda-
pestre költözött. Voigt Vilmos 1946-ban a budavári evangélikus elemi iskolában

Voigt Vilmos 2020-ban, a 80. születésnapján

kezdté tanulmányait, negyedikés-
ként a volt Margit körúti feren-
ces iskolába, felső tagozatosként
a Medve utcai iskolába került.
1958-ban a II. Rákóczi Ferenc
Gimnáziumban kitűnő ered-
ménnyel érettségizett, és sikerrel
felvételizett az Eötvös Loránd
Tudományegyetem magyar-
néprajz szakára, ahol 1963-ban
kapta meg diplomáját. Valójában
1958-tól a nyugdíjazásáig, 2010-
ig az ELTE volt az anyaintéz-
ménye. 1963-ban Ortutay Gyula
meghívására az ELTE Folklore
Tanszékére került gyakornok-
nak, majd végigjárta az egyetemi
fokozatokat: gyakornok, tanár-
segéd, adjunktus, docens, 1995-
től professzor, 1979–2005-ig a
Folklore Tanszék vezetője, köz-
ben 2000–2005 között a Néprajzi
Intézet igazgatója is volt, nyug-
díjba vonulásától, 2010-től pe-

dig professor emeritus. 1996-ban a Folklore Tanszéken megszervezte és vezette a Magyar és összehasonlító folklorisztika (PhD) doktori programot; majd 2010-ig a Néprajztudományi Doktori Iskolát.

1973-ban kapta meg a kandidátusi fokozatot a folklór esztétikájáról írott dolgozatáért, 1995-ben lett a tudomány (MTA) doktora a balti-finn folklórról írott dolgozatával; ugyanekkor habilitált az ELTE-n folklorizmus témakörében. Az ELTE-n nemcsak a Folklore Tanszéken tanított, hanem a magyar tanszéken is irodalmat, finnugrisztikát, valamint a skandinavisztika oktatásában is részt vett. De tanított szemiotikát más egyetemeken is (Károli Gáspár Református Egyetem, Debreceni Egyetem, Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem).

Voigt Vilmos kiterjedt nemzetközi kapcsolatokat épített ki a magyar folklorisztika számára. 1963-ban finnországi állami ösztöndíjat nyert el, ennek révén járt Leningrádban, Moszkvában, Karéliában, Rigában, Észtországban, Svédországban, Dániában és Norvégiában; és megismerkedett az akkori fiatal, észak-európai folkloristákkal. 1968-ban hosszabb időt töltött Jugoszláviában. Számos nagy nemzetközi balkanisztikai, baltisztikai, finnugrisztikai, európai néprajzzal, folklorizmuskutatással, irodalomtudománnyal, szemiotikával foglalkozó kongresszusra hívták meg. Vendégprofesszora volt a kaliforniai egyetemnek (Berkeley), valamint a nashville-i (USA), az innsbrucki, a hamburgi, marburgi (Németország), az újvidéki (Jugoszlávia, Szerbia) egyetemek mellett több finn egyetemnek, a tartui egyetemnek, vendégkutatója a londoni egyetemnek. Tudományos céllal járhatott Európa legtöbb országában, Észak-, Közép- és Dél-Amerikában, Észak- és Közép-Afrikában, Kínában, Indiában.

Volt a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke, a Nemzetközi Szemiotikai Társaság (International Association for Semiotic Studies) Végrehajtó Bizottságának magyar tagja, a Finnugor Kongresszusok Nemzetközi Bizottságának tagja, az Európai Néprajzi Társaság magyar szervezetének elnöke. Számos nemzetközi és magyar szervezet tagja: Folklore Fellows, European Centre for Traditional and Regional Cultures, Finno-Ugrian Society, Societas Uralo-Altaica, Porthan Társaság, Európai Néprajzi Társaság (SIEF), Nemzetközi Népmesekutató Társaság (ISFNR), Lengyel Szemiotikai Társaság, Reguly Társaság, Magyarságtudományi Társaság, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Tiszteleti tagja a Finn Irodalmi Társaságnak, a Finn Szemiotikai Társaságnak és a Kalevala Társaságnak.

Hosszú éveken át a Magyar Nyelvtudományi Társaság szemiotikai szakosztályának elnöke volt. A megalakulásától (1991) kezdve haláláig (2025) folyamatosan a Magyar Szemiotikai Társaság elnöke.

Munkásságát számos emlékérem, díj, kitüntetés ismerte el. A Magyar Néprajzi Társaságtól megkapta az Ortutay Gyula-emlékérmét, a Györffy István-díjat, az Európai Folklór Intézettől az Európai Folklór érmet. A Scheiber Sándor-díj, a Lukács György-díj kitüntettje. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pro Universitate aranyfokozatú érmének tulajdonosa. 2010-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjét. Az MTA Eötvös József koszorúja, a Laureatus Academiae

cím birtokosa. A Kalevala Társaság jubileumi érmének tulajdonosa. A Finn Oroszlán Lovagrend tagja. A Finn Szemiotikai Társaság Oskar-jutalommal ismerte el. A Bukaresti Tudományegyetem professor honoris causa címet adományozott neki, a Tartui Egyetem díszdoktora.

Munkássága

Voigt Vilmos tanár úrról a legjellemzőbb mondás szakmai körökben: „Amiről VV tanár úr nem írt, az nem is létezik.” (Talán Pusztay János nyelvészprofesszortól származik a mondás.) Valóban mindannyiunkat, akik ismertük, kedveltük őt, lenyűgözött az a széles, enciklopédikus tudás és befogadó magatartás, amely a 20. század második felének legjobb progresszív értelmiségét jellemezte. Voigt Vilmos tanár úr érdeklődésének, ismeretanyagának és ennek kreatív alkalmazásának nem volt határa: számára szervesen összekapcsolódott a néprajz, a folklór és a kulturális antropológia (nem véletlen, hogy az ELTE kulturális antropológiai képzése is az ő tanszékéről indult útjára), az irodalom és a művelődéstörténet, a vallástörténet, a nyelvészet, az esztétika, a műfajelmélet, a hermeneutika, a szemiotika vagy éppen a hálózattudomány, no meg persze a tudománytörténet, ami nélkül nincs tudományos haladás. Kitüntetett témája volt a skandinavisztika vagy az orosz folklór és művészettörténet. Nem kötelezte el magát egyetlen tudományos irányzat mellett sem, de láthatóan nagy hatással volt rá a 20. századi modern nyelv- és irodalomtudomány, a strukturalizmus, a kommunikációelmélet, a szemiotika, de még a hálózattudomány is. Nem vált soha pusztá formalistává, legalább annyira érdeklődött a funkcionalista, pragmatista irányzatok iránt. És persze mindezt sok-sok kultúrában és nyelvben.

Aki kevésbé ismerte, talán meglepte, hogy minden apró jelenséghez rögtön hozzá tudott tenni földrajzi, mitológiai, vallástörténeti, folklorisztikai vagy egyéb művelődéstörténeti adatot. Mindenkit lenyűgözött Voigt Vilmos nyelvtudása, könnyedén váltott egyik nyelvről a másikra (angol, német, francia, finn, orosz, olasz), de valószínűleg a világ egyetlen nyelvén sem tudták volna eladni.

Bár aktív tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, igazi otthona az 1991-ben alakult Magyar Szemiotikai Társaság lett. Valószínűleg ma már nem lenne Magyarországon szemiotika, ha Voigt Vilmos nem ösztönzi, később nem vállalja és személyével nem hozza egy közösségbe a szemiotika iránt érdeklődőket Szombathelytől Szegedig, Nyitrától Bukarestig. A társaság Voigt Vilmos révén széles körű szemiotikai kapcsolatrendszert alakított ki a világ szinte minden részén létező szemiotikai szervezetekkel (kiemelten a finnekkel, észtekkel, németekkel, osztrákokkal, románokkal, szlovákokkal, franciákkal, de amerikaiakkal is). 2003-tól változatos témákban évente megrendezték Egerben a Semiotica Agriensis konferenciát. 1998-ban indított könyvsorozata (Magyar szemiotikai tanulmányok) 2025-ben a 63. kötetnél (Filmszemiotika) tart.

Valójában Voigt Vilmos tudományos és publikációs tevékenysége felmérhetetlen. Munkásságát szerzőként és szerkesztőként 2018-ban 75 kötet jegyzi. A Debreceni Egyetem Néprajz Tanszéke 70. születésnapjára megjelentette bibliográfiáját (2010).

Ebben 1960–2009 között 2194 tétel található. A *Voigt Vilmos könyvészete* 2. kötete 2015-ben jelent meg – ugyancsak Debrecenben. Ez a második kötet a pótlásokkal együtt 2473-ra növelte Voigt Vilmos tanár úr publikációnak számát (*Voigt Vilmos könyvészete* 2010, 2015). Voigt Vilmos 60. születésnapjára egy kétkötetes, összesen 850 oldalas köszöntőkötetet adott ki 61 (!) kollégája, tanítványa, barátja (Balázs és munkatársai szerk., 2000), ezek az írások a következő tematikus egységekben kapcsolódtak a munkásságához: Szövegek, műfajok; Hit, hiedelem; Szokások, hagyományok; Művészi formák; Népek és nyelvek; Uráli örökségünk; Irodalmi indítástások; Műveltségünk határai; Jelrendszerek. A 70. születésnapján az ELTE Folklóre Tanszéke köszöntötte egy tanulmánykötettel: *Voigtloristica* (Filkó–Kóhalmy–Smid 2010). Voigt Vilmos 80. születésnapjára 52 perces életrajzi film készült, címe: *A Mount Everest tetején – sokféle azonosság* (Voigt Vilmossal beszélget Verebélyi Kincső, rendező-operatőr: Tari János, portréfilm, 2020).

Voigt Vilmos és Balázs Géza 2025. május 6-án

Első két alapvető könyve 1972-ben jelent meg. Nemcsak a folklorisztika, hanem egy szélesebb körű művészetelmélet számára is alapvető jelentőségű *A folklór esztétikájához* (Voigt 1972a) és *A folklór alkotások elemzése* (Voigt 1972b) című első két munkája. *A folklór esztétikájához* című könyvében a folklórt a művészet sajátos válfajaként mutatja be, majd pedig rendszerezi a folklórjelenségeket: folklór jellegű díszítő- és ábrázolóművészet, irodalom (folklór epika, líra, dráma), zene, tánc; folklór jellegű tudományok. *A folklór alkotások elemzése* című munkájában részletesen rendszerezi a folklórműfajokat (alműfaj, műfaj, műfajhierachia); az egyes alkotások elemzésénél olyan szempontokat mutat be, mint a megjelenés körülményei, egyéniség és közösség,

közösségtípusok és alkotások, a hagyományozódás folyamata (megalkotás, előadás, átvétel, továbbhagyományozódás), variálódás, affinitás, széténeklés (Voigt 1972b, Balázs 1991). *A magyar folklór* című egyetemi tankönyvből, melynek szerkesztője, valamint a kutatástörténet mellett a hősepika, mese, kisepikai prózaműfajok és esztétika fejezetek szerzője is, nemzedékek tanulhatnak (Voigt szerk. 1998).

Hogy munkásságának mennyire fontos időszaka az utolsó két, jórészt már nyugállományban töltött évtized, azt néhány súlyos kötettel jellemeznénk. Teljesen átdolgozta, legalább háromszorosára bővítette a *Bevezetés a szemiotikába* című alapvető munkáját (Voigt 1977, 2008). Az 1977-es anyagból semmit sem húzott ki, csak kiegészítette a monográfiát. Megszületett Szegeden az Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek sorozatában három, főleg szemiotikusoknak, egyetemistáknak szánt könyve: *Jeltudomány* (Voigt 2011), *Etnoszemiotika* (Voigt 2013), *Jelek és vallások* (Voigt 2015a). Egyébként volt egy korábbi (debreceni) egyetemi tankönyvsorozata is: *Alapismereti bevezetés* (Voigt 1989), *A szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája* (Voigt 1990) – ezek a kötetek a bizonyítékai tanári és ismeretterjesztő tudósi alapállásának. Az utóbbi évtizedben jelentek meg munkásságának további összefoglaló kötetei: *Negyvenöt év a szerelem kertjében* (Voigt 2014a), *Aquinói Szent Tamás és a mágia* (2014b), *Az európai folklór a középkor végéig* (Voigt 2015b), *Európai folklór* (Voigt 2020).

Sorozatban láttak napvilágot Voigt Vilmos összegyűjtött néprajzi tanulmányai: kezdve két történeti folklorisztikai kötettel (*Világnak kezdetétől fogva*, Voigt 2000a, *A folklórtól a folklorizmusig*, Voigt 2001). Elkészült egy „csonka” trilógiája a vallástudományról (Bevezetés a vallástudományba alcímmel): *A vallási élmény története* (Voigt 2004), *A vallás megnyilvánulásai* (Voigt 2006). A *Világirodalmi lexikon* számos művészetelméleti, folklorisztikai, esztétikai szócikke tőle származik. Ezek egy külön, ugyancsak vaskos kötetet is kiadnak: *A folklorisztika alapfogalmai* (Voigt 2014c). Elkészült két válogatás a filológiai-szemiotikai munkásságából: *Finnugrisztika – filológia – folklorisztika* (Voigt 2018), *A jelek valóságáról – a valóság jeleiről* (Voigt 2019). Egy kevésbé ismert területen is mélyreható és hézagpótló munkát végzett, mutatja egyik összefoglalója: *Óizlandi irodalom és kultúra* (Voigt 2016). Egyik különösen kedves témájában, a mesekutatásban írt tanulmányaiból ugyancsak fontos kötet állt össze: *Meseszó. Tanulmányok meséről és mesekutatásról* (Voigt 2007–2009).

A nép örök művészete

Voigt Vilmost a hagyomány mellett leginkább annak továbbélése, a mai folklorisztikus jelenségek foglalkoztatták. Három példával igyekszem jellemezni iskolateremtő, gyümölcsöző, az utókor enciklopédikus és interdiszciplináris érdeklődésére számot tartó módszerét, amelyet leginkább Umberto Eco törekvéseihez hasonlíthatnánk. A nem művészi jellegű művészet kapcsán az 1970-es években különösen a lakótelepi lakásokban széles körben elterjedt posztterekről írja:

„Nincs érdekesebb, mint a nem igazán művészi jellegű művészet története. Ez az igazi művelődéstörténet: a művirágok, halotti maszkok és sírjelek, játékok és uralkodói jelvények, ékszeres és kártyák valóságos farsangi felvonulása (hogy ugyanilyen hasonlattal éljünk) – nem is évszázadokon, inkább évezredekén át. [...] A falvédőkön bögő szarvasok, vagy Léda a hattyúval téma viszont egyáltalán megközelíthetetlen művelődéstörténeti vizsgálatok nélkül” (Voigt 1988: 3).

A poszterből egyenesen következik a nem művészi jellegű mindennapi termék, a giccs:

„A művészethez képest kevésbé esztétikus, kevésbé artisztikus alkotásokat szokás így (=giccsnek) nevezni. [...] A szemüveg, tajtékpipa vagy a fénykép egykor nem volt, aztán volt, aztán giccs lehetett, aztán giccsként is elmúlhatott. A giccs nem a modern kor terméke: az ókortól (sőt talán már az őskortól) kezdve ismert. Nem is csupán egyetlen társadalmi réteg (vagy osztály) használja. [...] A félműveltek körében közkedvelt” (Voigt 2005).

A mindennapi, többnyire lesajnált művészeti jelenségek közé tartozik a cirkusz is. Hogy mennyire összetett jelenség, erre világít rá Voigt Vilmos egyik esszéje:

„Mi is tehát a cirkusz? E szó ma nálunk háromféle jelenség neve: egy ókori történelmi fogalom, egy mára sokban megváltozott, ám még élő szórakoztató intézmény, illetve egyfajta gátlástalan, a nyilvánosság felé forduló viselkedés megnevezése. Életformaként legfeljebb a középső értelmezhető, ám még ez sem létforma. Azt hiszem, az ókori cirkuszt ma még véresebbnek, még rosszabbnak tartjuk, mint ahogy sokszázados története alapján valóban megállapíthattuk. A vándorcirkuszt voltaképpen idealizáljuk, mégpedig ahogy távolodik tőlünk aranykora – annál lelkesültebben. Hiszen manapság megváltozott a világ cirkuszainak élete. Ahogy a modern cirkusz egyik közismert reklámszövege mondja: »Mi éljük azt, amiről mások álmodnak«” (Voigt 2009).

Így látják a tanítványai

Ő volt az utolsó enciklopédikus folklórprofesszor, aki egyaránt otthon volt a múltban és a mában; a legszélesebb értelemben tekintette, értette, magyarázta a folklórt, nemcsak mint népi kultúrát, hanem mint minden korban a nem hivatalos, mindennapi (plebejus-, jobbágy-, paraszti, falusi, városi, mai, munkás-, új stb.) kultúrát.

Enciklopédikus volt, mert ugyan magyar és néprajz szakon végezte el az egyetemet, de a központi területén, a szövegfolklór kutatásán túl otthon volt a finnugrisztikában, skandinavisztikában, keltológiában, vallástudományban, műelemzésben, művelődéstörténetben és persze a szemiotikában, ami nem is lenne ma, ha ő nem lett volna. Mondják, hogy amilyen témában nem hagyott jelet Voigt Vilmos, azzal nem is érdemes foglalkozni.

Enciklopédikus volt, és világszerte ismert. Bejárta a világot, mindenhol szívesen fogadták, ismerték, világszerte publikált. Sok nyelven beszélt, levelezett.

Enciklopédikus volt a legjobb értelemben. Ennek alapja volt a döbbenetesen nagy tárgyi tudás; a szakma egyöntetűen vallja, hogy nem volt olyan, a néprajzhoz kapcsolódó tudományos téma, amelyhez Voigt tanár úr ne tudott volna hozzászólni, és a legtöbbször fejből pontos bibliográfiai adatokkal. Ennek következménye volt, hogy nagy tudományos struktúrákat, rendszereket is át tudott látni; merész kapcsolatokat, asszociációkat hozott létre pillanatok alatt.

Enciklopédikus volt, mert nagy szellemi és közösségi hálózatot (networköt) működtetett, amelyben nem voltak tudományos bástyák, szekértáborok, képes volt másodpercek alatt bárkit bárkivel összekapcsolni; mert abban az ideában élt, hogy a tudományban nincsenek határok, az érzelmeket ki kell kapcsolni, a cél: a minél jobb megismerés.

Annnyira hitt a tudomány tisztán megismerés célú működésében és a saját maga érdeklődésében, tudományos és tanári működésében, hogy nem törődött a saját maga szakmai karrierjével. Ennek alárendelte a hivatalos szakmai karrierjét. Úgy vélte, hogy a sokirányú és nemzetközileg is méltatott tudományos munkásság elég, miért kelljen neki külön bizonyítania. Kortársainak föltűnt, hogy még 55 évesen is csak egyetemi docens, holott már régóta professzornak kellett volna lennie. Akkor gyorsan rábeszélést az MTA doktori címre és a habilitációra, és természetesen rögtön ki is nevezték professzornak. Ám ezután már az arra illetékeseknek nem jutott eszükbe, hogy Magyarország nemzetközileg is legismertebb folklórprofesszorát akadémikusnak jelöljék. Így Voigt Vilmos tanár úr halála után kijelenthetjük: ismét egy fővel gyarapodott azon egyre nagyobb számú tudósok száma, akiket az MTA nem kívánt fölvenni tagjai közé. Mindenképpen a magyar tudományos közélet szegényére. Sokat mond a néprajzi és egyetemi közélet világáról, hogy az általa korábban évtizedeken át vezetett tanszék és intézet nem hívta meg a tanszék jubileumi ünnepségére.

Voigt tanár úr sokszor volt ironikus, de közről ismerve állítom, hogy soha nem volt benne rosszindulat, soha nem tett senkire félreérthető megjegyzéseket, soha senki magánéletébe bele nem avatkozott, egyszerűen figyelmen kívül hagyott minden ilyen témát. Ő tudós volt, a tudományos elfoglaltságnak élt: könyvtár, internet, olvasás, írás, tanítás, konferenciák nagy beszélgetésekkel.

Az utolsó fél évtizedben, 2020–2025 között visszavonultan élt a Tarcali utcai, könyvekkel zsúfolt lakásban, valamint a kis balatonlellei nyaralóban. Mindig örült, ha meglátogatták. Eljárt a Magyar Szemiotikai Társaság üléseire, konferenciára. 2020-ban, a 80. születésnapján a Petőfi Irodalmi Múzeumban kéttucatnyi barát köszöntötte. 2023. március 23-án volt az utolsó nyilvános szereplése, amikor is a Néprajzi Múzeumban nagy közönség előtt vállalta Balázs Géza „karanténtrilógiájának” bemutatását. 2025-ben lett 85 éves. A szemiotikusok szűk köre, Wunderlich Péter szervezésében január 18-án egy budai étteremben, a Remízben vacsorázott vele: jókedvű, emlékezetes este volt. 2025. február 7-én az MTA székházában az MTA szemiotikai munkabizottsága rendezett kisebb konferenciát Aktuális kérdéskörök a kortárs szemiotikában címmel. 2025. május 14-én a Magyar Néprajzi Társaság folklór szakosztálya köszöntötte – négy 80 éves kolléganőjével egyetemben – a Néprajzi Múzeumban. Csaknem százan jöttek el, alig engedték el, pedig hamar elfáradt. A köszöntőre, a nagy

tapsra válaszként csak ennyit mondott: „Ezt a pillanatot a pápa is megirigyelné.” A nagyközönség számára ezek voltak az utolsó szavai.

A szakma nagy részének, tanítványainak, közönségének a szeretete talán kárpótolta egy kicsit a tudomány „vezetőinek” mulasztásaiért. Ő tiszta lelkiismerettel távozott, de akik nem értették, nem értékelték, holott módjukban állt volna, holott kötelességük lett volna, talán szégyenkeznek egy kicsit. Pótolhatatlan az utolsó magyar enciklopédikus folklorista.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1991. Voigt Vilmos: Folklor alkotások elemzése. In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 3. Szeged. 17–57, 161.
https://acta.bibl.u-szeged.hu/35471/1/szemiotikai_003_157-161.pdf
- Balázs Géza 2012. Emberszó – meseszó. Voigt Vilmos a mese kutatásairól. *Napút* 3: 116–9.
- Balázs Géza 2020. „Amiről VV tanár úr nem írt, az nem is létezik”. A 80 éves Voigt Vilmos köszöntése. *Néprajzi Hírek* 49/1: 68–71.
- Balázs Géza 2021. Voigt Vilmos 80 éves. *Magyar Nyelv* 239–42.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2021.2.239>
- Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.) 2000. *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I–II.* ELTE. Budapest.
- Filkó Veronika – Köhalmi Nóra – Smid Bernadett (szerk.) 2010. *Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére.* ELTE Folklore Tanszék. Budapest.
- Keményfi Róbert (szerk.) 2010. *Voigt Vilmos könyvészete 1.* A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen.
- Keményfi Róbert (szerk.) 2015. *Voigt Vilmos könyvészete 2.* A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa. Debrecen.
- Voigt Vilmos 1972a. *A folklór esztétikájához.* Kossuth Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 1972b. *A folklór alkotások elemzése.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 1977. *Bevezetés a szemiotikába.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 1988. *Pictura úti natura. Forrás* 11: 3–10.
- Voigt Vilmos 1989. *Alapismereti bevezetés a néprajz iránt érdeklődő hallgatóknak. Néprajz egyetemi hallgatóknak 1.* Debrecen.
- Voigt Vilmos 1990. *Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája. Néprajz egyetemi hallgatóknak 4.* Debrecen.
- Voigt Vilmos 2000a. *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok.* Universitas Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2001. *A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok.* Universitas Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2004. *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba.* Timp Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2005. A giccs tárgya. *Holmi* 2005. május.
<https://www.holmi.org/2005/05/voigt-vilmos-a-giccs-targya>
- Voigt Vilmos 2006. *A vallás megnyilvánulásai. Bevezetés a vallástudományba.* Timp Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2007–2009. *Meseszó. Tanulmányok meséről és mesekutatásról.* ELTE. Budapest.

- Voigt Vilmos 2008. *Bevezetés a szemiotikába*. Loisir Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2009. Mi is a cirkusz? 2000 (irodalmi és társadalmi havilap) 7–8. szám. <https://ketezer.hu/2009/08/mi-is-a-cirkusz/>
- Voigt Vilmos 2011. Jeltudomány. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. (Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek 05.)
- Voigt Vilmos 2013. *Etnoszemiotika*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. (Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek 07.)
- Voigt Vilmos 2014a. *Negyvenöt év a szerelem kertjében*. Mundus Novus Könyvek. Érd.
- Voigt Vilmos 2014c. *A folklorisztika alapfogalmai. Szócikkek*. Argumentum Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2014b. *Aquinói Szent Tamás és a mágia*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2015a. *Jelek és vallások*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. (Alkalmazott nyelvészeti mesterfüzetek 08.)
- Voigt Vilmos 2015b. *Az európai folklór a középkor végéig*. Loisir Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2016. *Öizlandi irodalom és kultúra*. Budapesti Beirträge zur Germanistik 76. ELTE Germanisztikai Intézet. Budapest.
- Voigt Vilmos 2018. Finnugrisztika – filológia – folklorisztika. In: Maticsák Sándor (szerk.): *Studia Folkloristica et Ethnographica 70*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke. Debrecen.
- Voigt Vilmos 2019. *A jelek valóságáról – a valóság jeleiről*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Voigt Vilmos 2020. Európai folklór. *Studia Folkloristica et Ethnographica 77*. Debrecen.
- Voigt Vilmos (szerk.) 1998. *A magyar folklór*. Osiris Kiadó. Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem,

Doktori Iskola, Németh Antal

Drámaelméleti Intézet, Budapest

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Hogyan írjuk a *kamu* + *guru* szót, egybe vagy külön?

A 2025-ben megjelent Osiris Helyesírásban a *kamuhős* egybeírva szerepel (904.), ennek analógiájára javasolhatnánk azt, hogy a *kamuguru* szó egybeírandó. Azonban a *kamu* kettős szófajú, főnév és melléknév. Az internetes szótárak közül az egyik igen részletesen bemutatja ezt: 1. (főnév) átlátszó hazugság; szándékosan hamis vagy pontatlan állítás, mellébeszélés, kitalált, hazug állítás. 2. (melléknév) megtévesztően hazug; igaznak tűnő, de valójában csak kitalált (adat, hír), hamis, ál, hazug, mondvacsínált. „Az úgynevezett tudományos cikk csak kamu érdekességet írt.” „A kamu bejelentést sajnos elhitték a szavazók.” Megtévesztésre szolgáló (tárgy, eszköz), amely hasonlít a valódihoz, de nem az. „A tulajdonos kamu kamerákkal próbálja elrettenteni a betörőket.” „A kamu fegyvert is valódinak gondolták a bankban az őrök.” (<https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Kamu>) A Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodához a következők, *kamu* szóval kapcsolatos kérdések érkeztek. Hogyan írandó a *kamu* + *házasság*, *feleség*, *profil*, *írás*, *név*, *sztori*, *barát*, *e-mail*, *webáruház*, *tizenegyes*, *orvos*, *fagylalt*, *vizsga*? A kérdés az, hogy minőségjelzős szó szerkezetek vagy szóösszetételek.

A nyomtatott szótárak közül egyedül a már említett tartalmazza a *kamu* szót. A <https://lexiq.hu> portál a *hoax* egyik jelentéseként adja meg: *álhír*, *átverés*, *kamu*. Itt a főnévi értelem a domináns. A Szómagyarító honlapon többségében főnévként magyarították, pl.: *látszatolás*, *blöff*, *handabanda*. Ezenkívül főnévi szinonimája még: *csalás*, *becsapás*, *félrevezetés*, *rászedés*, *megtévesztés*, *átejtés*, *átverés*, *mellébeszélés*, *zagyvaság*, *mese*, *mesebeszéd*, *halandzsa*, *maszlag*, *süket duma*, *süketelés*, *blabla*, *rizsa*, *sóder*, *hanta*, *hadova* (<https://www.magyarszo.rs/mellekletek/uveggolyo/a.65134/Kamu>), valamint: *valótlanság*, *valótlan állítás*, *füllentés*, *koholmány*, *blöff*, *hazugság*, *megtévesztés*, *lódítás*, *megvezetés*, *ferdítés*, *csúsztatás*, *porhintés*. (https://szinonimaszotar.hu/keres/kamu#google_vignette)

Egy másik internetes forrás (<https://hu.wiktionary.org/wiki/kamu>) a 'hazug' és az 'ál-' melléknévi jelentést közli, ennek a szinonimái: *kitalált hamis*, *félrevezető*, *hazug*, *nem igazi*, *nem hiteles*, *becsapó*.

Melléknévi rokon értelmű megfelelője az *ál-* szavunk is, amely csak összetételben fordul elő, a jelentése: 1. az igazhoz hasonló, de más minőségű, szerkezetű; 2. hamisított, valakit, valamit (csaló szándékkal) utánzó. (ÉKsz. 19.) Az *ál-* csak összetételi előtag lehet, azonban ez nem indokolja, hogy egybeírjuk a pl. *kamu hírt* vagy a *kamu videót*.

Egyébként a szó francia eredetű. A *kamuflázs*, *camouflage* 'álcázás, elterelés' (amely valószínűleg a *camouflet* 'füstpamat, amit valakinek a szemébe fújnak' kifejezés származéka) szóból keletkezett szórövidítéssel. Tehát a francia nyelvben főnév. A fentiek alapján a kérdezett esetekben a *kamu* melléknév, a helyes írásmód *kamu házasság*, *kamu feleség*, *kamu profil*, *kamu*, *írás*, *kamu név*, *kamu sztori*, *kamu barát*, *kamu e-mail*, *kamu webáruház*, *kamu tizenegyes*, *kamu orvos*, *kamu fagylalt*, *kamu vizsga*. Nyilván a *kamu hős* és *kamu guru* is különírandó. Egybeírjuk viszont a személyt jelentő, metaforikus értelemben: *kamuláda*, *kamugép*.

Megkérdeztük a helyesírás.mta.hu-t és a ChatGPT-t, hogyan írjuk azt, hogy *kamuhős*? Az MTA-helyesírás szerint: *kamuhős*. A *kamu* főnevet és a *hős* főnevet egybeírjuk az alábbi szabály alapján: A két főnévből álló – jelöletlen birtokos jelzői vagy jelentéssűrítő – alárendelő összetételeket egybeírjuk. [AKH11-128c, AKH11-129, AKH12-110, AKH12-111, OH-119–120] (A *kamugurut* ugyancsak egybeírná). A ChatGPT másként vélekedik: A *kamu hős* kifejezést külön kell írni. A *kamu* itt melléknév, és egy főnevet (*hős*) jelzőként módosít. Az ilyen melléknév + főnév szerkezeteket a magyar helyesírás általában különírja, ha nem váltak állandósult szókapcsolattá; nincs közte jelentésváltozás.

Egy különös szószerkezet eredetére szeretnék rákérdezni, valamint arra, hogy milyen szöveggörnyezetben helyes a használata. Ez a lett légyen.

Régies, választékos igealak, a felszólító mód elavult (összetett) múlt idejű alakja (Kiss–Pusztai 2003: 363). A maga helyén szép és kifejező eleme lehet az igényes beszédnek vagy írásnak abban az értelemben, hogy akár... akár. Például: „Mindent elolvasott gyermekkorában, ami csak a kezébe került, lett légyen az újság, regény vagy kalendárium”; „így sem okozott gondot, hogy a zenekart biztos kézzel vezesse végig az est programján, lett légyen az a gordonkák és nagybögők egyenletesen morajló üteme...” Néha kissé modorosnak, finomkodónak tűnhet a használata, ahogy a következő mondatban is: „Én megmondom a véleményemet bárkinek a szemébe, lett légyen az barátom vagy főnököm.” Ehelyett teljesen megfelelő a *legyen* használata: „Én megmondom a véleményemet bárkinek a szemébe, legyen az barátom vagy főnököm.” A következő mondatban szintén: „A pénzbírság kiszabása helyett tehát nem alkalmazható figyelmeztetés, lett légyen bármilyen körülmény, legyen szó bármilyen korú kerékpárosról.”

Mi a *selfie* szó magyarítása?

A *selfie* szónak nincs hivatalosan elfogadott, teljes mértékben elterjedt magyar megfelelője, de többféle fordítási kísérlet, javaslat létezik. Lehetséges magyar megfelelők: *Önarckép* – Ez a legközelebbi jelentésű szó, de inkább a festményekre vagy művészi fotókra utal, nem a mobiltelefonnal készített hétköznapi képekre. *Önfotó* – Ez egy modernebb, gyakrabban használt magyarítás, amely jól tükrözi a *selfie* jelentését. *Önportré* – Inkább irodalmi vagy művészi hangvételű. A *selfie* magyaros átírása: *szelfi* (vö. Balázs 2023: 186–8). A helyesírási szabályzat alapján így kell magyarul írni.

Az eltűnésre helyes-e az *elveszlik* (*elveszik*) szó?

A szótárakban az *elvesz*, *elveszik* alak szerepel, ez utóbbi bizalmas stílusminősítéssel. Az *elvesz* a szótár példamondataiban csak múlt időben szerepel: *elveszett*. Az *elveszlik* bizalmas, nyelvjárási forma, a köznyelvben nem használatos. Példák az *elveszik* használatára: „Két zsebkendőt is vittem magammal, ha az egyik elveszik, még marad egy másik.” „Lyukas a zsebem, félek, hogy könnyenelveszikapénzem.” „Viszonthaaztmondják, hogy, Vigyázzapénztárcádra, mert könnyen elveszik!”, akkor kétértelmű lehet a mondat: attól óvnak-e valakit, hogy könnyen elveszítheti a pénztárcáját, vagy attól, hogy könnyen elveszik tőle. Egy dunántúli nyelvjárásban beszélőknek összetéveszthetetlen a két szóalak, ugyanis nem egyformán mondja, ejti az e hangzót. A pénztárca könnyen elveszik, tehát elkallódik, míg az elrabolják esetében elvész az ejtése, azaz zárt e-vel.

Mit jelent az *alkalmasint* szó? Milyen szöveggörnyezetben használható?

Az értelmező kéziszótárban (ÉKSz. 2003) az *alkalmasint*nek két jelentése van: 1. valószínűleg, hihetőleg, 2. (pongyola nyelvhasználatban) alkalomadtán, alkalmilag. Az alkalomadtán jelentése: néha, ha alkalom adódik. Feltehetőleg a „pongyolának” minősített használat miatt van a két szó jelentése között keveredés. Mikszáth még az eredeti, első jelentésben használta: „Az igazság alkalmasint az, hogy az Isten egyenletesen osztotta el teremtményei közt a tehetséget.” Tehát valószínűleg, bizonyára, feltehetőleg, minden bizonnyal. Viszont a szónak ez a jelentése háttérbe szorult, archaizálódott, és nem tekinthető hibának a következő mondatban való használatát

’alkalmanként’, ’minden alkalommal’ jelentésben: „Barátaink két éve más városba költöztek, de alkalmasint, azaz alkalomadtán azért meglátogatjuk egymást.” Tehát ma már az *alkalmasint* és az *alkalomadtán* rokon értelmű kifejezéseknek tekinthetők. (Lásd még: *alkalmasint* – *alkalmanként* – *alkalomadtán*: Balázs–Zimányi 2007. 17.)

A két vagy a kettő a helyes az alábbi esetben? „A programnak számos funkciója van, de ezek közül két/kettő olyan van, amely a mindennapi használat során kiemelten fontos.”

A második tagmondatban az állítmány a *van*, az alany az *olyan*, ennek számnévi jelzője hagyományosan a *két* forma. Tehát: két olyan van. A beszélt nyelvben azonban elterjedt ebben a helyzetben is a *kettő* használata a *hét* vagy a *négy* számnévvel való összetévesztés elkerülésére (Grétsy–Kemény 2005: 295).

Ha a márkanév kis kezdőbetűvel írja a gyártó, akkor a magyar helyesírás szerint is kisbetűvel kell írunk őket, annak ellenére, hogy tulajdonnevek? „Két iPhone/iPhone mobilom volt eddig.” És a mondat elején is? „iPhone-ból/iPhone-ból sosem elég.”

A márkanéveket úgy kell írni, ahogy azt a tulajdonos (szabadalmaztató) írja, még akkor is, ha ellentmondanak a helyesírási szabályoknak. Mi ezzel nem értünk egyet, ők viszont már perrel is megfenyegettek bennünket és a Magyar Tudományos Akadémiát is, ha a magyar helyesírást alkalmazzák. Erre hívtuk fel a figyelmet a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda nyelvi gyorsszolgálatában.

Hogyan írjuk helyesen köznévként, összetételi előtagként, tulajdonnévként: lego, legó, LEGO?

Az elmúlt másfél évtizedben többször kaptunk hasonló kérdést. Az érintett cég (LEGO Csoport) jogi képviselője (SBGK Ügyvédi Iroda) tájékoztatott bennünket, hogy a LEGO® – a LEGO Csoport tulajdonában lévő regisztrált védjegy, és kizárólag LEGO-ként lehet hivatkozni rá, ezért a honlapunkon töröljük az ezzel kapcsolatos válaszokat. Ez 2024. augusztus 16-án megtörtént. Kérjük Önöket, hogy a továbbiakban ne tegyenek föl ezzel kapcsolatos kérdést. További helyesírási tanács: Magyar helyesírási szótár A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerint, szerk.: Tóth Etelka, Akadémiai Kiadó, 2017. 336. oldal. (Lásd: lego, legó, Legó: <https://e-nyelv.hu/2017-12-10/lego-lego-2/>; valamint Balázs 2025.)

A Gecsemáné-kert+i kis vagy nagy kezdőbetűs?

Az OH. (750. o.) szerint: *Getsemáne-kert*, az *-i* képzős változat: *Getsemáne-kerti* (AkH. 175. b). Az alapszó az Útmutató egyházi kifejezések helyesírásához (Szent István Társulat, 2006: 14.) szerint: *Getszemáni-kert*. A Református nyelvhelyességi útmutató (Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2007: 13) szerint: *Getsemáne-kert* ~ *Gecsemáné-kert*.

Ha valakinek Kovácsok voltak a felmenői, a családjának az a része a Kovács ág. Ezt kötőjellel vagy anélkül kellene írni? És azt, hogy a Kovács ősök?

A Kovács család mintájára írjuk: *Kovács ág*, *Kovács ős*, *Kovács ősök* (AkH. 127).

A HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített férfi- és női utónevek jegyzéke rendszeresen frissül. Ebből nem állapítható meg, hogy melyek a legújabb trendek, ezért segítségemre volt az AI a következő (internetes lapok anyagaiból leszárt) listával: „2025-ben új keresztnévkerültek be a magyar anyakönyvezhető nevek közé, köztük olyanok is, melyek korábbi nevek alakváltozatai vagy idegen nyelvekből származnak. Néhány példa az újonnan engedélyezett lánynevek közül: Andreina, Aviána, Elizabell, Halina, Lélia, Leticia, Lira, Madita, Medina, Meril, Minetta, Nea, Nissza, Szibell, Sztilla, Trisza, Zamíra, Zonera. A fiúnevek között is találunk újdonságokat, mint például: Berk, Dárisz, Gábris, Galahad, Klinton, Korbin, Legolász, Náel, Nazir, Pipó, Saif, Szigurd, Sztoján, Szvjatoszláv, Tiágó. Emellett olyan nevek is anyakönyvezhetőek lesznek, mint az Emilín, az Ájlá, a Kikerics, az Ili és a Teca. A japán nevek közül a Hime, Hiroto és Hideki, a török és perzsa nevek közül pedig a Nármin, Öjkü, Musztafa, Arsalan és Meszut kerültek be a listába. A legújabb lánynevek között szerepelnek: Nissza, Szibell, Sztilla, Trisza, Zamíra, Zonera. A fiúnevek között pedig: Berk, Dárisz, Gábris, Galahad, Klinton, Korbin, Legolász, Náel, Nazir, Pipó, Saif, Szigurd, Sztoján, Szvjatoszláv, Tiágó. Ezenkívül az anyakönyvezhető nevek közé kerültek a Söván (Johanna), az Eleonor, Elora (Eleonóra), a Serina (Serin), a Zenda (Zena), a Zília (Zilia) és a Liza (Melissa) alakváltozatai is. A 2023-ban és 2024-ben engedélyezett nevek között szerepelnek még: Emilín, Ájlá, Kikerics, Ili, Teca, valamint a japán eredetű Hiroto, Hideki, és a török/perzsa Nármin, Öjkü, Musztafa, Arsalan, és Meszut.” A némileg illogikus (mert sokféle forrásból gyűjtött) AI-összeállítás pontosnak tűnik, mert a napilapokban (pl. <https://www.veol.hu/helyi-kozelet/2025/01/keresztnev-Lista-noi-keresztnev>) hasonló listákat látunk. Arról is olvastam, hogy a Lackó keresztnévet évekig nem engedélyezte a bizottság (most már igen), de ezzel szemben a felsorolt nevek kapcsán nem volt aggály. Mivel a felsorolásban gyakorlatilag nincsenek magyar nevek, kérdésem, hogy mit szól a 150 éves Magyar Nyelvőr a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont listájához. Nem kellene-e valamiféle pozitív nyelvi stratégiával a szülőket a meglévő hagyományos keresztnévekre figyelmeztetni, vagy ha ez nem kielégítő számunkra, nem kellene-e új magyar keresztnéveket ajánlani (ahogy az a nyelvújítás korában történt)?

A keresztnév gondozása jelenleg valóban a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont feladata. Nekünk is feltűntek olyan cikkek, amelyekben egészen furcsa nevek fordulnak elő, például egy írás címében is: „Galahad igen, Jézus nem – bővült az adható keresztnév lista. Knevevnyjókó és Mádhuri is lehet a gyermeke, ha ezután születik” (VEOL Veszprém Megyei Hírlap [2024.10.08. 03:05] <https://www.veol.hu/hazai-bulvarceleb/2024/10/keresztnev-Lista-adhato-nevek>). Úgy tudjuk, hogy ezek a példák nem feltétlen felelnek meg a valóságnak, ezért megkértük az újonnan elfogadott nevek listáját a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközponttól, amelynek illetékese ezt a választ küldte: „Minden hónapban fenn vannak a nevek, így lehet követni, hogy mivel bővül a rendszer. Egyébként most fog megjelenni a NÉ-ben (Névtani Értesítő) az elmúlt 12 év elfogadott neveinek a részletes elemzése.”

Amennyiben ma valaki új, még nem elfogadott (listában nem szereplő) keresztnévet szeretne adni a gyermekének, a Kutatóközpont honlapja szerint a következőképpen kell eljárnia: „Ha magyar állampolgár olyan utónevet (másként: keresztnévet) szeretne bejegyeztetni, amely nem található meg a Nyelvtudományi Kutatóközpont honlapján levő női és férfiutónevek listájában, akkor ezt az utónevet hivatalos eljárásban a Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium részére címezve közvetlenül a 1358 Budapest, Pf. 19. postai címre vagy

a hatosagi@ktm.gov.hu e-mail-címre küldött, az itt letölthető formanyomtatványon kell kérvenyezni.”

Azzal teljesen egyetértünk levélírónkkal, hogy nem elegendő a beérkező kérelmek névtani vizsgálata, szükség lenne pozitív nyelvművelésre („névművelésre”), tájékoztatásra és akár új keresztnévalkötő nyelvújító tevékenységre.

Talán ezért is terveznek új kormányrendeletet a keresztnévvel kapcsolatban: „Az új rendszerben a kormány kultúráért felelős minisztere teszi közzé a választható keresztnév listáját a Magyar Közlönyben, ha pedig valaki ehhez új nevet szeretne hozzáadni, a minisztérium konzultál kutatókkal, majd döntést hoz. A nemzetiségi önkormányzatok pedig kétharmados többséggel dönthetnek a felvehető nevekről.” „Ezzel a rendszerrel legalább lesz felelőse a névlistának, jelenleg ugyanis adható magyar női név a Kandida vagy az Orália, férfinév a Késav, az Orda, a Gida vagy a Legolasz” (Forrás: Józsing Antal nyugat.hu 2025. május 22. 12:38)

Szakirodalom

Balázs Géza 2023. *Az internet népe*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

Balázs Géza és Zimányi Árpád (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann. Celldömölk.

Balázs Géza 2025. *Elszabadult márkavédjegy*. (Megjelenés alatt.)

ÉKSz. 2021. Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest

Balázs Géza
egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti
Egyetem, Doktori Iskola,
Németh Antal Drámaelméleti
Intézet, Budapest

E-mail: balazs.geza@szfe.hu
<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Minya Károly
nyelvész, főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet
E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

cancelez [kenszelez] *ige, ang, szóképzés*

Elutasít, kiközösít, bojkottál.

A jobboldal cancellez, az ellenzéki világ hallgat. Nézzen mindenki, amit akar, de ne csináljunk már úgy, hogy csak ez egyik oldalra jellemző a cancellezés, az elhallgatás.

cancellezés l. **cancellez**

cringe [krindzs] *fn, ang*

Kellemetlen, kínos, gáz, szégyenteljes, zavarba ejtő, feszengést kiváltó.

A cringe szó az internet szlengjében akkor bukkan fel, amikor valamilyen helyzetben kínosan vagy kellemetlenül érzi magát valaki egy másik személy viselkedése miatt.

hőségfigyelmesség *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A MÁV által a hőségben biztosított ásványvíz, ajándékcsomag.

A mai napon hálózati érvényességgel parancsköri rendelkezés került kiadásra az utazószemélyzet részére „hőségfigyelmesség” tárgymegjelöléssel.

karbonlábnyom *fn, ang, tükörfordítás (carbon footprint)*

Szénlábnyom. Egy mérőszám, amely az egyén, szervezet, termék vagy tevékenység által közvetlenül és közvetett módon kibocsátott üvegházhatású gázok, különösen a szén-dioxid össztermékét fejezi ki. Megmutatja, hogy mennyire járulunk hozzá a globális felmelegedéshez.

Magyarországon az egy főre vetített karbonlábnyom 5,79 tonna szén-dioxid volt 2020-ban. Ez az érték a magánháztartások általi szén-dioxid-kibocsátásból – amelynek forrása döntően a tüzelőanyagok elégetése a hűtéssel, fűtéssel és a gépjárművel való közlekedéssel – és a Magyarországon fogyasztott vagy beruházott végtermékek termelési láncán keresztül közvetetten kibocsátott szén-dioxidból tevődött össze.

kempel *ige, ang, szóképzés (az angol camp szóból)*

Egy vagy több ember egy helyen tartózkodik, letáborozik.

Unalmasan telik ez a nyár; meleg van, strandra nincs kedvem kimenni, inkább itt-hon kempelek.

késési biztosítás *szószerkezet*

Egy olyan szolgáltatás, amely a közösségi közlekedésben (vonat, busz) a menetrend szerinti indulástól számított 20 percnél hosszabb késés esetén a jegyár felét visszatéríti az utasnak. Ez a biztosítás automatikusan érvényes minden utasra függetlenül a késés okától.

A késési biztosítás bevezetésével nem a késések elfogadhatóvá tétele a cél, hanem azok csökkentése, megszüntetése.

klímaszorongás *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A globális klímaváltozással kapcsolatos félelem, ami a jövőbeli klímaváltozás negatív hatásainak, például az extrém időjárásnak, az élelmiszerhiánynak és a tömeges migrációnak a tudatából fakad.

A klímaszorongásnak fizikai és mentális tünetei is lehetnek, mint például az ingerlékenység, alvászavarok, koncentrációs nehézségek, pánikrohamok.

pirózik *ige, rövidülés és szóképzés*

Pirotechnikázik, tűzijátékozik.

Csak a Tottenham ellen több mint 25 piró lett begyűjtva, valószínűleg nem túlzok, ha azt tippelem, a derbiken kb. 100 fradista pirózik.

Sephora-gyerekek *fn, tükörfordítás (Sephora kids)*

Azok a 8–14 éves tinilányok, akik a Sephora nevű francia szépségápolási kereskedőlánccal vásárolnak, és az általuk követett influenszerekhez hasonlóan videókat posztolnak az interneten a bevásárlásaikról és bőrápolási rutinjukról.

A Sephora-gyerekek akár 100–300 ezer követővel is rendelkezhetnek, a TikTok-videóik nézettsége rendszeresen meghaladja az 1–5 millió közötti számot. A 12 év alattiak háromnegyede szívesen változtatna a külsején – ez a Sephora gyerekek jelensége.

somokozó *fn, szóösszerántás (só + homokozó)*

Olyan, sóval töltött játszótér, amely a homokozóhoz hasonlóan használható, amelyet a sóterápia szellemében alakítottak ki. Olyan, mint egy sószoba, ahol a gyerekek sóban játszhatnak. (Játékos kifejezés a parajdi sóbányában.)

A somokozó jellegét tekintve megegyezik a homokozóval, azzal a különbséggel, hogy homok helyett parajdi őrlött sóval van feltöltve. A gyerekek – miközben játszanak – folyamatosan felkavarják az apró sószemcséket, amelyek a légutakba bejutva kifejtik magas terápiás hatásukat.

vodcast *ang. fn, szóösszerántás (video on demand + broadcast)*

Videós podcast, azaz olyan podcast, amely videó formájában is elérhető. A videós tartalom hozzáadásával az eredeti podcast élményét vizuális elemekkel bővítik, így a hallgatók nemcsak hallhatják, hanem láthatják is a tartalomkészítőket és a tartalom vizuális megjelenítését.

A vodcastok lehetőséget kínálnak arra, hogy a nézők láthassák a tartalomkészítők arcát és gesztusait, ami mélyebb kapcsolatot teremthet a tartalom és a közönség között.